

Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1942/1943

11981002052,3

COBISS 0

м.в. бр. 2052/81

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РСЦ 102/4942/1943 - III
ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

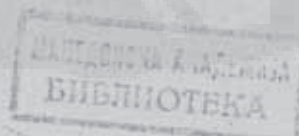
ГОДИНА XIII, КН. 3.

—*—
2052/89
REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XIII, FASC. 3.

СОФИЯ — SOFIA

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR

1943

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ив. Дуйчевъ, Едно кратко описание на Вардара отъ XII в.	1
В. Думевъ, Воденскиятъ говоръ	8
А. Томовъ, Едно забележително културно начивание въ Македония	42
Ив. Стойчевъ, Лѣкаръ-воинъ — боецъ-герой	51
Мих. Ковачевъ, Зографъ и българитъ въ Македония презъ XVIII в. (известия въ зографската кондика)	58
Вл. Карамановъ, Кукушкото окръжно управление извънъ терито- рията на кукушкия окръгъ	77

Рецензии и книжовни вестн

Г. Константиновъ, Стара българска литература. Отъ св. св. Кирилъ и Методий до Паисий Хилендарски. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ	101
Досю П. Койчевъ, Край Охрида синъ. Пѣтни бележки и приключе- ния. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ	108
Петъръ Диневъ, Първи възрожденици. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ	109
К. Т. Бозвелневъ, Спомени. Книга първа — До освободителната война включително, Казанлъкъ 1942. — Рец. П. Диневъ . . .	113
К. Мирчевъ, Гръцко-български речникъ и разговорникъ отъ 1876 год. из. Македония. Годишникъ на университета Св. Климентъ Охридски въ София, Историко-филол. факултетъ т. XXXVIII. — Рец. К. Малденовъ	116
Georg Stadtmüller, Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Ge- schichte, отд. отпечатъкъ отъ Bulgaria Jahrbuch 1940/41 der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft, Berlin. — Рец. Ив. Снѣ- гаровъ	117
Th. Capidan, Die Mazedorumänen. Bucarest 1941. — Рец. К. Мирчевъ.	121
R. Grousset, L'empire des Steppes. Gengis-khan, Tamerlan. Paris 1928 — Рец. Ив. Дуйчевъ	124
Френско резюме	129

TABLE DE MATIÈRES

	Pages
Iv. Douïtchev, Une brève description du Vardar datant du XII-e siècle.	1
V. Doumev, Le parler de Vodène	8
A. Tomov, Une œuvre culturelle remarquable entreprise en Macédoine au cours de 1918	42
M. Kovatchev, Zograph et les Bulgares de la Macédoine au XVIII-e siècle (notes du registre de Zograph).	58
VI. Karamanov, L'administration du département de Koukouch.	77

Comptes rendus

G. Konstantinov, L'ancienne littérature bulgare. De saint Cyrille et saint Méthode à Païssy de Hilendar. Sofia 1942. — C. r. d'Iv. Snegarov	101
D. Koïtchev, Sur les rives du lac assuré d'Ochrida. Notes de voyage et impressions. Sofia 1942. — C. r. d'Iv. Snegarov.	108
P. Dinekov, Les précurseurs de la Renaissance bulgare. Sofia 1942. — C. r. d'Iv. Snegarov	109
K. Bosveliev, Souvenirs. T. premier. Jusqu'à la guerre de libération, inclusivement. Kasañlak 1942. — C. r. de P. Dinekov	113
K. Mirtchev, Dictionnaire gréco-bulgare et manuel de conversation, de 1876, de la Macédoine du Sud. Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté historico-philologique, t. XXXVIII. — C. r. de K. Mladenov	116
G. Stadtmüller, Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Geschichte. Fascicule de Bulgaria-Jahrbuch 1940/41 der Deutsche-Bulgarischen Gesellschaft Berlin. — C. r. d'Iv. Snegarov	117
Th. Capidan, Die Mazedorumänen. Bucarest 1941. — C. r. de K. Mirtchev	121
R. Grousset, L'empire des Steppes. Gengis-khan, Tamerlan. Paris 1839. — C. R. d'Iv. Douïtchev.	124
Communication des articles de la Revue en français	129

ЕДНО КРАТКО ОПИСАНИЕ НА ВАРДАРА ОТЪ XII В.

отъ Ив. Дуйчевъ

Жлъчниятъ и хапливъ, но забавенъ Лукианъ е билъ единъ отъ най-любимитъ писатели, които късната древность завещала на срѣдновѣковието. Творбитъ на този езичникъ, изпълнени съ остроти противъ човѣшкитъ слабости, противъ самитъ божества, па дори и срещу вѣрванията на христианитъ, сж били, въпрѣки всичко, преписвани, четени и разпространявани даже и отъ такива образовани люде на срѣдновѣковието. Въ чиято дълбока и искрена привързаност къмъ вѣрата на Христа не може да има никакво съмнение. Такъвъ страстенъ неговъ почитателъ е билъ, напимѣръ, кесарийскиятъ архиепископъ Арета¹⁾, комуто сж принадлежали нѣкои отъ запазенитъ и досега преписи отъ съчиненията на Лукиана²⁾. Достатъчно би било да се прегледатъ бележкитъ, прибавени отъ самия Арета въ полето на тѣзи рѣкописи³⁾, за да се види съ какво внимание, наслада и одобрение този представителъ на ранния византийски хуманизъмъ и висшъ сановникъ на визант. църква е челъ и препрочиталъ, съ перо въ рѣка, творбата на отречения езичникъ. Но влиянието на Лукиана въ византийскитъ книжовници не се спира тукъ, а оставя много по дълбоки следи. Нѣколцина ви-

¹⁾ Роденъ къмъ римск. църковенъ мѣстъ презъ 901 г. за епископъ на Кесария, Арета починалъ въ 963 г. За него вж. подробно Σ. Β. Κορυζάκης, "Ο Κεσαρειώτης Αρειθας και το έργο του" ("Εν Αθήναις 1913).

²⁾ Вж. Н. Рабе, "Die Handschriften des Arethas" (= Nachr. d. k. Gesell. Wiss. Göttingen, phil.-hist. Klasse, 1906, III, 2, pp. 643—56); Κορυζάκης, op. cit., pp. 42 n. 5, 100, 79; ср. също за книжовната дейность на Арета Fr. Lenz, "Der Vaticanus gr. I, eine Handschrift des Arethas" (= Nachr. d. k. Gesell. Wiss. Göttingen, phil.-hist. Klasse, 1933, pp. 193—218); ср. и P. Maas, "Byzant. Zeitschrift, XXXIV (1934), pp. 177—78.

³⁾ Вж. Н. Рабе, "Scholia in Lucianum" (Lipsiae 1906), pp. 58, n. 71, 25 sqq.; 76, 1 sqq.; 159, 15 sqq. и други.

зантийски писатели се опитали да подражаватъ на Лукиановата Некропантіа и сж създали творби, които отразяватъ повече духа и настроението на късната древностъ, отколкото тѣхното собствено време. Между тѣзи произведения трѣбва да се посочатъ особено две: *Τιμαρίων ἢ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν παθῶν*⁴⁾ и *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἄιδου*⁵⁾. Безименното произведение *Τιμαρίων* заслужава особено внимание, защото въ него има нѣкои указания за югозападнитѣ български покрайнини, както и за града Солунъ. Диалогътъ „Тимарионъ“ представя описание на пжтуване въ задгробния свѣтъ и се врежда въ редицата антични, сръдновѣковни и по-нови произведения отъ тоя родъ, чиито представители въ нашата книжнина сж, напр., апокрифното видение на пророкъ Исаия,⁶⁾ безименната българска лѣтопись отъ XI-XII вѣкъ,⁷⁾ па дори и така много четеното и разпространено и до днесъ всрѣдъ нашия народъ

⁴⁾ Вж. изданието на А. Ellisson, *Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur*. IV. Teil. *Timarion's und Mazaris' Fahrten in den Hades*. Nach Hase's und Boissonade's Recension und erster Ausgabe des Textes griechisch und deutsch mit Einleitung und Anmerkungen . . . (Leipzig 1860), pp. 41—92 гръцки текстъ; pp. 93—148 нѣмски преводъ; pp. 149—186, 363—364 бележки къмъ текста; добавено е (pp. 1—39) общо въведение. Други библиографски указания за това произведение вж. у К. Кrumphacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur* (Leipzig 1897), p. 467 sqq.. Библиографски посочвания, съпоставки съ съчиненията на Лукиана и други автори, както и общи сведения сж дадени въ дисертацията на Н. Tode, *De Timarione dialogo byzantino* (Gyrfhae 1912), гдето това творение е разгледано повече отъ филологическо гледище. Въ статията на А. Н. Кирпичниковъ, *Тимарионъ или объ его страданияхъ* (= ЖМНПр, 326 1903. № 3, отд. 2, сс. 1—15) е предадено съдържанието на диалога съ нѣкои кратки бележки. За този литературенъ видъ изобщо вж. библиографскитѣ указания на С. Mogavcsik, *Studi bizantini e neoellenici*, III (1931), p. 48, n. 1.

⁵⁾ Вж. Ellisson, *op. c.*, pp. 187—250 гръцки текстъ; pp. 251—314 нѣмски преводъ; pp. 315—362 обяснителни бележки къмъ текста. Възнамѣрявамъ наскоро да обнародвамъ кратко изследване върху този книжовенъ паметникъ и то допълкова, до колкото може да се свърже съ нашето минало. Библиографски указания за него вж. у Кrumphacher, *op. c.*, p. 492 sqq.

⁶⁾ Вж. изданието на Й. Ивановъ, *Богомилски книги и легенди* (София 1925), сс. 131—164; ср. Ив. Дуйчевъ, *Изъ старата българска книжнина*, I (София 1940), сс. 144—153, 226—228.

⁷⁾ Вж. изданието на Й. Ивановъ, *п. с.*, сс. 273—287; ср. Дуйчевъ, *п. с.*, сс. 154—161, 228—232.

„Ходене на света Богородица всрѣдъ мѣститѣ“⁸⁾). За личността на автора на това творение не може да се каже почти нищо. Въз основа на вътрешенъ анализъ на този диалогиченъ разказъ — главно съ огледъ на указанията съ имената на познати исторически личности — може да се заключи съ почти пълна положителност, че той ще да е билъ съставенъ презъ първата половина или къмъ срѣдата на XII в.⁹⁾ Изглежда, че този диалогъ е билъ четенъ и въ края на XIII и началото на XIV в., та единъ отъ бележититѣ византийски книжовници отъ това време — Константинъ Акрополитъ¹⁰⁾, синъ на историка Георги Акрополитъ, написалъ въ писмо до свой приятель остра и отрицателна критика, въ която изказвалъ недоволството си отъ езика на произведението и неговитѣ нападки спрямо християнската вѣра¹¹⁾.

Измислениятъ герой на диалога — Тимарионъ разказва своитѣ страдания на приятеля си Кидионъ (Κυδίων). Той му съобщава, че отъ византийската столица пристигналъ въ града Солунъ преди празника на свети Димитрия и отъ града отишелъ къмъ рѣка Аксиосъ (дн. Вардаръ) на ловъ: *Κατήγευεν οὖν εἰς τὴν περίπυστον Θεσσαλονίκην, πρὶν ἢ τὴν ἑορτὴν ἐπιστῆναι Διμητρίου τοῦ μάρτυρος... ἅμα τοῦ καιροῦ ἐνδιδόντος, εἰς τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν θύρας ἔνευεν ἤκομεν. Ποταμῶν δὲ οὗτος τῶν κατὰ Μακεδὼνα ὁ μέγιστος· ἐς ἐκ τῶν Βουλγαρικῶν ἕρῶν ἀρξάμενος κατὰ μικρὰ καὶ διεστηκότα ρευμάτια, εἶτα καὶ εἰς μεσσηνίαν [рк.: мис-*

⁸⁾ За гръцкия текстъ на това произведение, който несъмнено е свързанъ съ разпространенитѣ у насъ версии, вж. Н. Pignon, *Descente de la Vierge aux Enfers d'après les manuscrits grecs de Paris* (= *Revue des études grecques*, LIII, 1900, pp. 233—257). Този паметникъ, запазенъ въ нашата и въ гръцката книжнина, заслужава нарочно проучване. За славянскитѣ текстове вж. у Цв. Романска, *Апокрифитѣ за Богородица и българската народна пѣсень* (= СББАМН, XXXIV, 1940, сс. 58 сл., 172 сл.).

⁹⁾ За датата и личността на автора вж. Ellissen, *op. c.*, p. 15 sqq., p. 157. Ср. също Tode, *op. c.*, p. 5: *Ignoti nobis scriptoris dialogus qui Τιμαρίων ἢ περί τῶν κατ' αὐτὸν παθῆμάτων inscribitur medio fere XII p. Chr. saeculo vel in prima parte huius saeculi... ortus est.* Вж. и Krumbacher, *op. c.*, p. 467.

¹⁰⁾ За Константина Акрополитъ вж. у Krumbacher, *op. c.*, pp. 204, 205, 388; ср. също H. Delehaye, *Const. Acropolitae, hagiographi byzantini, epistolarum manipulus* (= *Anal. Bollandiana*, LI, 1933, pp. 263—284); I. v. Dujčev, *Studi biz. e neoellenici*, IV (1935), p. 136.

¹¹⁾ Вж. M. Trau, *Ein Kritik des Timarion* (= *Byzant. Zeitschrift*, I, 1892, pp. 361—365); ср. и Krumbacher, *op. c.*, p. 468.

γάνεια] πρὸς τῇ καθόδῳ συναγόμενος, "Ὀμηρος ἂν εἶπεν „ἦός τε μέγας τε" [II., II 653; III 167, 226; XI 221 и др.], παρὰ τὴν παλαιάν Μακεδονίαν καὶ Πέλλαν κάτεισι, καὶ κατὰ τὴν ἐγγὺς παράλον εὐθὺς ἐκδίδοι. "Ἔστι δὲ ὁ τόπος λόγου ἐπιεικῶς ἄξιος" γεωργοῖς παντοίων σπερμάτων ἀναδοτικὸς ἅμα καὶ τελεσιουργός· στρατιώταις ἠδὺς ἐπιπάσασθαι, στρατηγοῖς ἠδίων συντάξαι καὶ παρατάξαι φάλαγγας, καὶ δεξιὸς ὀπλιταγωγῆσαι, μηδέν τι διασπωμένης τῆς φάλαγγος· οὕτως ἄλιθός ἐστιν ἡ χώρα καὶ ἄθαμνος, καὶ ὁμαλὴ ἐς τὰ μάλιστα...¹²⁾, сиречь: „Слѣзохме, прочее, въ прочутія Солунъ преди да настѣпи празникътъ на мъченика Димитрия... Тъй като времето позволяваше, отидохме на ловъ къмъ рѣката Аксиосъ. Това е най-голъмата отъ рѣкитѣ въ Македония. Начева отъ българскитѣ планини въ видъ на малки и отдалечени потоци, после при спущането си [къмъ югъ] се слива въ едно леγοвище, — Омиръ би казалъ „мощна и велика“, — слиза къмъ древна Македония и Пела и направо се влива при близкото крайбрѣжие (въ морето). Мѣстото е наистина достойно за упоменание: щедро и плодородно съ различни посѣви за земеделцитѣ, приятно за войницитѣ, за да препускатъ съ коне, а още по-приятно за военачалницитѣ да строятъ и подреждатъ бойнитѣ редици, сгодно за упражняване на тежковъоръжжени пехотинци, безъ да става никаква нужда да се разкъсва бойната редица: така чиста отъ всѣкакви камъни и храсти и съвършено равна е тази област..."

Това мѣсто отъ „Тимарионъ“ би могло да се съпостави съ описанията на рѣката Вардаръ, които даватъ близкитѣ по

¹²⁾ Ellisson, op. c., p. 44. Ср. превода ib., pp. 96—97: Das Ziel meiner Reise also war das gepriesene Thessalonich und zwar zur Zeit da das Fest des Märtyrers Demetrius bevorstand . . . So vergnügte ich mich, weil die Zeit es gestattete, am Axius mit der Jagd. Das ist der grösste Strom Macedoniens; von den bulgarischen Bergen kommt er in kleinen getrennten Bächen herab, vereinigt sich niederströmend in breitem Flussbett, nimmt „gross und gewaltig“, wie's bei Homer heisst, seinen Lauf nach dem alten Macedonien und Pella und ergiesst sich dann alsbald über die nahe Küste ins Meer. Wohl ist die Gegend werth, davon zu reden; mancherlei Saaten trägt der Boden dem Landmann und bringt sie zur Reife; für die Krieger ist er wie geschaffen, um die Rosse darauf zu stellen, äusserst geeignet für kriegerische Bewegungen, da die Schaaren nicht aus einander gerissen werden, denn in der völlig ebenen Gegend sieht man weit und breit weder Stein noch Strauch noch Haus . . . Очевидно, тукъ има известна игра на думи, по-точно между името на рѣката Ἄξιός и думата ἄλιθος въ израза: ἐστὶ δὲ ὁ τόπος λόγου . . . ἄλιθος.

време византийски писатели — Никифоръ Вриений¹³⁾ и неговата съпруга Анна Комнина¹⁴⁾. Но думитѣ на неизвестния византийски писателъ отъ първата половина на XII в. сж особено ценни въ друго отношение: тѣ представятъ едно отъ раннитѣ византийски признания за българщината въ онѣзи покрайнини, отъ които извира и презъ които тече р. Вардаръ съ своитѣ притоци, сиречь северна и срѣдна Македония. Тѣзи думи отъ безименния диалогъ, прочее, трѣбва да бждатъ прибавени къмъ редицата вече известни свидетелства за българщината на македонскитѣ земи и да получатъ тамъ своето достойно мѣсто¹⁵⁾.

Тимарионъ разказва сжщо нѣкои подробности за панаира (*πανήγυρις*) на св. Димитрия въ Солунъ. Това е, пише той, най-голѣмиятъ отъ всички панаири въ областта: „Защото на него се стича не само множество народъ отъ тамошното и домородно население, но отъ всжде и всѣкакви люде: гърци отъ всѣкжде, различни племена отъ обитаващитѣ наблизо и чакъ до рѣката Дунавъ и Скитската земя мизи (българи), кампанци (неаполитанци), италианци, иберийци (испанци), лузитанци (португалци) и келти изъ отвжд-алпийскитѣ области. . . .“¹⁶⁾. Заслужава внимание указанието на

¹³⁾ Nic. Bryennius, Comment., ed. Bonn, p. 148, 12-19: . . . τὸν Στρώμονα καταλαμβάνει, καὶ τοῦτον διαπεράσας καὶ τὰ μετὰ Στρουμπίτζης καὶ τοῦ λεγομένου Μαύρου ὄρους στενὰ διελθὼν εἰς χωρίον πρὸς τινα ποταμὸν κείμενον γέγονεν, ἐν ἐγχωρίῳς καλοῦσι Βαρδάριον. ὁ δὲ Βαρδάριος καταρρεῖ μὲν ἐκ τῶν τῆς νέας Μυσίας ὄρων, καὶ διὼν διὰ Σκοπίων κάττειται μετὰ Στρουμπίτζης καὶ Στυπίου εἰς τὰ τέμνων τὰ ὄρη, ἔραχθ' δὲ ἐκεῖθεν προΐων διίστησιν ἀλλήλων τὰ τε Βερροίας καὶ Θεσσαλονίκης χωρία δι' αὐτῶν ρέων καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν εἰσίοι . . . Cp. Ellissen, ib., pp. 151/2 p. 18.

¹⁴⁾ Anna Comnena, Alexias, ed. Reiff., I, p. 28, 19-25: καταλαμβάνει δὲ τὰ τὸν ποταμὸν Βαρδάριον · οὕτω γὰρ ἐγχωρίῳς αὐτὸν ὀνομάζουσι · βεῖ μὲν γὰρ ἄνωθεν ἀπὸ τῶν ἐγγύθεν τῆς Μυσίας ὄρων, παραμείβων δὲ πολλοὺς μετὰ τόπους καὶ διορίζων πρὸς τὴν ἑω καὶ τὴν ἐσπέρην τὰ τε Βερροία καὶ τὰ Θεσσαλονίκην προσήκοντα ἐκδιέσωσιν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς καὶ νοτίαν θάλασσαν . . . За другитѣ описания на рѣки въ съчинението на Анна Комнина вж. у Ив. Душчевъ, Сжщинското значение на името Мѣκρος у Анна Комнина, МакПр., VIII 4 (1933), с. 6 и бел. 2.

¹⁵⁾ Най-важитѣ указания сж събрани въ бележитата книга на Йорд. Ив. Ивановъ, Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народност (София 1915).

¹⁶⁾ Вж. Ellissen, ib., p. 46: Ἐορτή δὲ ἐστὶ τὰ Δημήτρια, ἄσπερ ἐν Ἀθῆναις: Παναθήναια, καὶ Μοῦσαι: τὰ Παναθήναια γίνονται μὲν 3 ἡμέραι πρὸς Μακεδόσι

автора, че панаирътъ се посещавалъ отъ тамошнитѣ жители (*ἀντόχθων ἄλλος καὶ ἰθαγενής*)¹⁸⁾, на първо мѣсто отъ всѣкакви племена (*γένη παντοδαπά*) на обитаващитѣ наблизомизи — сиречь българи (*Μουσῶν τῶν παροικούντων*), които населявали земята чакъ до рѣката Дунавъ и до южнорускитѣ области (*Ἰστρου μέχρι καὶ Σκυθικῆς*).

По-нататъкъ Тимарионъ описва съ извънредно занимливи подробности богатството и разнообразието на самия панаиръ. На връщане обаче героятъ се разболѣлъ и едва можалъ да стигне до рѣка Марица (*πρὸς τὸν Ἐβρον*). Когато той се унесълъ въ сънъ, двама служители на задгробния свѣтъ (*ψυχαγωγοί*) — *Ἄξυβαντος* и *Νυκτίων* — отнесли душата му въ царството на сѣнкитѣ. Преждевременниятъ мрътвецъ начева заедно съ водачитѣ си своитѣ странствувания въ свѣта на мъртвитѣ и тамъ срѣща различни личности, които ни сж познати отъ други извори: злостастия императоръ Романъ IV Диогенъ (1067—1071), философъ и риторъ Теодоръ отъ Смирна, мислителя Иоанъ Италъ и други. . . .

Изглежда, че основната мисль на този диалогъ е била да се осмѣ проповѣдваното отъ нѣкои съвременни лѣкари учение, че животътъ се поддържа отъ сжществуването на четиритѣ основни елемента въ човѣшкото тѣло: кръвь (*αἷμα*), слизъ (*φλέγμα*), черна и жълта жлъчка (*χολή μελαίνη καὶ ξανθή*). Тимарионъ и неговиятъ учителъ и защитникъ Теодоръ отъ Смирна поддържаха, че това учение е невѣрно и затова направили оплакване до сждитѣ на задгробния свѣтъ — Миносъ, Аякъ и византийския императоръ Теофилъ, поставенъ тукъ поради своята справедливостъ, ако и иконоборецъ. Развива се единъ сжщински сждебенъ процесъ — съ участието на сжди, секретаръ, прокурори, обвиняеми, тжжителъ, защитникъ и вещи лица. Следъ като бива изслушана защитата, сждитѣ се допитватъ до вещи лица — именно Ипо-

μεγίστη τῶν πανηγύρεων. Συμβαί γάρ ἐπ' αὐτὴν οὐ μόνον ἀντόχθων ἄλλος καὶ ἰθαγενής, ἀλλὰ πάντοθεν καὶ παντοίως, Ἑλλήνων τῶν ἀπανταχοῦ, Μουσῶν τῶν παροικούντων γένη παντοδαπά Ἰστρου μέχρι καὶ Σκυθικῆς, Καρπικῶν, Ἰταλῶν, Ἰβήρων, Λυσιτανῶν καὶ Κελτῶν τῶν ἐπέκεινα Ἀλπεων . . . Ср. превода *ib.*, p. 98; сжщо pp. 152—153 notes 22—24.

¹⁸⁾ Въ ржкописа стои *ἰθαγενής* и е изказано предположение, че първоначално можеби е стояло *ἀντόχθων* und *ἰθαγενής* sonst nie so verbunden vorkommen (*Ellissen, ib.*, p. 153).

кратъ и Асклепий. Възъ основа на тѣхното мнение сждѣтъ постановява преждевременно починалиятъ Тимарионъ да бжде върнатъ въ свѣта на животѣ. Така, след., учението за четиритѣ елемента бива признато за погрѣшно и то отъ името на най-видния лѣкаръ на класическата древность и на едно класическо, езическо божество. Описанието на този задгробенъ сждебенъ процесъ е, безсѣмнено, само подражание на истински сждебенъ процесъ на византийското сждопроизводство, за което въобще нѣма твърде обилни сведения.

ВОДЕНСКИЯТЪ ГОВОРЪ

Отъ В. Думевъ

Говоритѣ отъ двата брѣга на долни Вардаръ, воденскиятъ, ениджевардарскиятъ, кукушкиятъ, солунскиятъ, сѣрскиятъ, дойранскиятъ и струмишкиятъ (последниятъ е на границата между срѣдновардарскитѣ и струмски говори), иматъ толко общи особености и толко ярки различия отъ другитѣ македонски говори, че наистина представятъ една говорна област, едно *наречие*, както покойниятъ проф. д-ръ Л. Милетичъ я нарече (Македонски прегледъ, VIII, 2, 51), или долновардарско *поднаречие*, за разлика отъ дветѣ главни по *ль* наречия на бѣлг. езикъ.

Долновардарскитѣ говори рѣзко се отличаватъ отъ говоритѣ на срѣдния и горния Вардаръ по три сжществени особености: редуцията на гласнитѣ звукове, замѣната на старобѣлгарския гласовъ звукъ ж и ударението. Срещу опредѣленото — второсрично и третосрично ударение въ думитѣ — а говоритѣ по дветѣ страни на горния и срѣдния Вардаръ, долновардарскитѣ говори се характеризиратъ съ едно *разносрично*, доста *неопредѣлено* и *подвижно* ударение; срѣщу замѣната на стб. носовъ звукъ ж съ ѣ въ долновардарскитѣ говори, срѣдновардарскитѣ иматъ ясниа звукъ а (Битоля, Прилепъ, Кичево, Велесъ, Щипъ, Кочани), а горновардарскитѣ — звука у (Гостиваръ, Тетово, Скопие, Куманово); на страна въ това отношение остава дебърскиятъ говоръ съ звукъ о за ж; срещу яснитѣ звукове а, е, о въ срѣдновардарскитѣ и горновардарскитѣ говори, долновардарскитѣ говори се характеризиратъ съ редуциранитѣ гласни звукове ѡ, и, у, често скжсявани въ ѣ і ѱ, дори и отпаднали.

Като се проучатъ сходствата и различията на долновардарскитѣ говори съ источнитѣ и останалитѣ западни бѣлг. говори, ще се установи, че долновардарскитѣ говори сж по-близки до источнитѣ бѣлг. говори, и тая близость се наблюдава още отъ Охридъ и Костуръ — Воденъ и Солунъ — Сѣръ

Неврокопъ до Пловдивъ; срѣдновардарскитѣ отъ Битоля се сближаватъ чрезъ Шипъ, Кочани, Джумая съ западнитѣ говори отъ Рилската област чакъ до Копривщица; горновардарскитѣ пѣкъ отъ Гостиваръ се сближаватъ съ останалитѣ западни б. говори чрезъ Куманово, Враня, Трънъ до София. Мисля, както писа пок. проф. Милетичъ (М. пр. VIII, 2, 51), че не само долновардарскитѣ говори, а и тия на срѣдния и горния Вардаръ могатъ да се смѣтатъ „наречия“, или *поднаречия*, като се вземе предвидъ, че за българската диалектология е важна подѣлбата ѝ не само по изговора на стб. звукъ ч, а и по другъ характерни белези, което и се прави, за да се даде точно разграничение.

По всички свои звукови и формени особености воденскиятъ говоръ представя по-пълно и по-завършено развитие отъ онова въ другитѣ долновардарски говори, та изследването му се налага за общата характеристика на тия говори. Цель на тази моя работа е да дамъ възможно пълна и вѣрна картина на воденския говоръ, който ми е роденъ, и съ това да улесня изграждането на общата характеристика на долновардарскитѣ говори.

Граници на воденския говоръ

Охридъ, Костуръ и Воденъ сж най-далечнитѣ югозападни етнографски граници на бѣлг. народъ и на бѣлг. духъ; фактъ е, че тия покрайнини на българската земя запазиха въпрѣки всички превратности на сждбата българската речъ, тѣй близка до речъта на Търново и Преславъ. За щастие, при голѣмитѣ нещастия, които сполѣтяха нашия народъ отъ 1913 г. насамъ, българското население на тия крайни околии запази огнищата си: бѣжанци отъ тамъ сж предимно интеллигентни лица, изложили се предъ турскитѣ, по-късно предъ сръбскитѣ и гръцкитѣ власти и такива граждани и селяни. Останалитѣ тамъ корави бѣлгари запазиха българския си духъ, българската си речъ и българеката си честь, националната българска честь съ цената на скжпи и безсмъртни жертви.

Въ обсега на вод. говоръ включвамъ поради пълно сходство и селищата въ Мегленъ, и административно презъ турския режимъ. Воденската околия имаше следнитѣ граници: на

изт. Ениджевардаръ (Пазаръ); на югъ — Кайлярската и Берската околия; на с. з. Мориховската нахия (участъкъ отъ Прилепска околия); на северъ — Тиквешката (Кавадарската и Неготинската); на западъ — Леринската и на с. и. — Гевгелийската. Мегленъ бѣше нахия (участъкъ) отъ Воденската кааза. Естествени граници на Воденската околия сж: на югоизтокъ полската граница между Ениждевардаръ, Беръ, Негушъ и Воденъ; на с. и. Паякъ планина, която отдѣля Воденъ отъ Гуменджа и Гевгели; на с. Кожухъ планина, която отдѣля Воденъ отъ Гевгели и Тиквешъ; на с. з. — Нидже планина, която отдѣля Воденъ отъ Прилепско и Леринско; на югоз. — Дурла планина, която отдѣля Воденъ отъ Кайларско.

Отъ тия граници на Воденската околия се вижда, че тя не граничи съ Кукушката, съ говора на която има много сходства; пъкъ и разстоянието между Воденъ и Кукушъ е надъ 100 км., и рѣка Вардаръ ги отдѣля. Ето защо студията на покойния Д. Мирчевъ (Мин. сборникъ, XVIII, 420—470) „Бележки по кукушко-воденския говоръ“ не е озаглавена правилно: кукушкиятъ и воденскиятъ говори сж отдѣлни говори, както и самия Мирчевъ смѣта гевгелийскиятъ говоръ за отдѣленъ отъ кукушкия, ако и сходствата между тия два говора да сж много повече отъ сходствата между воденския и кукушкия говоръ. Съдържането на студията му обаче дава доста сведения и за воденския говоръ, та ми дава възможностъ да направя и азъ единъ сравнителенъ прегледъ на двата говора.

Общи бележки за Воденско и Мегленско

Планинитѣ, които обграждатъ воденската и мегленската котловини, ги пазятъ отъ северозападнитѣ вѣтрове и осигуряватъ имъ мекия и топълъ бѣломорски климатъ, благодарение на който тукъ вирѣятъ и повече южни растения. Воденската котловина и полето ѝ се оросяватъ отъ рѣката Вода, която изтича отъ Нисийското блато, минава презъ с. Владово, прескача високия прагъ отъ това село, за да елѣзе въ долията на гр. Воденъ; тукъ рѣката се раздѣля на два ржкава, които въ края на града се спущатъ отъ две шеметно стрѣмни стени въ Ляга (най-плодороднитѣ градини на Воденъ); прескачайки въ тая долина още редъ прагове (къмъ

16), тѣ буйно и грѣмливо се събиратъ въ края на тия плодни градини предъ с. Оризари, поематъ полето, смиряватъ се и се вливатъ въ Ениджевардарското блато, а оттамъ въ Солунския заливъ. Много карстови извори надъ и подъ Воденъ даватъ изобилна и благодатна вода за напояване на Лѣга. Мегленската пѣкъ котловина се оросява отъ р. Мегленица, която извира отъ Кожухъ-пл. и Паякъ-пл., протича презъ цѣлото Мегленско високо поле, провира се между низкитѣ склонове на Паякъ-пл. и последнитѣ хълмове отъ Нидже-пл., следва успоредно течението на р. Вода, и отдѣлно, но общо до нея се влива въ Ениджевардарското блато и оттамъ като една рѣка — Кара-азмакъ се влива въ Солунския заливъ, правейки почвата между Вардара и Бистрица много влажна, а на мѣста мочурлива и тресавищна.

Мегленската котловина дава прославения червенъ пиперъ — главенъ поминѣкъ на населението въ Мегленско, а Воденското поле — пашкулитѣ (кожурцитѣ), главенъ поминѣкъ на населението на Воденъ и селата му. Търговцитѣ на Воденъ — все мѣстни хора — сж вѣртѣли търговия съ пиперъ и кожурци отъ много отдавнашио време — още къмъ 60-тѣ години на 19 в. Георги (Гого) Гоговъ, интеллигентенъ българиинъ и гражданинъ на Воденъ, ималъ фабрика за точене коприна въ Воденъ и търгувалъ съ Австрия и Италия, оддето докарвалъ пѣкъ бубено семе. Зданието и градината на фабриката му бѣха запазени до балканската война.

Въ Мегленъ и Воденъ вирѣятъ всички житни растения, и въ града работѣха нѣколко модерни мелници съ водната сила на водопадитѣ; бобовитѣ, всички видове плодни дървета, особено смокината и нарѣтъ (калинката), сиркитѣ, орѣхътъ, бадемътъ, кестенитѣ. Тукъ вирѣе и маслината и въ диво състояние фурмитѣ (урмайтѣ), населението обаче не ги обработва, защото сусамътъ, който тукъ вирѣе превъзходно въ полето, му дава, както и орѣхътъ превъзходно олио — (шарлаганъ). Въ полето на воденскитѣ села особено разкошно вирѣе лозата, гроздето на която отъ асмитѣ дочаква ново грозде — толкова трайно е то (прилично е на гроздето болгаръ, но зрѣе най-късно, и зърното му има доста твърда ципа). Това грозде въ турско време се изнасяше следъ м. януарий — февруарий, та дори до Великденъ чакъ въ Виена. Въ воденскитѣ и мегленски села особено сладки сж любени-

цитѣ и пјлешитѣ, най-трайни (зимни) обаче бѣха мегленскитѣ. Мегленскитѣ круши и ябълки бѣха прочути. Воденъ и Мегленъ бѣха плоднитѣ градини на Солунъ и Битоля; тия вилаетски градове се снабдяваха съ зеленчукъ и плодове отъ Воденъ и Мегленъ.

Подъ Нидже и Кожухъ пл. сж гжститѣ борови гори, а въ политѣ имъ — горещи извори (при Пожарско и Сборско). Надъ селата Мисимеръ и Владово има голѣми пространства орѣхи и надъ тѣхъ кестени, които даватъ добри приходи безъ особена грижа за отглеждането имъ.

Подземнитѣ богатства на Воденско и Мегленско бѣха привлѣкли вниманието на европейци още въ турско време. Благодарение на огромната водна сила отъ водопадитѣ подъ Владово и Воденъ, отдавна градътъ стана центъръ на индустрията въ тази областъ: текстилни фабрики, такива за сапунъ, маслодайни, за брашно и др. съ успѣхъ работѣха още въ турско време.

Самиятъ градъ Воденъ (съ 200 м. надъ морската равнина) съ мекия си и прохладенъ въздухъ, съ великолепното си югоизточно изложение, съ разкошната си растителность и съ изобилието на плодове, обиколень на 5—15 километра отъ възвишенията на Дурла, Нидже и Кожухъ, представя рѣдко курортно мѣсто; той бѣ и обявенъ отъ грѣцкото правителство за таково, и първенцитѣ на Солунъ прекарваха лѣтно време въ Воденъ, отъ „високата кула“ на който при залѣзъ слънце се лъсваха хладнитѣ води на Солунския заливъ — нищо въ равнината отъ Воденъ до Солунъ (къмъ 80 км. по въздушна линия) не спира окоето. Околността му предлага леки и въ близко съседство съ Дурла, Нидже и Кожухъ приятни мѣста за разходки, бани и лѣтувания подъ тия планински масиви, части отъ които оставатъ вѣчно снѣжни и доставятъ лѣте чистъ снѣгъ вмѣсто ледъ.

Въ политѣ на Дурла пл. сж прочутитѣ султански чеширови гори, отъ дърветата на които бичатъ най-финитѣ дъски за иконостаси, рамки и скжпи мебели; на тѣхъ отстѣпваха и орѣховитѣ дъски, които въ Воденско сж въ голѣмо изобилие.

Гр. Воденъ си е запазиль страници въ историята на Македония и на България: той (*Edessa*) е билъ столица на македонскитѣ царе и на българския царь Самуилъ. Въ Мегленъ

пъкъ е свещенодействувалъ св. Иларионъ Мегленски, който успѣшно се е борилъ противъ богомилската ересь въ тази областъ. За историята на Воденъ и Мегленъ обаче имаме оскъдни проучвания (вж.: Г. Вестителовъ — „Градъ Воденъ“ Мак. пр. I, 2; К. Младеновъ — „Областѣта Мегленъ“, София, 1936 г. Архим. Методий — „Градъ Воденъ“).

Въ борбитѣ за духовно и национално освобождение населението на Воденъ и Мегленъ е взело живо участие. Начело на борбитѣ му застаналъ още въ 60-тѣ години на миналия вѣкъ първенецътъ на града Георги Гоговъ, който е взелъ участие въ църковнонародния съборъ въ Цариградъ като представителъ на Воденъ, Мегленъ и Ениджевардаръ; негови сподвижници сж били дѣдо Мици Занешовъ и синоветѣ му — Зано, Христо и Иванъ, Лимбарчевъ, Божковъ, Тр. Стоянчевъ, Хр. Нощевъ, Кърчольовъ, Камче (по произходъ отъ Тиквешко) и др. граждани, богати и бедни. Борбата се е водила не само словесно, а и физически. Църквата „Св. Врачъ“, най-свѣтлата църква въ Воденъ, е била взета отъ българитѣ въ борба съ гъркоманитѣ и турската държава. Ареститѣ и изпращанието въ Солунъ на първитѣ воденски граждани не е спасило положението на гръцкия владика, нито богатитѣ му подкупи — българската стихия останала победителка.

Населението на Воденско и Мегленско е било и много ученолюбиво: въ едно кжсо време сж били обзаведени народни основни училища, които презъ 1886 год. стигнаха до откриването на IV-ти гимназияленъ класъ (вж. моята статия „Изъ споменитѣ на две български учителки въ Македония“, Мак. пр. I, 3 и пр.). И въ борбитѣ за освобождение отъ турското робство Воденъ и Мегленъ взеха живо участие съ мѣстни четници и войводи до и следъ Илинденското въстание.

Положението на Воденъ и околията му се влоши още презъ балканската война, а следъ букурещкия миръ стана трагично: гръцкото правителство изсели турското, българското и помашко население и на мѣстата имъ засели бѣжанци отъ Мала-Азия и Кавказъ, па посегна и на имотитѣ на по-състоятелнитѣ българи, отне училищата и черквитѣ имъ и ги запреследва немилостиво съ тежки данъци и глоби, съ арести, изтезания, грабежи и убийства; отне отъ центъра на

околията ѝ — гр. Воденъ — пазара и го премѣсти въ с. Въртикопъ, гдето настани гърци търговци. Последницѣтъ отъ тоя нечовѣшки режимъ бѣ масовото обедняване и емигриране, главно въ България: Горни-Лозенецъ въ София е почти воденска колония.

Воденъ нѣма щастие да види своя родна власть и следъ поражението на Гърция отъ германскитѣ войски, та населението на околията му рискува да измре отъ гладъ.

До балканската война населението на Воденска околия възлизаше на 55,168 ж., отъ които 48,923 българи (28,583 християни и 29,340 помаци); 4,165 турци, 1,380 цигани, 450 албанци и 250 власи.

Селища. — Административно въ Воденска околия спадаха следнитѣ селища:

1 Въ Воденско центъръ на околията: градъ Воденъ и селата: Влѣдуву (отъ Влѣдово), Мисимѣръ (отъ Месимѣръ, а споредъ грѣцка етимология отъ Миси-меръ = половина день), Пѳт (отъ Подъ, а не отъ Подосъ, както е показано това село въ новата карта на Македония, изд. на Мак. наученъ институтъ; никой въ Воденъ и Воденско не познава името Подосъ, а Пѳт и пудѣни, отъ подѣни за селянитѣ), Ївѳрини отъ Яворени, Кутѳгери (отъ Като-гери, гр. дума), Ошлѣни (отъ Ошляни), Їнѣкиву (отъ Янакево), Цѣрну-Мѣринуву отъ Цѣрно-Мариново (на Цѣрни-Маринъ село, а не отъ Цѣрно-Мориново), Нѳву-сѣлу, Арсинъ (отъ Арсенъ), Каминикъ (отъ Каменикъ), Прѣнини (отъ Пранени), Бѣзуву, Урмѣн-чифлик (тур. дума). Бѣинъ (отъ Баня—Баина—Баинъ), Вѣгѣни (отъ Вѣгени, а то — отъ Вѣдѣни), Уризѣри (отъ Оризари), Кулудѣи (отъ Коло-дей при едноимена рѣка, която при това село прави завой, извира като колело), Вѣртикоп (отъ Вѣрти-коп, копачка), Липѳор (отъ Липо-хоръ), Трѣбулиц (отъ Треболець), Свити-илиѣ, Вѣрбини (отъ Вѣрбени), Привѣртѣниц (отъ Привѣртениць), Самѣр (Самаръ), Вѣлкуѣинуву (Вѣлко-Янево), Тѣѣуву и Теѣуву (Техово; краткото у не прави сричка), Нисѣи (отъ Нисия — гр. дума, значи островъ), Ослуѣи (отъ Ослове), Русѣлуву (Русилово), Друшкѣ (Дружка), Пѣт'чину и Пѣтичину, Жѣрви (отъ Жерави), Чѣгѣн (отъ Чеганъ), Оструву, Гѣгуву, Кѣндриву (отъ Кѣдреву), Пискупѣи (отъ Пископия; това село е служело като *конакъ* на владѣцитѣ, които преминавали презъ Воден-

ската епархия; тѣ не могли да спиратъ другаде, освенъ въ това село на епископията); Гулишѣни (Голишани), Гулѣмъ_рекъ, Курнишор (тур. дума) — всичко 43 селища.

2. Отъ Мегленско (участъкъ): Мънѣстир (Манастиръ), Зборѣцку (Сборско), Църнѣшуву и Църнѣшиву (отъ Църни-Нешово), Баѣву (Бахово) Прибѣдишчъ (Приждѣща), Стрѣпину, Пужарѣцку (Пожарско), Трѣсину, Сѣбуцку (Сѣботско), Кустѣрини, Рѣдину, Дрѣгуманци (Драгоманци), Крунцѣливу (Крунцелено), Лѣковиц (Луковецъ), Джѣдит (тур. дума), Пѣлини (Поляни), Бѣзуву (Бизово) Гѣрну_Рѣдиву, Дѣлну_Рѣдиву (Родево), Сѣрѣкинуву (Саракиново), Пѣчип (Почетъ), Кѣрладуву (тур. дума), Цакуни (Цакони), Цакун-малъ, Бѣзувъ-малъ, Туруман-малъ, Инѣ_малъ (тур. думи) — 27 селища.

3. Отъ Енидже-Вардарска (Пазарска) околия, въ която турската администрация бѣ включила по политически съображения следнитѣ села отъ Мегленския участъкъ: Фушѣни (Фушани), Трѣстинѣк (Трѣстеникъ), Рѣнѣславци (Ранѣславци), Габруфци, Кѣра_дирѣ (тур. дума), Кужушѣни (Кожушани), Нуву_сѣлци, Стрѣишчъ (Стрѣища, отъ Стрѣища), Прѣдрум (гр.), Густулюбѣ (Гостолюбѣ), Слатинѣ, Сиврилѣ (Севрили, т.). Кѣруву (Кѣрово), Рѣжини (отъ Рождени), Кѣпѣниѣни, И'звур, Тудѣрци, Вѣлчишчъ, Ливѣдицъ — 19 селища.

Тѣй Воденска околия се сѣстои отъ 89 селища.

Воденски говоръ се слуша и въ следнитѣ селища отъ Берска околия, Нѣгушка нахѣя (участъкъ): Нѣгушѣ, Вѣшчицъ, Нѣву-сѣлу, Жѣтво'_р (Жетвохоръ), Іанчишчъ, Гѣрну и Дѣлну-Купануву, Свѣтъ-Мѣринѣ, Турк'ор (Турко-хоръ), Лѣкувицъ, Туруман (Тороманъ), Сѣвѣрнѣцъ (отъ Северница), Урупан (Хоропанъ, гр.), Ни'ор (Неохоръ, гр.), Трѣсливу (Тресливу, отъ треска), Чѣрнуву (отъ Черново, единствена дума) сѣ о за е ударено и сѣ ч покрай общото џ за ч въ воденския говоръ).

Броятъ на селищата сѣ грѣцки и турски названия представя много малѣкъ процентъ, както се вижда отъ изложенитѣ селищни имена. Селата сѣ грѣцки или бѣлгаро-грѣцки имена сѣ въ Нѣгушкия участъкъ, а турскитѣ — главно въ Мегленъ. Тоя ограниченъ брой турски и грѣцки имена на села свидѣтельствува за слабото турско и грѣцко влияние върху бѣлгарския духъ на този юженъ бѣлгарски край и за

масовия характеръ на българското население на Воденската околия.

Благодарение на рѣдкитѣ си сношения съ населението на други съседни околии съ българско население, говорътъ на воденци почти не е билъ засегнатъ отъ влиянието на тия съседни говори. Все пакъ не се изключватъ отдѣлни думи и изрази подъ влияние на съседни говори; така, при благословия на сватба, благопожелаватъ: „и нѣ_пó-мъли“ вм. и нѣ_пó-мáли, както налагатъ законитѣ на воденския говоръ.

Материали за изучване на воденскія говоръ

Събранитѣ езикови материали отъ Воденско не сж избилни: най-много такива материали сж печатани въ Шапкаревитѣ сборници и въ сборника за нар. умотворения на М-то — II, III и V книги, отъ Г. Лъжевъ и проф. Д. Матовъ; нѣколко нар. пѣсни сж дадени и отъ К. Младеновъ въ книгката му „Областѣта Мегленъ“. Като словесенъ материалъ тия приказки и пѣсни не изчерпватъ речника на воденския говоръ; повечето отъ тѣхъ — у Шапкаревитѣ сборници, събранитѣ отъ Матова и Младенова *не всѣкога* предаватъ *точния изговоръ* на думитѣ и *ударението* имъ. Само записанитѣ отъ Г. Лъжевъ (роденъ въ гр. Воденъ) материали сж по-издържани звуково и по ударение, но и въ тѣхъ сж допустнати доста грѣшки. Относно *пѣснитѣ* като материали за езикови проучвания и азъ мисля, че тѣ трѣбва да се използватъ много внимателно и че за предпочитане сж *приказкитѣ*, въ които речѣта се излива *спокойно* и *естествено*.

За да се види воденската речъ така *естествена*, както се слуша въ обикновения говоръ, ще предамъ *коригирани* по една отъ приказкитѣ, дадени отъ Г. Лъжевъ и Д. Матовъ (М. сб. V):

1. *Пóпувуту прáсе* (записана отъ пок. проф. Д. Матовъ (М. сб. V, 159—9). Презъ ваканцията на 1888 г. Д. Матовъ и В. Кънчовъ (учители въ Солунската гимназия, въ която азъ тогава завършихъ VI. кл.) дойдоха въ Воденъ и посетиха и нашата къща. Тукъ тѣ се запознаха съ единъ нашъ сродникъ, Трѣлче Гувидърчивут, който бѣше неграмотенъ земеделецъ, но който бѣше известенъ въ цѣлата околия като даровитъ пѣвецъ на народни пѣсни и голѣмъ майсторъ разказвачъ на приказки. Той и самъ *измисляше* пѣсни и приказки; не бѣше излизалъ отъ града и околията, та речѣта му бѣше най-чистъ воденски говоръ. Горната пѣсенъ Матовъ записа отъ тоя *народенъ пѣвецъ*. Ето я:

Им'ше ъдну време ъдну тѣксил'дър, шо бѣр'ше пари пу сѣл'иѣтъ, димѣкъ дѣ каж'ме къту зѣ вирг'иѣ. Им'ше и ъдну сийс, пу негу шо од'ше (още: оше), измѣтъ шо му чин'ше, ѣрапин бѣше. Утидѣъ нѣ дну селу, ки кундисѣтъ у попут. И тѣка съ сф'лиѣ во тѣксил'дърут ут коинут, кундиса. Попут им'ше ъдну прасе. Напкъм то прас'ту си зѣ нѣпълни устѣтъ су г'убре и зѣтрѣчка уткраи-нѣкраи к'уик'иѣтъ (и к'уик'тъ). И попут ричѣ: „Дувечѣр-дусастрѣ врем'ту съ рѣсинувѣ“. Му вѣле во бѣгут — тѣксил'дърут: ка'знаиш, ричѣ, попе?“

— А, ричѣ попут, прас'ту ми къжувѣ.“

Е, ка'знаѣ прас'ту, оти врем'ту ки съ рѣсипе? иѣ'л, ричѣ, дѣ съ ватиме къул': аку съ рѣсипе врем'ту, ки ти гу да'м коинут су сѣ дисаигите, ка'съ пълни су пари; аку нѣ, ричѣ, попе зѣ давѣш пупѣд'иѣтъ?“

Попут му ричѣ: оти зѣ давѣ, зѣмѣ ричѣ: „Тиѣ си бѣкъ, си гу зѣвѣш коинут су дисаигите, си бѣгѣш; даи гу дѣ гу зѣтворѣм пут мѣфза: зѣку съ рѣсипе врем'ту, ти гу зѣвѣм коинут; зѣку нѣ съ рѣсипе, зѣвѣи зѣ пупѣд'иѣтъ, оди нѣ вѣрагут!“

Му дѣдѣъ нѣ бѣгут дѣ вичерѣ, си лигна дѣ сп'иѣ. О'кулу сѣтут двѣте му вѣле нѣ рап'ут: „Ѣрап, стан', види зѣватѣ! И ѣрапинуть стѣна, излизѣ надвур: пуле, углидалу бѣше; „Ишѣлъ-машѣлъ, утре, зѣ зѣв'ме пупѣд'иѣтъ“ му вѣле бѣгут.

Сѣ чиниѣ сѣтут три: „Ѣрап, стан', види зѣватѣ!“

— Ногу ѣ дѣбрь!

— Ишѣлъ-машѣлъ зѣ зѣв'ме пупѣд'иѣтъ!

Кѣ дуидѣ нѣик'тъ о'кулу шѣсте (още: шѣстѣ) сѣтут, сѣ чиниѣ нѣб'гу пул'вин'тъ иасну, пул'вин'тъ ублѣчну.

— Пул'вин'тъ нѣ тебе ум'иасѣ, бѣкъ, пул'вин'тъ нѣ мѣн ум'иасѣ“. И бегуть свирна: коинут су дисаигите одѣтъ“, ричѣ. Нѣ гу крѣвѣ ви-ке ѣрапинуть. Сѣ ишиѣса ѣрапинут, во пѣпца дѣ гу крѣвѣ. Лигна дѣ сп'иѣ.

Испѣдна бѣгут, бѣше завѣтилу пу малце дѣ снѣже, и си влизѣ. И тѣка, дѣнут бѣше празник, попут си утидѣ дѣ клѣпѣ цѣрквѣ. Му викна (тогѣ во) бѣгут нѣ рапинут су клѣщи: „Ѣрап, стани, попут и викъ сил'ан'те, ки нѣ вѣрзе; и коинут ки устанѣ, и ниѣ ки устан'ме тѣкъ рѣбе, к'ули'иѣ“. И тѣка, чинисѣ дѣ бѣгѣтъ, коинут гу устѣвиѣ.

Им'ше ъдну тѣрцку сѣлу. Испѣдна оц'тъ нѣмѣс дѣ ч'ине и во бѣгут, кѣ бига, стигна ду негу, му вѣле: „Оц'тъ, зѣфѣнди, удвѣдинду утре врем'ту на ки съ ч'ине?“

— Шо зѣмѣ, ричѣ (оц'тъ), нѣ Госпут рѣбот'те ка'ки съ ч'инѣтъ.“

И во бѣгут му викна су гѣрбачут дѣ гу би'е: а знасѣнѣ! оц'тъ си съ ч'иниѣ, чѣлмѣ си клѣдѣл, брадѣ си пушчиѣл, а нѣ знаиш, врем'ту ка ки съ ч'ине; зѣ полавуту прасе знаѣ.“

1. Съ знакъ ' бележа изпуснатъ звукъ. Съ знакъ ' бележа нота и мѣстность на съгласенъ звукъ, още и кѣкъ звукъ, който не прѣзи сричка, но се чувствува въ дигитацията на съгласнии звукъ: сол (меко л), врем'ту (отъ

време. -врѣмиту-врѣм'ту), силіани (селяни) им'ше отъ имаше-и'мъше-им'ше.

2. Коѣн (кон' съ праметната йота; сжшо: сѣн, троѣн (от трон' — погребална носилка и тронъ въ черква); рудаѣн (от рудан'); вилиѣне (от велѣн'е), нусѣне, видеѣне и пр.

3. Думата кѣул значи басъ, облогъ; пуд мѣфзѣ — подъ сигурностъ запазенъ, обезпеченіе; уміасъ — прилича; ишиѣсѣ (отъ ишихаса, гр. дума) — отпочина, успокои се; пѣпцѣ — престана; клоци — рутници; ед. ч. клѣцъ; 'и — ги; нѣмѣс — очистване, омиване у турцитѣ преди молитва; ѡвѣтъ — времето.

2. *Водѣницут и Гъркин'тѣ*, записана отъ Г. Лъжевъ (М. сб. V, 163). Покойниятъ Лъжевъ, мой другарь, химикъ, обичаше страстно музиката и поезията: нему се дължатъ много нотирани нар. пѣсни, печатани въ М. сборникъ Ето и приказката:

Нѣкуѣ вудѣницъ съ жинѣл ѣдну време зѣднѣ гъркинъ — ку-кѣнъ. О'н, кѣту чувѣк купачин, си ѡтишѣл пу рѣботъ — дѣ си кѣпъ. Нѣ вѣчѣртъ, кѣ скулъсѣл. съ вѣрнѣвъ дѣмъ: съ кѣчѣа гѣре и рѣкѣл нѣ жен'тъ му: „Жѣну мѣри, ѣл ми ѣ субѣи пѣнците!“ Гърѣн'тъ му удгувѣрилъ: „Мѣсѣ!“ (гр. дума — вѣтре),

— Тѣмѣм бѣбу, ѣрнѣ рѣботъ! ѣаскѣ визидѣн съм типѣл, пѣ сѣгъ дѣ сѣднѣм дѣ ти мѣсѣм! А'ѣде, ѣѣде, ѣл ми ѣ субѣи (пѣнците)!

Тѣ пак му вѣкѣ: „Е'мбѣ мѣсѣ!“ (влѣзѣ вѣтре).

— Мѣри, ѣстрѣми съ малце, жѣну; ѣас дѣ ти мѣсѣмѣ? Ки мѣ фѣтѣт дѣткѣте, дѣ нѣпкѣм и ки ти мѣсѣм, и ки ти пѣчѣм; туку ѣл, нѣ тебкѣ ти вѣлѣм дѣ ми ѣ субѣиш (пѣнците)!“

Гъркин'тъ съ страмувѣл ут кумшѣите, бидѣѣки (и бидѣшчи-мицѣ) кукѣнъ, дѣ зѣвъ дѣ му ѣ субѣвѣ пѣнците, и лиѣутѣ дѣ ѣ пѣлѣт, зѣтѣ па му ричѣлъ: Мѣсѣ, ѣѣнѣм!“

— Дѣ ти мѣсѣм, дѣ ти мѣсѣм? Нѣ дѣ ти мѣсѣм, бѣлѣм (т. дума — *даже*) и дѣти размѣсѣм!“ Кринѣл ѣдну дѣрѣву и нѣ лиѣутѣтъ удгѣре кѣ ѣ триснѣл пу глав'тъ, нѣ стѣналъ вѣке уш ѣднѣш.

Ето още една приказка, която съмъ записѣлъ отъ сжщия Трѣпче Гувидѣрчив:

Кѣк Гѣспут испитѣлъ мѣжѣт и жѣн'тѣ? Излизѣл ѣднѣш дѣду Гѣспут дѣ си извѣде лиѣутѣ нѣ зѣмѣтѣ. Кѣ вѣрвѣл пукрѣѣ ѣднѣ нѣвѣ, видѣл ѣдну урач — си ѣрѣ; Гѣспут гу дуближил и му вѣле: „Дубрѣутру, ѣунѣче!“

— Дѣл ти Бѣк дѣбру, дѣду!

— Кѣ ти ѣде рѣботѣтѣ синку, ти спѣре?

— Е'х, дѣду, съ мѣчѣм, ѣмѣ и' Бѣк ки пумѣже!

— Тѣкѣ, синку, тѣкѣ! А' дѣ вѣлѣм кѣк ѣрѣш ти!

Вѣ урачѣт извѣдѣл ѣднѣ брѣзда, дигнѣл рѣл'ту, вѣрнѣл вулов'те нѣ дрѣгѣтѣ стрѣнѣ, дѣмек нѣ тѣ стрѣнѣ, утдѣкѣ зѣфѣтил прѣвнѣтѣ брѣздѣ, и зѣѣрѣл дрѣгѣ брѣздѣ. Тѣ ка, кѣ ѣ свѣрши'л и вѣ брѣздѣ, пак вѣрнѣл вулов'те и зѣѣрѣл уд дрѣгѣтѣ стрѣнѣ нѣ нѣвѣтѣ.

Гу пѣле Гѣспут, кѣ съ мѣче вѣ урачѣт, съ смѣлиѣвѣ нѣ нѣгу и му вѣле: „О'ти, брѣ синку съ мѣчинш тѣкѣ, мѣчинш и вѣлов'те, кѣ ѣ вѣрнѣвѣш зѣ сѣкуѣ брѣздѣ.“

— Ъми какъ, брѣ дѣду? му ричѣ во урѣчутъ.

— Обърни и, синку, па уд ва странъ и заурѣ. Къ ки стѣг-
ниш ду краѣутъ, нъ нив'тъ, па обърни ут там и оръи!

Урѣчутъ съ чудѣл — чудѣл и си рѣкъл нъ умут: „А'и дѣ вид'-
ме и во мурафѣт нъ деуту“ и зѣурал тѣка, ка му къжал старѣцутъ;
къ извѣдѣл три-читѣри бразди, дѣду Госпут гу пупитал: „Е, му
вѣле, и съ нѣсмѣиувъ, ка ти съ пулѣ сѣгъ ураиниту?“

— Спулаи ти, дѣду, нѣгу лѣсну и нѣгу спѣрну вѣрве сѣгъ.

— А'иде, синку утсѣгъ сѣ тѣка дѣ си оръш — му ричѣл деуту
и си зѣминал.

Къ приближилъ ѣдну сѣлу, зѣчул уд ѣднѣ кѣи кѣи шкрап-шкрап
уд нѣкуи раѣзбуи: „Чѣкѣи, си ричѣл дѣду Госпут, дѣ видѣм, какъ тѣкаѣ
та жен'тъ таму“ и влизѣл у двѣрут нъ кѣи кѣи: „Помѣжи Бѣк, ни-
вѣсту! — Ва жен'тъ тѣкал там, нъ трѣмутъ.

— Дал бѣк добру, стару! Шо палѣш тѣкѣ? и съ нѣсмѣиалъ.

— Пулѣмъ, какъ тѣкаш, нивѣсту, и сѣкѣм дѣ тѣ пѣтѣм, ка ти
ѣде рѣбѣтѣ.

— Ка ки ми ѣде? — ка сѣкѣм, тѣка ми вѣрве.

— Ъмъ ка глѣдѣм, чѣду, не ти спѣре... О'ти сѣ уд ѣднѣ
странъ тѣкаш и кѣиш кѣиш — вѣтукутъ?

— Ъми уд двѣте?

— Уд двѣте иа! Е'гу какъ: фѣрли сувал'кѣтѣ су лѣснѣтѣ
рѣкѣ, стѣгни гу напкѣм кѣишут! Ъ тѣка! Ъ сѣгъ фѣрли суфал'-
кѣтѣ су лѣвѣтѣ рѣкѣ удлевѣ и па стѣгни кѣишут!

Зѣтѣкал нивѣстѣтѣ, ка ѣ нѣучѣл деуту и съ чѣде, кѣлку
лѣсну и спѣрну съ тѣкаѣ платнѣту! Зѣигралъ сувал'кѣтѣ, у рѣцѣгу
нъ млѣдѣтѣ женѣ, и нишчѣл кѣиш зѣпѣиале кѣту кѣкѣшкѣ, кѣгъ кут-
кудиакѣ. Поглидал дѣду Госпот, пуглидал и си трѣгнал: „О'стани су
здравѣ, нивѣсту!“

Ду годин'тъ дѣду Госпут па трѣгнал пу зѣмѣтѣ и правѣ нъ та
нивѣтѣ при орачѣтѣ: „Дубрѣгру, иунѣче!

— Дал ти бѣк добру, дѣду!

— Ка ти вѣрве, синку, ураин'ту?

— Ми, спѣре, дѣду, нѣгу ми спѣре: зѣ ден изурѣвѣм двѣ
пургѣни!

— Арну, чѣду, арну! Ъми кѣи тѣ нѣучѣл тѣка спѣрну дѣ оръш
сѣне? Урѣчутъ убѣрнал ѣчи нъ неб'ту: „Госпут, дѣду, Госпут мѣ нѣ-
учѣ: ѣи е вредѣи зѣ сѣ нѣшчу. И ѣдну стару кѣту тѣп ми пѣкѣжа.“

— Тѣка, синку, Госпут тѣ научѣ и сѣгъ тѣ блѣгѣсѣве; ден
дѣ оръш, годинѣ дѣ рѣниш цѣлѣ кѣиш! И си зѣминал.

— Ка стѣгнал у тѣ сѣл'гу, дѣкѣ тѣкал жен'тъ, ѣ пѣтѣ: „Ка ти
ѣде, нивѣсту, тѣкаш, — ти спѣре?“

— Е'м ми спѣре тѣкаш, ѣм ми сѣ дѣлѣже платнѣту!

— Ъ тѣка, кѣрку, ѣ тѣка! Ъми кѣи тѣ нѣучѣ тѣка лѣсну и
спѣрну дѣ тѣкаш, нивѣсту?

— И'х нѣ ти! кѣи ки мѣ уче? му ричѣ ва будѣлатѣ женѣ:
самѣ-сѣмѣчкѣ кѣту млѣдѣ нивѣстѣчкѣ!

— Ъмъ_ка съ_нъучи самъ, бре керку? — му веле Госпут,
въ_дъ му_упитъ у'мут.

— Е'г'тъка: самъ съмичкъ къту младъ нивистичкъ — му веле
па ва будълатъ.

— Ъмъ_никуи не ти пукъжа — му веле пак Госпут.

— Е'х и ти, стару-ару! ти къжах; стигъ_вике ми збуруваш:
дъ_нъ мислиш пъ_оти ти мъ нъучи?

— Добру, добру, нивесту! Аи сеи си су здраве; ъмъ_ут Сечку
ду Виликдин дъ ткаиш, пуд мичкъ дъ гу ношиш!... му риче Гос-
пут и ъ уставѣ.

Зъто и ду сегъ рѣбот'тъ на урачут му споре, а нъ жен'тъ и
умут му е кусъ, и рѣбот'тъ му не споре, братче!...*

Като се сравнятъ така коригиранитѣ отъ мене приказки
съ сжщитѣ тия приказки, напечатани въ М. сборникъ, ще се
видятъ всички недостатъци въ предаването на звуковетѣ и на
ударението въ твърде много думи. Тая корекция и изобил-
нитѣ примѣри отъ естествената воденска речъ, които ще
дамъ въ по-нататъшното си изложение, ще очертаятъ ясно
картината на тая толко интересна, речъ.

Проучвания на долновардарскитѣ говори

Такива сж дадени до сега отъ Д. Мирчевъ въ студията
му „Бележки по Кукушко-воденския говоръ“ (М. сб. XVIII,
420—470); отъ Д. Ивановъ въ издадената отъ Мак. н. инсти-
тутъ книга „Гевгелийскитъ говоръ“, София 1932 г.; отъ
проф. Д-ръ Л. Милетичъ въ статията му „Къмъ особеноститѣ
на Гевгелийския говоръ“ (Мак. прегледъ VIII, 2, 51—70) и г.
проф. Романски въ статията му „Долновардарския ни говоръ“
(Мак. пр. VIII, 1, 99—140).

Д. Мирчевъ е изучвалъ кукушкия и воденския говори
по материалитѣ въ М. сборникъ и тия на Шапкарровъ, а ги
провѣрвалъ съ обясненията на Хр. Тенчевъ (род. въ Кукушъ)
и на Д. Хлѣбаровъ (род. въ Воденъ), и двамата учители, пър-
виятъ по *математика* въ Солунската гимназия, а вториятъ
— основенъ учителъ въ едно отъ първоначалнитѣ училища

* Мѣстоимето му (дат. п. ед. ч. м. р.) служи вм. ѝ (дат. п. ж. р.),
сжщо и за множ. ч. за тритѣ рода вм. им; му ричех нъ неъ; му дъде нъ
дѣн'тъ, нъ жен'та, нъ мѣж'ту. Раѣзбуи вм. рѣзбуи (станъ за тъчене). Въ-
тук вм. ваятъкъ. Споре — напредва, успѣва. Пуле — гледа, гл. пулим —
гледамъ.

въ Солунъ. Родната прилепска речъ на Д. Мирчевъ, крайно различна отъ речъта на Кукушъ и Воденъ, не му е дала възможностъ да улови тънкоститѣ на тия два говора, а тѣ сж доста далечни и пространствено (надъ 100 км.) и раздѣлени отъ голѣмата рѣка Вардаръ. Проучванията на Д. Ивановъ сж много по-ценни: у него рѣдки случаи сж се изплѣзнали, защото гевгелийскиятъ говоръ му е и роденъ. Поради това проучванията на Д. Мирчевъ, инакъ доста подробни и ценни, се нуждаятъ отъ попълвания, изяснения и главно отъ корекции; що се отнася до сведенията му за воденския говоръ, азъ ги намирамъ и непълни, и неточни въ много отношения. Ето защо се решихъ да дамъ пълна и точна картина на тоя говоръ, който ми е и родна речъ. За кукушкия говоръ необходима е работа на лице, на което тоя говоръ е роденъ или поне сроденъ.

Въ студията си „Долновардарскиятъ говоръ“ проф. Ст. Романски умѣстно отбеляза рѣдката сложностъ и липсата на пълно единство въ говоритѣ, които съставятъ тая говорна областъ, та подчерта значението, което „може да има всѣки приносъ“ за изучаването ѝ въ езиково отношение (М. пр. VIII, 1, 101—102). Тоя приносъ трѣбва да даде всѣки добъръ познавачъ на долновардарскиятъ говори, особено за ениджевардарския говоръ, който заема мѣсто между воденския, гевгелийския и кукушкия. Съ тая целъ пристѣпвамъ къмъ картината на воденския говоръ. Положението му спроти другитѣ говори въ Македония се вижда отъ приложената карта на воденския говоръ.

Звукове. Звуковиятъ съставъ на воденския говоръ е общобългарскиятъ; въ тоя съставъ влизатъ и звуковетѣ *з* и *џ*, за които въ нашата азбука нѣма белези. Трѣбва да отбележа, че докато звукътъ *з* се чува въ доста български думи *свѣздъ*, *сѣстръ* (заранъ, сутринъ), *насътъ*, *сѣври*, *сѣнгъм*, *сѣнгърашкъ*, и въ чужди, *сиф* и др., звукъ *џ* обикновно се чува въ чужди думи, рѣдко въ наши — *џам*, *џъмѣтъ*, *џъмбас* пинџеркъ и др.; въ нашитѣ думи *џижџаркъ*, *дџџџе*, *нѣдижџѣн* (вм. *жд*).

Отъ гласнитѣ звукове и воденскиятъ говоръ е запазилъ шесть: *е*, *и*, *а*, *о*, *у*, *ѡ*; *ж* и *ѡ* съ загубили носния си елементъ и се изравнили съ *ѡ* и *е*. Рѣдки остатѣци отъ носния имъ изговоръ сж се запазили: *гѣнгъм*, *гѣнгъдиу*, *гѣнгѣф*,

сѣнгѣм, зѣнгѣрашкѣ, жѣлѣндрук, Синдѣлчиву (село), грѣнди, ѣнсѣ, ѣндѣр, блѣнди (нечисти пѣпки) отъ блѣдѣ и Блѣдѣ; клѣнсѣ (прѣчица за игра съ същото име), грѣнсѣ (плаче тихо), ѣнгѣулѣ отъ ѣагѣулѣ, рѣнсѣ (плаче). Думата лѣнѣцѣ, а не лѣнджа (Мирчевъ М. сб. XVIII, 451) не е бѣлгарска, както отбѣляза проф. Ст. Романски (М. пр. VIII, 1, 112).

Изговоръ *а* за коренно *ж* воденскиятъ говоръ не познава: ни единъ случай отъ ограниченія брой думи съ *а* за *ж* въ гевгелийския говоръ (Ив. 74) не се срѣща тукъ; тия думи съ *а* за *ж* въ гевг. говоръ сѣ минали отъ срѣдновардарскитѣ съседни говори. Думата пѣкѣ рѣнде (Мир. 451) е чужда и съвсемъ не е случай съ *ен* за *ж*.

Мисля, че тия отдѣлни случаи отъ носенъ изговоръ за старобѣлгарскитѣ *ж* и *ж* не могатъ да се обясняватъ само като заети отъ съседни говори — въ воденския говоръ — отъ костурския, въ кукушкия — отъ солунскитѣ говори (проф. Романски: Мак. пр. VIII, 1, 122), а и като рѣдки остатѣци. Тѣкмо съседството на долновардарскитѣ говори съ костурския и солунския обяснява близостѣта и сродството имъ въ това отношение.

Въ думитѣ бѣбрик, рѣжѣм (кича), пунѣдѣ и кѣикѣ имаме *у* за *ж*, което се дължи на заемане отъ говоритѣ съ изговоръ *у* за *ж*. Звукѣтъ *у* въ бугѣрин е отъ *ѣл* въ неударена сричка съ изясненъ *ѣ* въ *о*, което следъ отпадането на *л* се редуцирало въ *у*; бѣлгаринѣ—бѣлгаринѣ—болѣгаринѣ—богѣринѣ—бугѣринѣ.

Въ формитѣ — нѣ зѣмин, нѣ зѣминѣтъ — Мирчевъ допуща сѣщо остатѣкъ отъ ривезѣмѣ (М. сб. XVIII, 451) и отхвърля обяснението на д-ръ Облакѣ отъ *земнѣа*: Д. Ивановъ (Гевг. говоръ 73) смѣта тази форма за *неясна*. Мисля, че въ случая е изключенъ всѣкакѣвъ остатѣкъ отъ носовъ изговоръ на *ж*, защото *м*. падежѣ отъ *зѣмѣнѣ* е *зѣмѣнѣ*; обяснение на тая форма може да се намира въ сѣществителното *зѣминѣ* покрай *зѣмѣ*.

Въ думата срѣнѣцѣла (Ив., 74) имаме остатѣкъ отъ носовъ изговоръ на *ж*. Тази дума изглаша въ воденския говоръ сѣрѣцѣлѣ и зѣрѣцѣлѣ въ значение на *очила*, руски *зеркало*. Въ воденския говоръ имаме още глаголѣтъ призѣнѣм (погледна) съ *н* за *р* (отъ призѣрѣ), сѣществително призѣрѣкѣ (малѣкъ

отворъ въ стена), още сдрак, здраци съ вметнато *д* въ значение на *лжчъ*—*лжчи*. Думата *фѣнда* (Ив., 74) не е позната въ воденския говоръ; у насъ се употрѣбѣва думата *фѣндакъ* въ значение на снопъ сѣно, детелина, но и тая дума не е българска.

Като изключимъ тия нѣколко остатъци отъ носовъ изговоръ въ воденския говоръ, носовката *ж* се е изравнила съ *з*, а *ж* — съ *е* — въ корена на думитѣ: *мѣкъ*, *рѣкъ*, *зѣп*, *дѣп*, *гнѣс*, *тѣгъ*, *нѣтре* (вм. *вѣтре*), *уттѣде*, *удвѣде*, и *уттѣдѣн*, *удвѣдѣн* или *уттѣдин*, *удвѣдин*; *пѣт*, *рѣт*, *сѣдѣм* (*сѣдѣж*), но *сѣдум* (*сѣдѣмъ*); *девѣт* и *девит*, *десѣт* и *дѣсит*; въ последнитѣ две думи *ж* е дало правилно *е*, а то се редуцира въ *з* и въ *и*. Ето още нѣкои думи съ *е* за *ж* въ корена: *пѣдѣ*, *пѣдѣм*, *зѣт*, *лѣжѣм*, *грѣдѣ*, *чѣдѣ*; въ формитѣ *мѣ*, *тѣ*, *сѣ* (в. п.) имаме редуцирано *е* въ *з* отъ *ж*: *мѣ*, *тѣ*, *сѣ*.

Въ окончанията на глаголнитѣ форми за м. св. и несв. време. 3 л. мн. ч. имаме *з* за *ж*: *одиѣ* (м. несв. отъ *ходѣха*) и *удиѣ* (м. св. отъ *ходиха*), *носиѣ* и *нусиѣ*, *виѣкъѣ* и *виѣкаѣ*, *лѣжиѣ* и *лиѣжаѣ*; *пиѣиѣ* и *пиѣаѣ*; *ориѣ* и *ураѣ*; *жниѣиѣ* и *жниѣаѣ* и пр.

Старобългарскиятъ звукъ *ч* се е изравнилъ съ *и*: *риѣѣ*, *миѣш* (мишка), *киѣтѣ*, *риѣкъ* (реве) отъ *рѣкъ* — *риѣѣм*, *биѣкъ*, *риѣгѣм*, *риѣду* (*рѣмо*), *миѣслиѣ* (мисль); само въ думата *триѣѣм* (*трия*), *триѣѣти* имаме остатъкъ *ж* за *ч*, както това явление по-често се наблюдава въ солунскитѣ села — Сухо, Зарово, Висока, Негованъ: *киѣтѣ*, *миѣшѣ* и пр.

Старобългарскиятъ звукъ *ѣ* въ всички думи се е изравнилъ съ *е* редовно: *мѣѣку*, *рѣѣкъ*, *лѣѣп*, *нѣѣм*, *трѣѣбѣ*. Изговоръ *а* за *ѣ* се чува въ думи следъ съгласния звукъ *ц*: *цѣѣлиѣнѣ* (*цѣлина*), *цѣѣлѣ* -*а* -*у* -*и* (*цѣлъ*), *цѣѣлиѣвам* (*цѣлувамъ*), *цѣѣлуѣфи* (части отъ женската коса спустнати между ушитѣ и ябълчицитѣ на лицето); *цѣѣдѣм* (*цѣдѣя*), *цѣѣдиѣлка* (*цѣдилка*), *цѣѣдиѣлу* (*цѣдило*), *цѣѣпѣм* (*цѣпя*), но и *циѣпнато*, *расциѣпувѣм* (*цѣпнато*, *разцѣпвамъ*). Изговоръ *а* за *ѣ* имаме още и въ следнитѣ думи: *плѣѣскам*, *плѣѣснѣм* (*плѣскамъ*, *плѣсна*), *трѣѣскѣм* и *трѣѣснѣм* (*трѣскамъ*, *трѣсна*), но и *трѣснѣм* (*тресна*).

Старобългарскиятъ тѣменъ звукъ *ъ* се е изяснилъ въ *о* и *ѣ*: *бѣѣчѣвѣ*, *сѣѣнѣ*, *мѣѣхѣ* (*мѣхъ*), *тѣѣкъму*, *сѣѣпѣкѣ* (отъ *съпѣжѣти*),

зѡлвѣ, бѡзлик, дѡш, вѡшки; но дѣх, рѣт. Въ сричка ѡк въ нѣкои, случаи се е изяснилъ въ *o*, което пѣкъ се редуцирало въ *y*: вѡсук, пѣсук, дрѣсук, пѣсук, пѣтук, вѣтук, млѣчук, крѡтук, добѣтук. Само въ една дума суф. -ѡр се е изяснилъ въ *or*, редуцирано въ *ur*: свѡкур; но: ѡдѣр, ѡтѣр, мѡкѣр, ѣндѣр (едѣрѣ), остѣр, бѣстѣр, вѣтѣр, Пѣтѣр Суф. -ѡл: рѣкѡл, пѣкѡл, дѡшѡл, нѡшѡл, зѡшѡл (отѣ заншѡл въ значение самозабравилъ се).

Старобѣлгарскиятъ ѣ въ едни случаи се е изяснилъ въ *e*, а въ други — въ *o*, ѡ: тѣнку и тѡнку, тѣмну и тѣмну, тимнѣц (и отѣ редуцирано *e*); дѣн дни, цѣфте (цѣвти), цѣф (цѣвѣтѣ), вѣздѣн, виздидѣн, лѣсин (лѣг); лѣпѣм (лѣп-), днѣс, днѣшни, жѣлѣа (жѣлѣ). лѣскѣм (лѣщѣ), мѣскѣ (мѣск), мѣглѣ (мѣгла), но Мѣглин. Суфиксѣтъ *ин* въ нѣкои отѣ горнитѣ примѣри — лѣсин, тѣсин, врѣдин (способенѣ) е отѣ *ѣн* изясненѣ въ *ен*, а тоя — редуциранѣ въ *ин*.

Въ суфикситѣ ѣ се изяснило въ *e*, редуцирано въ *и*, рѣдко ѡ: бѡзил' (бѣзел'), блѣдин, црѣшин, сѣлин, бѡлмн, днѣшин мрѣчнн, дѡлин, дѣсин, лѣсин, прѣсин, мѣрин и пр. Въ сѣдум, ѡсум имаме ѡ отѣ ѣ, изясненѣ въ *o*, а то редуцирано въ *y*, а въ дѡшѡл, нѡшѡл, зѡшѡл, — ѡ отѣ ѣ. Въ сжщствителното пѣкул' (пѣкѡлѣ) ѡ се изяснилъ въ *o*, редуцирано въ *y*; сжщо и въ сжщствителното зѡкул' (заколѣние). Въ израза ми сѣ сѣмнѣ (струва ми се, чини ми се) имаме промѣнена формата сѣмнитѣ сѣ изясненѣ и прѣметнатѣ ѣ и отпадналѣ ѡ отѣ прѣставката сѣ: сѣмнѣ- сѣмнѣ- — сѣмнѣ. Въ шѡпнѣм, шупнѣвѣм, шунѣите (отглагоцно имѣ) — (стѣ. шѣпнѣ) ѣ се е изравнилъ сѣ ѡ, а тоя се лабиализувалѣ въ *o* въ пѣрвата дума и редуциралѣ въ *y* въ втората и въ третата. Въ стрѣшин (насѣкомо) ѡ е коренѣнѣ, а *и* — отѣ ѣ изясненѣ въ *e*, а тоя редуциранѣ въ *и*. Въ израза „чѣм ти сѣ тѡлку лѣри?“, формата чѣм е стѣ. форма твор. п. отѣ м. чѣ-точѣмѣ, а въ случая: „чуму ти сѣ мѡите цѣрни ѡчи“ имаме стѣ. дат. форма чѣмѣ; у въ чуму се е наложило по влияние на второто *y*: чѣму-чуму. Въ нѣкои села се чува и формата чум вѣ. чуму: чум ти е вѣ прѣчка? (защо ти е тази прѣчка?)

Сричкитѣ ѡр-ѡл въ воденскиятъ говорѣ се срѣщатѣ и не следѣ два сѣгласни звука: мѣртѡвиц, и мѣртѡвин; бѣркѣм и бѣркни: гѣлтѣи и гѣлтни; мѣлчѣм и мѣлкни, мѣлкнѡх; но и:

гѣрне — грѣнци; зѣрну — зрѣнцѣ; тѣргѣм — трѣгни, трѣгна. Въ едносричните думи имаме и *ѣр — ѣл* и *рѣ — лѣ*: *вѣлк.* но *прѣс*; *пѣрт*, но *крѣф*; *трѣн*; *сѣрп*, *кѣлк*, *гѣрк*, *дѣлк*.

Въ вод. говоръ рѣдки сж думитѣ съ лабиализация на *л* въ *ѣ* и *в*: *вѣѣна* (вѣлна), *вѣѣк*, *вѣѣкут* *гу іал!* *Масву* (масло), *тѣсвѣ* (тесла), *кѣѣк* (кѣлкѣ), *мѣсваркѣ* (мѣсларка): тия случаи са срѣщатъ обаче само въ крайнитѣ села на Ниджепл. съседни на Мориовско и ще да сж подъ влияние на тоя говоръ. Срѣщатъ се случаи и съ *о* за крайно *л*, и това *о* безъ ударение е редуцирано въ *у*; такива случаи имаме обикновено при причастията: „*ѣште дѣ сѣм ѣѣрнуѣкѣ, би гу зеѣ сѣм ѣѣривут син*“; „*сѣѣ сѣ чуде и сѣ уме*“ (с. Тушѣмѣ, между Мегленъ и Гевгели; К. Младеновъ: Областьта Меглен 25—26). Въ израза „*іѣѣ сину, іѣѣ маіку*“ покрай общото *іѣл сину, іѣл маіку*“ сжщо имаме редуцирано *о* за *л*. Това *ѣ* за крайно *л* и *в* пакъ за *л* лично сѣмѣ слушалъ въ с. Тѣѣву и още Тѣѣву. Въ Воденъ казватъ Тѣѣву, самитѣ селяни Тѣѣву; воденци казватъ Тиѣвци на селянитѣ отъ Тѣѣву, а самитѣ тѣ се казватъ Тиѣвци.

Редукция и отпадѣкъ на гласнитѣ звукове а-е-о.

Това фонетично явление, което характеризира повечето отъ източнитѣ български говори, е напълно развито и въ вод. говоръ: въ този говоръ само гласната *е* не се редуцира въ края на думитѣ; обаче едносричните съ окончание *е* тѣрпятъ силата на тоя звуковъ законъ: *нѣ можѣм* (не можамѣ), *нѣ мужѣчкѣ* (не можачка въ значение на болестъ), *нѣ тѣ пузнѣх* (не те познахѣ), *нѣ мѣ пуле* (не ме пуле — въ значение на гледа), *нѣ сѣ чинѣ та рѣѣѣтѣ* (не се чинѣ та работа) — въ значение на *не стана*), а по аналогия на формитѣ *мѣ-тѣ-сѣ* (*ме-те-се*, в. п. ед. ч.), се повлѣкли и формитѣ отъ мн. ч. *ни, ви* (пакъ в. п.): *нѣ нѣ викаѣ нѣ свѣтѣѣтѣ* (не ни викаха — въ значение на каниха), *вѣ викаѣх, риче, дѣ вѣ питѣм нѣшчу* (*ви викахѣ, рече, да ви питамѣ за нещѣ*).

Въ сравнение съ редукцията на гласнитѣ звукове въ Кукушко и Гевгелийско, вод. говоръ заема положение на центъръ, макаръ и да не е такъвъ, териториално,

1. Редукция на гласния звукъ о

Независимо отъ произхода си звукъ о се чува ясно съ обикновена дължина на българскитѣ гласни звукове, само въ ударени срички: *пóле, óку, дóл, дóм, пóт* (подъ), *кърчóл'* (вм. крачол), *тóкму, тóнки*: (но и *тéнки*: „*тенки пушки припукáъ, млáтí вуівóдъ ги ўдрийъ*“;) *сón, зóлвъ, бóчвъ, бóзлик, дóбрь, ѿднó* и пр. Остане ли безъ ударение, звукъ о се редуцира въ звукъ у, съвсемъ еднакъвъ съ етимологичното у. Примери: *тóнки*, но *изтунчíх*; *сón*, но *сунúвъм, сунíшчъ*; *дóл*, но *дулíшчъ*; *бóчвъ*, но *бучвáр*; *чувéк, чувишчíнъ*; *сóкул, сукóли*; *пъпук, пéсук, вóсук, Вушчарини, пíсук, нíсук, бфци, уфчáр, уфчáрин, гувéду, кóзи, кузáр, дълбóк, дълбучíнъ*; *висóк, висучíнъ*; *кóлку, нíкулку, нéкулку*; *тóлку, мáлку, нóгу, нíкуи, нéкуи, нíкугу, нéкугу, кóгу*: „*Бéлъ Нéдъ съ мумúвъъ*“; „*ѿ пу нéгу óде вудéнцикут пипирáрут*“; „*Гу ўстъвил дéит'ту дъ чéкъ*“. „*чувек нé знае, шо гу чекъ*“; „*утидéме у дом'му*“; „*ут сéлу чувéк бéше*“.

Въ думата *дури, дур'* безъ ударено у е отъ о: „*дур' дъ дбидът, куикíтъ изгурé*“; „*дъ съ свáлиш дури дóлу нъ пóртътъ*“. Въ случая не само едносричната дума *дур'*, а и двустраничната *дури* се слива съ следната дума *долу* и се изговаря съ нея като една цѣлостъ. И въпросителното мѣстоиме *кои* може да остане безъ ударение: *кои знае?* но; *куи знаи, шо ки съ чине суз нас!* Също тъй *знам, знам, шо сáкъш ти*; но: *нé знъм, нé знъм, дъл'ки дбиде чувéкут*.“

При редукцията на звукъ о се наблюдава и друго фонетично явление: у отъ редуцирано о въ отворена сричка се изговаря кжсо: *ў*; „*имáлу ѿднъ бáбъ и ѿдну дéду. Деўту утíшъл нъ нив'тъ дъ óръ, ѿ бáб'тъ зéлъ, мисíлъ. ѿдну зéлник*“ (М. сб. V, 161). Приказката е записана отъ Г. Лъжевъ, който вѣрно е предалъ безъ ударение думитѣ *адна, адну*, само че не отбелязълъ редуцираното а съ ѿ и редуцираното о въ съкратено у, а само съ у: *дéуту*. Членната форма отъ *гувéду* е *гувéуту*; въ тоя случай, както и въ *дéуту* звукъ *д* е отпаднал, а о се редуцирало въ у, което поради отворената сричка се съкратило въ *ў*. Такова *ў* се получава и отъ съединение на две думи, втората отъ които почва съ редуцирано о: съ *ўткрíл* и *измръзнóл*; *зъўрáч шíтъ нив'тъ* (отъ за *орач*); *дъ ўпитъм* (да опитам). Въ тия случаи първата дума свър-

шва на гласенъ звукъ. Други примѣри за о—ў: *млаўту* (младото), *нѣўчил* (научилъ), *нѣ_ўмирачкѣтъ*: *зѣўшил* (заушилъ въ значение на забелязалъ, дочуль).

При членнитѣ форми за м. р. ед. ч. сжщо звукъ о се редуцира въ у: *вѣлут*, *чувѣгут*, *тѣурчинут*, *країут*, *учителут* (учителѣтъ) съ ѣ за е и безъ мекость на л; *кѣѣнут*, *пѣсукут* и *пѣсукѣтъ*, *пис'кут* (писѣкътъ), *змѣут*, *свѣѣут*, *чужѣѣут*, *мѣѣут*.

И това у може да се съкрати въ ў, дори и да отпадне: *писукут*—*писѣукут*—*пис'кут*; *вѣсукут*—*вѣсѣукут*—*вѣс'кут*; *пѣсукут*—*пѣсѣукут*—*пѣс'кут* и *пѣсукѣтъ* (ж. р.): *мѣзукут*—*мѣзѣукут*—*мѣз'кут*. Явлението се наблюдава и въ думи съ редуцирано а—ѣ и е—и (ѣ) и то въ много по-широкъ размѣръ отъ случаитѣ съ отпаднало кжсо ў: *нашѣтъ*—*нашѣчѣ*; *вѣашѣтъ*—*вѣашѣчѣ*; *мѣѣуту*—*мѣѣѣуту*; *тѣвѣѣѣтъ*—*тѣвѣѣѣтъ*; *сѣвѣѣѣтъ*—*сѣвѣѣѣтъ*; *вѣашѣте*—*вѣашѣче*: *нашѣте*—*нашѣче*; *нивѣтъ*—*нивѣтъ*; *грѣдѣнѣтъ*—*грѣдѣнѣтъ*; *грѣдѣните*—*грѣдѣнѣте*; *странѣтъ*—*странѣтъ* *странѣте*—*странѣте*. Отъ примѣритѣ *нашѣче*, *вѣашѣче*: *грѣдѣнѣте*, *странѣте* се вижда, че и етимологично и отпада. За тия случаи трѣбва да отбележа, че сжщитѣ причини, които предизвикватъ редукцията на гласнитѣ звукове — ударението и бързиятъ говоръ — причиняватъ отслабването на редуциранитѣ звукове и тѣхното отпадане, при което често завличатъ съ себе и съгласнитѣ, съ които съставяянтъ отворени срички: *вм. іадиме* — *іадиме*; *вм. ѣдиме* — *ѣдиме*; *вм. зѣвѣм* — *зѣм*: *ки зѣм* ѣднѣ прѣчкъ; *вм. видишѣ* — *вѣишѣ*, форма изравнена съ тая на гл. *вѣиѣм*—*вѣишѣ*. Така всѣко и следъ гл. звукъ и безъ ударение се скжсява въ і: *пѣишѣ*, *вм. пѣишѣ*, отъ *пѣишѣ*; *сѣишѣ*, *вѣишѣ*, *крѣишѣ*; сжщо: *стрѣишѣ* *вм. стрѣишѣ*; *рѣишѣ*, *вм. рѣишѣ*; *лѣишѣ* *вм. лѣишѣ*—*лѣишѣ* и *лежишѣ*; *блѣишѣ* *вм. блѣишѣ*; *излѣишѣ* *вм. излѣишѣ*: *ки излѣишѣ* пу *ручѣкѣ*? Тия примѣри показватъ, може би и стремежа на езика да запази ударението на първичното му мѣсто. Въ връзка съ това сж и ония *прѣметѣ* и *отметѣ* на ударението, за които говори проф. Б. Цоневъ (Мак. пр. II с. 125—126), и на които и азъ ще се спра при въпроса за ударението на думитѣ въ воденския говоръ.

Редукцията на неудареното ѣ е пълна, еднакво наложена въ началнитѣ, срѣднитѣ и крайнитѣ срички: *утминѣ*, *уткинѣ*; *упрѣхѣ*, съ *ўдѣхѣ*, *сѣкулѣтѣ*—*сѣѣѣѣѣтѣ*—*сѣѣѣѣѣтѣ*; *орѣту*—*ѣрѣту*; *сѣлѣту*—*сѣлѣту*; *рѣлѣту*—*рѣлѣту*; *мѣлѣту*—*мѣлѣту*; *жѣлѣту*—*жѣлѣту* и пр.

Следъ мекъ съгласенъ звукъ *o* се редуцира въ *iu*, което може и да отпадне въ нѣкои случаи: *Кóлиуф*, *Стоіуф*, *Коліуѿут*, *Стоіуѿут*, дори и *Кóливут*, *Стоівут*.

Други примѣри за редуцирано *o*: *лóшѿту* — *лóш'ту*; *áрнѿту* — *áрн'ту*; *здравѿту* — *здрав'ту*; *жівѿту* — *жив'ту*; *умрѣнѿту* — *умрѣн'ту*; *зѿблачену*, *сѿ ѿглідáл*; *Гогѿвут áн* — *Гог'вут áн* (ханъ).

Въ думитѣ *кóин*, *сiин* имаме премѣтане на *i* следъ *n*: *кон'ъ*, *син'ъ*. Такова премѣтане се наблюдава редовно у всички отглаголни сжществителни: *учеіне*, (отъ учение), *нусеіне*, *видеіне*, *виліаіне* (отъ гл. *вѣліъм* въ значение на думата *казвамъ*), *плитеіне*, *митеіне*, *търпеіне*, *дуеіне* (доене), *държаіне*, *кръстеіне* и пр.; а по аналогия на тѣхъ и особенитѣ въ воденския говоръ отглаголни имена на *ите*: *трискаіте*, *трискаититу* и кжсо *трискайт'ту* (трѣскане), *стѣнаіте*, *стѣнайт'ту*, *лигнаіте*, *лигнайт'ту* (ставане, лѣгане), *трупнайт'ту*, *сукнайт'ту* — всички отъ глаголи съ наставка *на*. Тѣ сж глаголи отъ еднократенъ видъ, та и въ изразитѣ тия отглаголни имена означаватъ набързо свършено действие: „Су кринайт'ту нѣ пушкѣтъ Киорташѣ гу ѿдрил ѿрнѿтинут и то (вм. той) сѿ удвѣліáл нѣ зѣмин“ (сѿ вдигане, или щомъ вдигналъ...). Въ сжщото значение се употрѣбаватъ и другитѣ отглаголни имена: „Су ричеіин'ту зѿфѣтил дѣ кóпъ у тá грѣдин'тъ“; „Су кѣснайт'ту ут т_áлвѣтъ рѣзбрал лѣж'тъ“ (т' отъ та); „Су видеіин'ту нѣ мóm'тъ іунакут ѿ_ѿрисáл и ѿ_пускáл ут тáтку му (вм. ѿ) и ут маікѣ му (пакъ вм. ѿ).“

Отглаголнитѣ имена съ окончание *ите* се посрѣщатъ съ повелителнитѣ форми зи сег. вр. мн. ч.: формата *сукнаите* е и отглаголно име, което се членува — *сукнайт'ту* (скокването) и повел. накл. сег. вр. 2 л. мн. ч.: *сукнаите* (скокнете). Като отглаголни имена обикновено тѣ се употрѣбаватъ членувани, макаръ да се срѣщатъ и нечленувани: су трѣгнаите сáму не сѿ_стига; ут трѣгнаите до стигнаите е дѣлеку (и дилеку; по аналогия на *ле* и *да* се измѣнило на *де*, редуциряно *ди*); ут скинаите вѣткѣ рѣбѣ ду купеіне нóгу време ки мiне).

Ще повтора: при отворени срички редуцирано *o* се скжсява, дори и отпада, а въ случаи съ съгласенъ звукъ *d* предъ него, завлича и последния: вм. *дѣдѿту* — *деѿту*; вм. *лѣдѿту* — *лѣѿту*; вм. *млáдѿту* — *млáѿту*; вм. *гуведѿту* — *говѣѿту* или

гувѣд'ту. Явлѣнието се наблюдава и при редуцијата на звуковетъ *a* и *e*, което ще се види при прегледа на тия звукове.

2. Редуција на звукъ *a*.

Гласниятъ звукъ *a*, независимо отъ произхода и мѣстото, което заема въ думитѣ, запазва ясниа си звукъ само въ ударени срички; дойде ли обаче въ неударени, той се редуцира въ тѣмниа звукъ *ъ*. Д. Ивановъ (Гевг. говоръ) бележи потѣмнѣло *a* съ малъкъ белегъ (o) подъ *a*: *a*. Това *a*, което обаче е много по-близу до ударенъ *ъ*, чувамъ само въ края на думитѣ: *змиа*, *дига*, *пусна*, *вода* и пр. И при провѣрка съ бѣжанци отъ Воденъ и воденско установихъ звукъ по-близкъ до *ъ* отколку до *a* безъ ударение: *навѣдѣх*, (навадихъ), *ършин* (аршин), *ситъ* (сита), *пѣдъм* (пѣдамъ), *ангѣл*. *Ънгилѣ* (Ангелѣ), *нивъ* (нива), *удѣѣ* (стая), *вадъ* (вада), *вѣдъ* (вода), *носѣѣ* (носѣа отъ носиха) и пр.

Въ материалитѣ, дадени отъ Г. Лъжевъ, не е отбелязана редовно редуцијата на гласнитѣ звукове; още по-малко се наблюдава това въ материалитѣ, записани отъ проф. Д. Матовъ, и обяснимо: и единиятъ, и другиятъ сж ги дали повече като словесенъ материалъ, а не езиковъ: първиятъ, като воденецъ, е предалъ и въ доста случаи естествения изговоръ, а вториятъ, велешанецъ, съ ясенъ изговоръ за гласнитѣ, звукове на родната си речъ, не е далъ въ много случаи естествения изговоръ на звуковетѣ. У Лъжева четемъ: *вѣчжрта*, *научжм*, *джли*, *оджм*, *кжлвжт*, *вичѣржт* *викнал*, *ж* *питал*: но и: *свѣршуват*, да *пувѣлят*; неточно е предаденъ изговоръръ и въ много други случаи. По така предаденитѣ даже отъ Г. Лъжевъ материали не може да се схване размѣрътъ на редуцијата въ воденския говоръ: *мѣника* и *мѣнека*, *знам* и *знѣм*, не и ни: *вѣлкут* *ни* *иужал* и *гласут* *ти* *не* *умѣаса* и пр. Подъ заб. 3 Лъжевъ казва, че въ думата *знѣм* *a* се слушалъ като *ж* (М. сб. V, 161). Въ сжщностъ тая дума се изговаря съ *ъ*, само когато самата дума — едносрична, не е подъ ударение: *не* *знѣм*; но подъ ударение изговорътъ на *a* е ясенъ: *знам*, *знам*. Подъ заб. 2 (М. сб. V, 162) Лъжевъ казва: „всички думи отъ тоя коренъ („истонче“) запазватъ коренното *o*, безъ да го мѣняватъ въ *у*“. Въ сжщностъ и това *o*, както всѣко *o*, се редуцира, щомъ остане въ неударена сричка: съ *истунчил* кѣту *прѣт*.

Трѣбва да отбележа, че и въ съединения отъ едносрични, па и двусрични неударени думи, които свършватъ на гласенъ звукъ, единиятъ или другиятъ се съкратяватъ: *дъ съ ѹбесе*, *дъ гу извѣдѣт*, *д'ондин* (вм. дуондин), *ки тѣ чѣкъм*; *з' ѹдну лѣзе трѣстѣ гроша* (зѣ ѹдну).

Други примѣри за редуцирано *a*: *нѣден'тѣ цѣрицѣ*; *цѣрвсн'тѣ кѣлѣнкѣ*; *бѣл'тѣ црѣшѣ*; *цѣрн'тѣ гѣупкѣ*. Отъ тия примѣри се вижда, че при многосрични думи редуцираното *a* отпада: *нашчѣ* (отъ *нашата* — *нашѣтѣ* — *наштѣ* — *нашчѣ*); *нѣден'тѣ* (отъ *наиденѣтѣ*); *стрибрѣнѣ чѣшѣ*, *чѣши*, *чѣш'тѣ*. Въ тая дума имаме прегласъ на *a* въ *e*.

Други случаи обаче за прегласъ на *a* въ *e* въ воденския говоръ нѣма. Думата *чардѣк* (турска дума) въ нашия говоръ се чува ѣ: чърдѣк, а не чирдѣк, както го е отбелязалъ Мирчевъ (М. сб. XVIII, 441). Изговоръ *ѣко* вм. *ѣако* въ с. Теѹву (Воденско) нѣма (проф. С. Романски М. пр. VIII, 1, 123), а *ѣаку*.

Мирчевъ, който е проучвалъ воденския говоръ, навѣрно, по печатанитѣ материали въ сборницитѣ на Шапкаровъ и М. сборникъ, ако и да е свѣрявалъ изговора и ударението имъ съ учителя Д. Хлѣбаровъ (род. въ Воденъ, по произходъ отъ с. Теѹву), не е схваналъ пълно редукцията въ тоя говоръ поради това, че тия материали не предаватъ всѣкога точния изговоръ на звуковетѣ и ударението на думитѣ. Мирчевъ пише, че „начално и крайно неударено *a* запазва ясниа си изговоръ“ и обяснява, че „това се дължи на по-дългия изговоръ на краткитѣ гласни звукове“ (М. сб. XVIII, 430): за воденския говоръ това „физиологично“ обяснение не може да се приеме, тъй като *бързината*, която характеризира долновардарскитѣ говори и особено воденския, не е благоприятно условие за *дългѣ* изговоръ на неударени, при това крайни срички. Самъ Мирчевъ, обаче, привежда примѣри, които установяватъ противното: „Сѣлде рѣже и си ѣ (вм. *ѣа-а*) крѣва главѣтъ нѣ горе (*на*); пѣ (*па*) гѣ (*га*) закѣчѣл нѣ (*на*) мѣка му.

Мирчевъ казва, че и начално *a* не се редуцира, но не доказва: тъкмо примѣра „си ѣ (си, а) крѣва“ показва, че и начално *a* се редуцира. Азъ съмъ роденъ въ Воденъ, тамъ завършихъ IV кл., обходилъ съмъ много села отъ Воденско и Мегленско, които живѣятъ на голѣми групи въ Г.-Лозенецъ (София) и се увѣрихъ напълно, че и начално, и крайно *a* въ

неударена сричка се редуцира въ ѝ: *Ънгилѣту Чумануфъ ѡри-
сѣл грѣцкуну и ѡстѣнал у Скѣчъ; ѣмъ ричѣ, не ки виде ѡрну.*

И крайно *a* потъмнява, ала и това тъмно *a* е по-близу до ѝ, затова го бележа съ ѝ. Въ Воденъ изговарятъ еднакво тъмния звукъ въ думитѣ *мѣ'скъ, лѣ'скъ, мѡитѣ, вѡдѣ, грѣжѣ.*

Разлика между ѝ и *a* (тъмно *a*) за неударено *a* прави и Д. Ивановъ, който за редукцията на гласния звукъ *a* казва: „Краесловно *a* се редуцира въ крайно рѣдки случаи, като изключимъ положението му предъ енклитики; напр. да ѣмум, на тоа, маѣка му, сестрѣ му“.

Като се вземе предвидъ приетата и отъ Д. Ив. мисль на Мирчевъ, че, като се отдалечава отъ двата центъра — Кукушъ и Воденъ, особено отъ Кукушъ по посока къмъ Гевгели, редукцията се чувствува по-слабо (М. 431), отъ значение е твърдението на Д. Ив., че „за съвсемъ ясни изговоръ на това крайно *a* не можемъ обаче да бждемъ твърде положителни, като се има предвидъ, че Гевг. говоръ, изцѣло взетъ, спада къмъ говоритѣ съ силна редукция“ (Ив. 57). Ясни изговоръ на крайно *a* Ив. отдава на влияние отъ съседнитѣ говори (Ив. 56) и установява, че „всѣко *a* предударено или следударено се редуцира въ различна степенъ“ въ зависимостъ отъ разстоянието на ударението. Тѣй че той чува: „маѣка, но маѣкѣ ми, маѣката, сестрѣта и пувѣл'а, пувѣл'та, мѡма, мѡм'та“. Въ Рачевитѣ материали азъ намѣрихъ и думата киткѣтѣ. Отъ примѣритѣ на Ив. маѣката, сестрѣта и отъ Рачевия примѣръ киткѣтѣ се вижда, колко незначителна е разликата между *ѣ* и *ѝ* и какъ дори Ив. ги смѣсва въ горнитѣ примѣри.

Случай ми даде възможность да посетя Гевгели и да обиколя нѣколко села: Богородица, Стояково, Богданци отъ лѣвия брѣгъ на Вардара по посока на Дойранъ, Кукушъ, и Моинъ, Смоквица отъ лѣвия брѣгъ на Вардаръ по посока на Кожухъ пл. и въ сѣдство съ Мегленъ; вслушвахъ се въ говора на селянитѣ и за редукцията на *a* дойдохъ до убеждение, че начално *a* рѣдко се редуцира въ ѝ, средисловно всѣкога въ ѝ, а краесловно въ тъмно *a*, както Ив. го бележи за начално и срѣдисловно *a*: *ѣ*.

Впечатлението ми отъ наблюденията надъ живата речъ въ Гевгелинско е, че редукцията въ тоя говоръ е по-слаба и следва тая отъ лѣво на Кукушъ и отъ дѣсно на Воденъ.

Отъ това, което Мирчевъ даде за редуцията на гласнитѣ звукове въ кукушлия говоръ, личи, че редуцията въ воденския говоръ е толко напреднала, че почти е надскочила източнитѣ говори; ето една-две успоредици отъ габровски говоръ, предаденъ на воденски: „Пжк тоі, кжту билъ млогу мжрсьжліѣ, ни ржчіл дж іди, жмі рѣкъл нж нѣж: „иді ти жині, пжк ас шж устанж тукъ дж сжштжм и дж вѣрдіж (М. сб. V. 173; приказка за единъ мързеливъ мжжъ, зап. Н. Стойковъ). Предаденъ на вод. говоръ ще гласи: „пжк тоі, кжту бил ногу мжрзелиѣ, никиіал дж іде, жми рѣкъл нж нѣж: „іди ти жниі пжк іас ки устанжм дж ржстрѣбжм и дж чѣвжм“. Другъ паралель: „Какво мж тжі глѣджш? — Глѣджм тж, чи імжш бѣлижк нж чѣлуту си сжшју кжту моіж мжш“ (ів. 177). На вод. говоръ: „Шо мж глѣджш тжкѣ? — Тж глѣджм, оти імжш бѣлик нж чѣлуту кжту моіут мжш“. Като изключимъ думитѣ никиіал в. ни ржчіл, ржстрѣбжм в. сжштжм и ки в. шж, сходството между габровската и воденската речъ е поразително — и словно, и звуково и по ударение и по форми. Сходството по редуцията на гласнитѣ звукови между кукушкия говоръ и източнитѣ б. говори е отбелязалъ и Мирчевъ (430).

Подобно на *a* се редуира и звукосъединението *ia*; пѣіѣм, сѣіѣм, вѣіѣм, пиіѣм, дѣіѣм, поіѣм, свѣліѣм; іѣдѣіне, іѣстиліѣ, іѣгнишчѣ, іѣришчѣ; моіѣ, твоіѣ, своіѣ, нѣіѣ, вѣіѣ, тѣіѣ; змиіѣ, пѣрдѣіѣ (трѣстика), пусѣіѣ (засада); нѣіѣ.

Редуция на гл. звукъ *e*.

Независимо отъ произхода си и тоя звукъ въ неударени срички се редуира, освенъ въ краесловни; обаче има случаи и съ крайно *e* редуцирано; гласниятъ звукъ *e* се редуира въ *i* или въ *ѣ*; въ последниятъ случай редуцията му се срѣща съ тая на гл. звукъ *a*. Примѣри за редуцията на звукъ *e*: зилѣн, здравѣц, зивѣите (вземете), свѣтиц, мѣчин, лѣсин, дѣлин, гѣрин, бѣлин, сѣлин, мѣрин, арин, мѣртвин, страшин, стѣршин, мѣзин, Лукувиц, лукѣвиц, Арсин, Мѣглин, Вѣдин, плитѣіне, вритѣну, вижѣаркѣ (вѣждарка за писане на вежди), рѣмин, кѣмин, плѣмин, бѣс (безъ), прис (презъ);

Нóшчиф, Крѣстиф; но и Кóчуф отъ Кочевъ, Бóшкуф отъ Божков. Това окончание преобладава въ притежателнитѣ собствени имена, а *иф* отъ *евъ* се запазва следъ *ш, ч, щ*: Гúциф, Тáшивицъ, Пѣичиф, Лъжиѣци; но и Лѣжуф, Тáщуф, Гúцувицъ, Пѣичуви.

Примѣри съ *ъ* за редуцирано *е*: нъ_мужáх, нъ_мужачкъ (болестъ), мъ кáнът (ме), тъ вѣкътъ (те), сѣ смѣе (се); по аналогия на ме-те-се сж се повлѣкли и ни-ви (в. п. мн. ч.), та имаме: нъ кънѣъ (не вм. ни), вѣ пълáт (вс. вм. ви търсиха). Въ краесловие: сълдъ (отъ салде), сѣтъ (отъ съте): сѣтъ лиúде съ ѣднó: двѣстъ (отъ двесте), пѣт прѣстъ (отъ прѣсте), грѣстъ (отъ грѣсте), глѣстъ (отъ глѣсте).

Примѣри съ *и* и съ *ъ* за редуц. *е*: питнаѣсѣт и пѣтнаѣсѣт; шѣснаѣсѣт, дѣвит и дѣвѣт, дѣсит и дѣсѣт; дивитнаѣсѣт и дѣвѣтнаѣсѣт. Въ пичѣснаѣсѣт звукъ *ч* е отъ *тш*: петшестнадесет-питшѣснадѣсѣт-пичѣснаѣсѣт. Шѣснаѣсѣт отъ шестнадесет-шѣснадѣсѣт-шѣснаѣсѣт. Въ тия случаи *и* е отъ редуцирано *е*, съкратено въ *и*.

Въ личнитѣ мѣстоимена (мн. ч. им. п.) ниѣъ и ниѣъ вѣѣъ и вѣѣъ (за 3 л. они вм. тѣ) имаме *ъ* отъ редуцирано *е* а въ показнитѣ мѣстоимена вѣѣъ и вѣѣъ (тѣзи) и тѣѣъ тѣѣъ (онѣзи) — отъ редуцирано *ѣа-а*. Въ наречието вáдѣи и вáдѣи (отъ воаден) *и* и *ъ* сж отъ изясненъ *ь* въ *е*, а тоя редуциранъ въ *и, ѣ*. Тая дума се употрѣбѣва въ значенне на днесъ; и думата днѣскъ и динѣскъ за днесъ сжщо се употрѣбѣва дньсь+ка. Думата виздидѣн е отъ късь-дѣ-днь въ значение на цѣль день.

Редуцирано *е* може да се съкрати до *и* и дори да отпадне съ следа на предния звукъ: нѣбиту — нѣб'ту, им'ту, сѣм'ту, лиц'ту, врем'ту, пѣл'ту, пól'ту и пр.

Въ гроиз'ту, лóиз'ту имаме съкратенó *и* праметнато *и* отъ *е*: грóздето-грóздиту-грóиз'ту; лóзето-лóзиту-лóиз'ту.

Въ нóиз'ту имаме прематно *и* отъ редуцирано *ѣ-и-и*: нозѣтѣ-нóзете-нозиту-нóис'ту.

Сжщо така и рѣц'ту отъ рѣцете-рѣциту-рѣц'ту; прáс'ту, отъ прáситу, още и праис'ту по лóиз'ту.

Отъ подаденитѣ примѣри за редуциранията на гл. звукъ *е* се види, че той се редуцира обикновено въ *и*, което може да се съкрати въ *и*, и то въ нѣкои случаи *и* да се праметне

върху предната сричка; това *i* може и да отпадне, като оста-
 вя само следа върху съгласния звукъ предъ него: зилѣн,
 лицѣту, пил'ту, лóиз'ту. Въ *ъ* звукъ *e* се редуцира по-рѣдко,
 Гл. звукъ *e* не се редуцира само въ края на думитѣ: пѣле,
 пóле, и'ме, сѣме, врѣме, учѣино, нóсимае, о'рѣме
 учѣле, дóшле и ир.

Отпадането на гласни звукове отъ срѣдата и отъ края
 на думитѣ както и съкратяването на начални гласни, дори и
 отпадането имъ е обикнато явление въ воденския говоръ:
 нъўчих вм. научих; н'арнугу не съ вѣле лóшу вм.
 на арното: нѣ ўтишъл вм. не утишъл отъ не оти-
 шъл; нъ нив'тъ вм. на нивѣтъ; уд вá стран'арну
 стóе вм. уд вá страна; двѣстъ'ршинъ вм. двѣстъ
 ършинъ; дудѣк'ки мъ нóсиш? вм. дудѣкъ; зъ къд'
 съ кáн'те вм. зъ къде съ каните и пр.

Като обобщимъ изложеното за редукцията на гласнитѣ
a-e-o въ вод. говоръ, можемъ да я представимъ въ след-
 ната картина:

1. Звукъ <i>o</i> :	}	<p>начално <i>u</i>, което може да се скжси: съ
ўбличѣ вм. съ убличѣ.   срѣднословно <i>u</i>, което може да се скжси, дори и
да отпадне: дѣўту селту вм, дѣ-
дугу, селугу   краесловно <i>u</i>, което може да отпадне: дол'ду
рек'тъ вм. долу...</p>
2. Звукъ <i>a</i> :	}	<p>начално <i>ъ</i>, което може да се скжси: съ
ърисáлъ вм. съ ърисáл.   срѣднословно <i>ъ</i>, което може да отпадне: грѣдѣнъ,
нив'тъ.   краесловно <i>ъ</i>, което може да отпадне: нивъ,
уст'ършин вм. уст'ършин.</p>
3. Звукъ <i>e</i> :	}	<p>начално <i>и</i>, <i>ъ</i>, които могатъ да се скжсят и
отпадатъ: изик, н'ѣднѣш; нъ ъзик,
нъ ѣднѣш и нѣднѣш.   срѣдисл. <i>и</i>, <i>ъ</i>, които се скжсяватъ, но и отпа-
датъ: зилѣн, пѣпъл, троѣн, сѣрц'ту.   краесловно <i>e</i>, рѣдко <i>ъ</i>: зѣле; пѣе; грѣстѣ,
мѣ, тѣ, сѣ, нѣ, вѣ, двестѣ.</p>

Сравнявайки редуцията на вод. говоръ съ тая въ гевгел. и кукушкия, намирамъ:

1. Въ гевг. говоръ краесловнитѣ гласни *a*, *o* рѣдко се редуциратъ,, а *e* никога (Ив. 55), а въ вод. говоръ това важи само за краесловно *e* и то съ изключение. Въ нашия говоръ се изговаря сълде и сълдъ, а не сълде, както тая дума е записана въ М. сб. III 222, отдето Ивановъ я взелъ; но срещу нашитѣ — дѣшлу, дѣргу, мѣсту, когу дѣт'ту — въ гевг. говоръ имаме: дѣшло, дѣрго, мѣсто, кого, дѣт'то; а срещу силіа'н'ту въ Воденъ и Мегленъ (М. сб. III. 187) въ гевг. говоръ чуваме силіа'н'то (Ив. 55 и М. 431).

Редуцията на гласнитѣ звукове въ долновардарскитѣ говори представя процесъ, който е напредналъ най-много въ воденско, по-слабо — въ Кукушко и още по-слабо — въ Гевгелийско. Другъ е въпросътъ за причини, които замедляватъ този процесъ, особено въ краесловнитѣ срички на тритѣ говори — за *e* въ воденския и за *a* и *o* въ кукушкия и гевгелийския говори. Такава една причина, мисля е аналогията, която и въ долновардарскитѣ говори е изравнила въ повечето случаи формитѣ на едносричнитѣ съществителни имена отъ м. р. мн. ч съ окончание *ови*, *іови* (воден.), *ове*, *еве* (кукуш.) и *ъве* (гевгел.), а въ многосричнитѣ съ *и* (воден.) и *e* (кукуш.-гевгел.): дѣнъве, плѣтъве, нѣжъве, мѣже, къмѣне, іургіане, измикіаре, ураче, плитаре и др. (Ив. 55) въ гевгелийско: царе, уфчаре, силане, гѣсте, камине, ремине, звѣруве, зѣтуве, крал'уве (М. 4589) кукушко: динѣви, и дни, грѣдѣви, плитишчъ, нужѣви, мѣже, къмѣинъ, іургани, църчѣви, църѣви, силіани, измикіари, урачи, плитари, гѣсте и гости, звирѣви, крѣліѣви, зитѣви — воденско. Сравнението показва, че, докато изравненитѣ отъ аналогията форми въ гевг. говоръ задържатъ краесловното неударено *e*, тя се наложила и по отношение на това *e*: вулови вм. волѣве, стулѣви и пр.; това *и* е отъ формитѣ за мн. ч. им. п. при многосричнитѣ, а не отъ редуцирано *e*; обратно, въ гевг. и кук. говори окончанието *e* е отъ формитѣ за мн. ч. м. р. III и IV-скл. (*ѣи* и *ѣѣ*) и то се е наложило и на имената отъ I-скл. вм. *и*: покрай гѣсте и ураче; покрай сінъве и учители, силіане и пр.

Ивановъ пише (64), че начално *a* въ гевг. говоръ се ре-

дуциралъ „по-слабо“: арна, *иѣдѣ*, ама, *иѣрѣм* и *иарѣм*; но: ако, яаллиа, адѣт, акѣл, азѣр, армасат, аирлиа, алал (63). При справкитѣ на самото мѣсто чухъ: ѣднѣ, ѣмѣ, ѣку, *иѣлиа*, ѣдѣн, ѣкѣл, ѣзѣр, ѣрмасѣт, ѣирлиа, ѣлал.

Редукцията на гевг. говоръ се покрива съ тая на вод. говоръ само въ срѣдисловнитѣ *о*, *а*, *е*: вѣдин, вѣдѣн, огин и оѣгин, вѣглин, мѣрзил', кѣниц, мѣсиц, дѣсин, прѣвин и пѣрвин, здравѣц, дѣвит и дѣвѣт, дрѣбин, пѣтѣл, лиснѣк (отъ леснѣк въ значение на лекъ човѣкъ); оструву, сѣлуту, пун'дѣлник; *иунѣчинѣ* трѣпезѣ, вѣрнѣцѣ и др.

Обяснението на Ивановъ, че *е* се редуцирало въ гевг. говоръ въ затворена, а не и въ отворена сричка, не е убедително, въ втория случай *е* се запазило като сжщественъ звуковъ белегъ на цѣла група думи за родъ, число и пр.: въ дѣте, пѣле, пѣле звука *е* е сжщественъ белегъ за тая група имена отъ ср. р. ед. ч.; ако се изговорятъ редуцирано, формитѣ имъ се смѣсватъ съ тия за мн. ч.: пѣрце-пѣрци или нѣрцѣ, пѣле-пѣли; а въ изговоръ бѣлин отъ бѣлен белегѣтъ за родъ, число и значение не се обѣрква.

Ето нѣколко успоредици за редукцията на гевгел. и воденския говори:

Гевгели: чѣтири пѣпа уф аднѣ-шише. Стѣ пѣта ти кажах. Двѣнаѣсѣт оѣци на аднѣ вѣже играат. Бѣли рѣце рѣширува (78—81). Да *имум*, на *тоа*, да бѣг'ме, *маѣка_му*, сѣстрѣ_му, *маѣкѣ_ми*, сѣстра_ми (57).

Воден: читѣри пупѣви у ѣдну_шише. Стѣ пѣтѣ ти кѣжах. Двѣнаѣсѣт оѣци н' ѣдну_вѣже игрѣт. Бѣли рѣце рѣширувѣ. Дѣ_имѣм, нѣ_тѣ, дѣ_бѣг'ме, *маѣкѣ_му*, сѣстрѣ_му, *маѣкѣ_ми*, сѣстрѣ_ми.

Други успоредици:

Гевгелийски: дѣри, дѣр (погрѣшно дадено съ ударение, Ив. 57); кѣту, дур ду вѣчѣрта; кѣнут, пѣртут, пул'вина, дун'сѣ.

Воденски: дури, дур; кѣту, дур_ду_вѣчѣртѣ, кѣнут, пѣртут, пул'винѣ, дун'сѣ.

Въ представкитѣ на думитѣ прѣпичѣло, прѣфѣрл'ѣт, прѣкѣжѣвѣт (Ив. 117) ѣ е отъ *е* и *и*. Тия представки въ вод. говоръ сж запазени: прифѣрлѣт, прѣтѣклу, прикѣжѣвѣт; прѣнус, но прѣнѣсѣм; рѣк'ѣт прѣдѣшлѣ, прѣбруѣ, но прѣброѣл.

Редукцията на гласнитѣ звукове въ кукушкия говоръ, изследвана отъ Д. Мирчевъ (М.сб. XVIII, 429—449) се представя така:

Гласниятъ звукъ *o* въ неударени начални и срѣдисловни срички се редуцира въ *у*, а въ крайни срички запазва звука си почти непромѣненъ, чувамъ го отъ бѣжанци кукушани въ София като по-слабо *o*; след. въ сравнение съ вод. говоръ, редукцията на звукъ *o* е по-назадъ. Примѣри:

Воден.: гувéуту, дéуту, сéл'ту, блат'ту, крóтук, дубíтук, чувéкут;

Кукуш.: чуведúто, дэдúто, селúто, блátúто, крóтук, дубíтук, чувéкут.

Гласниятъ звукъ *a* въ неударени срички се редуцира само въ срѣдисловието въ *ъ*, и въ това отношение кукуш. говоръ е още по-назадъ отъ воденския. Примѣри;

Кукуш.: тёрът, нъ_бáбъта, жинáтъ_му дъ_нъ_пáре; къ_гъ_зъкъчíл нъ_мýкá му, адíн уфчáр пъсéки...

Воден.: тёрът, нъ_бáб'тъ, жéн'тъ му дъ_нъ_пáре; къ_ъ_зъкъчíл нъ_мáкъ му; ъдíн уфчáр пъсéки...

И гласниятъ звукъ *e* въ кукуш. говоръ се редуцира въ *и*, *ъ* въ срѣдисловието: тимнѣца, глáдин, лóозíто, бóлин, нъридíли, житвáръто, мисáрникут не сѣ_é пичéл óште, дётíто, плétъх, тёрпъх (м. несв. вр.), но плéтише, тёрпише; плétъхме, плétъхте, плétъа; вётър, кóрън, пёрстън, приáтъл, óръл, áнгъл, кíсъл, пéпъл, чéшъл, утíшъл; мъ, тъ, съ, нъ, въ.

Въ воден. говоръ още и следнитѣ случаи съ *ъ*: тѣпáинъ, дéинъ, нóикíъ, нóинъ, кѣмéинъ, римéинъ; уттѣдън, утвѣдън, ущъ и уш за още: уш ъднѣш дъ дóиде, ки вíде; ушъ не ўтвурíл устъ, сѣ ўплащил, нъ мужáл дъ_кáже нíшчо; мишъ, устъ и нíъ, вííъ, вíъ.

Крайно *e* се редуцира въ *ъ* само въ личнитѣ мѣстоименни форми за в. п.: мъ, тъ, съ, нъ, въ.

Отъ изложението за редукцията на гласнитѣ звукове въ воденския говоръ, се вижда, че често това явление заврѣшва съ отпадане на редуциранитѣ звукове; отпадатъ обаче и звукове, които не сж резултатъ на редукция: вм. дури_дóлу обикновено се чува дур_дóлу, Тан'ънгилушувъ вм. Тана. Редукцията обаче е улеснила и засилила това явление: вудинíцáтъ — вудинíц'тъ; селуту — сел'ту;

вóдътъ — вóбътъ; вáдътъ — вáътъ; грédътъ — грéътъ; пéсукут — пéскутъ; вóсукут — вóскутъ; тéлиту — тéлту. Въ вóбътъ, вáътъ, грéътъ ъ отъ а е снишенъ, но все се чувствува. Елизиата се наблюдава и въ гевгелийския и въ кукушкия говори. Отпадатъ ъ, ѱ, ѧ въ отворена сричка, а когато съгласниятъ звукъ предъ тѣхъ е ѿ, или в, отпадатъ и тѣ: 1. за ъ отъ а: стáр'тъ, жéн'тъ, бáб'тъ, грив'тъ, снаг'тъ, тéщ'тъ (тéщтата, тѣщата), глѣдин'тъ, н'ѣдѣш (на); дáм в.м. дáдам — дáдѣм; зéм в.м. зéвѣм (вземамъ), ки вим рѣбóтъ (вѣдам — видѣм); 2. за у отъ о: сéл'ту, чел'ту мил'ту, нéин'ту (нéинуту), дéуту, гувéуту, лúуту, млáуту, висóк'ту, нíск'ту, пѣлн'ту, див'ту, пítум'ту в.м. пítумуту; 3. за и, ѡ отъ е: зилéн'те, здрел'те (етимолог. и); мѣж'ту в.м. мѣжиту отъ мѣжето; нѣ_изикут; зáину (заидну), ду_итѣрватъ, нѣ_дну (нѣ_дну); ни м'вѣиш в.м. ки мѣ (отъ ме) вѣдиш; ки с'удрѣм (сѣ отъ се), áи дѣ т'вѣдѣм (тѣ отъ те); не н'сáкѣт (не-ни), не ки в'учѣм (вѣ-ве).

Казахъ, че и етимологично и отпада, пѣкъ и у: чé ш'те отъ чéшите, нáш'че отъ нáшите, лóш'чу отъ лóшуту; сул'дáк отъ сулудáк (въ значение на лудетина), Туп'зán отъ Топузán; кум'вáл отъ кумувáл, руб'вáл отъ рубувáл; фáш'фáш'тъ — фаш'тъ-фашчѣ.

За да приключа прегледа на редукцията въ воденския говоръ, ще се спра на нѣкои въпроси, които повдигвтъ изследванията на Д. Мирчевъ (430) и Д. Ивановъ (59—60): М. пише: „Остатъци отъ едновременния квантитетъ, макаръ и оскъдни, се срѣщатъ и въ кукушко-воденския говори: што к'и въ пítум, к'и ми каажите ли? áи д'óиме нѣ лóоз'то; кóоз'то сѣ укуз'иъ; му искѣраа цéла фáша ут кóож'та“.

Въ воденския говоръ срещналь дълго и въ изразитѣ: „áку вѣдиш сиин пламин дѣ_излѣва нѣ_гóre, дѣ_знáиш, оти носѣм; дѣрвич'ина, пуст'ин'ята“ и добавя, че всички имена Н-основи показвали дълго и: им'ина, врим'ина, куч'ина и др. Дълго о М. намира и въ показнитѣ местоимения вóо, вáа, а въ с. Пожарско имало и дълго а, и дълго е: дáаде, мѣече, дунéесе — и заключава възъ основа на воденци, сѣ които е приказвалъ, че „трѣбва да допустнемъ въ него говоръ голѣмъ брой думи сѣ дълги гласни“ (430).

Преди всичко М. не е предаль вѣрно звуковетѣ въ приведенитѣ отъ него примѣри по-горе, а ето какъ звучатъ тѣ

въ говора на воденци: „ѣку_виѣш, дѣ_излевъ нѣ_горе сиѣн
плѣмин, дѣ_знаѣш, ѳти нѳсѣм; дѣрвичѣнѣ, пустѣин'тѣ; имѣинѣ,
вримѣинѣ, кучѣинѣ“.

Д. Ивановъ (50—60) мисли, че въ връзка съ съкраще-
нията на звуковетѣ, при които се явяватъ една следъ друга
две гласни — зем'о_а (земи му я), викн'аа — се намира и
така наречениятъ „квантитетъ“ въ кукушко-воденския говоръ,
следователно и въ гевгелийския, и че остатъцитѣ, за които
говори М., „могатъ да се обяснятъ като ново явление съ
изчезването или премѣтането на гласни и съгласни“; поради
това Ивановъ нарича тоя „квантитетъ“ лъжлива дължина,
или нова дължина на гласнитѣ звукове. Намирамъ, че за М.
не е било ясно понятието квантитетъ, поне даденитѣ му
примѣри доказватъ това: той пише в'оо, в'аа и мисли, че
бележи дълги гласни о и а защото ѣ не е две а, нито ѳ —
две о, а по-дългъ изговоръ на гласнитѣ о и а, изговоръ не-
свойственъ на нашия езикъ, особено на бързи говори,
каквито сж кукушкиятъ, гевгелийскиятъ и воденскиятъ. И
редукцията не е условие за дълги гласни, а тъкмо тѣхенъ
врагъ, който би ги коренилъ, ако бѣха на лице. Примѣритѣ,
които М. навежда, се обясняватъ лесно, така както ги обясни
и проф. Цоневъ (М. сб. VI, 30) съ протегнатия въ нѣкои
случаи изговоръ и съ натъртеното произношение на дадени
срички, защото, казва проф. Ц. „квантитетътъ е резултатъ
отъ граматическа и логическа нужда“. Такова протегнато
произношение се наблюдава въ ония мегленски села на во-
денския говоръ, които сж въ политѣ на Нидже-планина, съ-
седни на Мориховско, гдето говорътъ е много бавенъ. Такова
бавно, лениво произношение иматъ пужарени: „Му даде?
Гу зѣ? Ету, ут трѣинѣтъ съ_зѣдѣдѣ ѣдну — мѣче! Кѳи ки гу
ѳдрѣ? И, колку стрѣшну бѣше. У, у ви́къ пу нѣгу! А, нѳгу
ѳбѣву!“ Ясно е отъ тия примѣри, че тоя протегнатъ изговоръ
засѣга всички гласни и въ всѣка сричка, но е въ връзка съ
сми́сла на израза — запитване, очудване, замайване, страхъ
и пр. Сжщитѣ тия гласни звукове, обаче, се изговарятъ кжсо,
нормално въ спокойната, обикновената, не афектирана речъ:
зѣ? Е'ту_ѣдну мѣче. Мѣч'ту избиг'аду.

Излишно е да се обяснява, че въ сиѣи, пустѣинѣ
нѣма дълго и, а сричка иѣ, както имаме аѣ, еѣ, оѣ, уѣ, гѣ и че
въ сиѣн имаме преметнато ѣ, както въ к'ѳин; сжщо и въ пу-

стиѣнъ отъ пустиѣнѣ; така е въ отглаголнитѣ имена — нусѣѣне, смиѣѣне и пр. и по аналогия и вримиѣнъ, имѣѣнъ отъ вримиѣнѣ вм. вримиѣнъ и пр. При извикване чува се дълго *и*; тѣѣ, кога жени конятъ на „прикиѣѣ и плитеѣне (кога излагатъ на показъ ченза на момата и я плетатъ моми), или на панихида, старитѣ жени, които канятъ, вкчатъ, влизайки въ двора: „Мори жени“ или „Мори моми“: „Дѣ пувѣл'те на прикиѣѣтѣ и на плитеѣн'ту нѣ мом'тъ на И'чувицѣ!“ Кога нѣкой е разбралъ чуждата хитрина, казва му: „а!“, но: „ка велиш а? Продължената интонация въ тия случаи предизвиква и протегнатия изговоръ на гласнитѣ звукове.

Сжщо така нѣма дълго *а* и въ формата кѣжѣа (Кукуш.), а две гласни, дошли въ съседство следъ отпадането на съгласния звукъ *к*, и тая дума има три срички, а не две. Въ питането „к'и ми каажѣте ли“ имаме само едно протегнато *а*, защото изречението е въпросително. Отговорѣтъ обаче, който чухъ отъ кукушани е: „ки ти каж'ме, г-не“.

Ето защо нѣмаме основание да говоримъ за остатѣци отъ квантитетъ въ долновардарскитѣ говори, защото тѣ се отличаватъ отъ другитѣ западно-бѣргарски говори съ прословутата си бѣрзина, съ редуциранията на гласнитѣ звукове и съ честото отпадане на последнитѣ.

Като отбелязва нѣкои запазени форми отъ двойно число, М. пише, че въ воденския говоръ „не е станало сжщото“ т. е., че не сж се запазили такива форми (М. 437); но и въ воденския говоръ се казва: пет дѣнъ, три пѣтѣ, шѣс стрѣкъ, а въ пѣснитѣ се срѣщатъ и примѣри като: „Два ърль сѣ биѣт нѣ плѣниѣнъ; нѣ плѣниѣнъ, нѣ гѣрниѣ Рудѣниѣ“; „Нѣ два братѣ две нивѣсти“; нѣѣните сѣнѣ — жилѣзни прѣте (Мегл. 30).

М. пише, че числителното единъ въ воденския говоръ редовно се изговаря адѣн, адѣна, адѣно, а въ кукушкия — адѣн и едѣн и обяснява, че въ случая имало „преминаване“ на *и* въ *а* по аналогия на *а* отъ *е* „въ сдружаването на едѣн или едѣнѣш съ предлозитѣ на и за, а после и безъ тѣхъ: за едѣнѣш — заадѣнѣш; на едѣн — наедѣн и оттамъ адѣнѣш и адѣн“. Това станало по закона за асимилацията, както и при сложното склонение (дѣбра + иѣго = дѣбраѣго). Това дълго обяснение на М. не освѣтлява формитѣ едѣн, на адѣн въ воденския говоръ, въ който редомъ съ формитѣ ѣдѣн —

ѣднѣ — ѣднѣ се чуватъ и формитѣ и дѣн — и днѣ — и днѣ (Мегленъ 26), а това показва, че както и така и ѣ сж отъ редуцирано е. Що се отнася до формата адѣн въ кукушкия говоръ, мисля, че и тоя изговоръ не е а, а тъменъ изговоръ, защото е въ неударена сричка; то личи и отъ формата едѣн покрай адѣн въ тоя говоръ (М. 439). Явлението, обаче, нѣма нищо общо съ асимилацията: въ съединение съ на и за звукъ е отъ едѣн тъкмо се е намѣрилъ въ срѣдислобие и изпиталъ закона за редукцията: на_едѣн — нѣ_ѣдѣн; и не може да има въ кукушкия говоръ изговоръ наадѣн като една цѣлостъ, защото законътъ за редукцията ще обхванѣ първо звука а въ сричката на, а после и звукъ е: нѣ_ѣдѣн и нѣ_идѣн. Това е логичното, тоя е и действителниятъ — двоенъ — изговоръ на неударено е въ кукушкия говоръ.

Въ гевгелийския говоръ сжщо срѣщаме едѣн, на_дѣн, еднѣ и ѣднѣ (Ивановъ, 110). Трѣбва да допустнеиѣ, че думитѣ едѣн, еднѣ се изговарятъ съ предитѣ думи, та първата имъ сричка се указва подъ ударение, а въ думитѣ ѣдѣн, ѣднѣ, ѣднѣ тая сричка не е била ударена, та се е редуцирала въ ѣ. Възможенъ е и паралелниятъ изговоръ — едѣн и адѣн —, понеже процесътъ на редукцията съ начално е въ гевгелийския говоръ не е завършенъ.

(Следва краятъ)

ЕДНО ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНО КУЛТУРНО НАЧИНАНИЕ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ 1918 ГОД.

Отъ Ан. Томовъ

Фаталниятъ край на голѣмата общоевропейска война наближаваше, обаче македонскитѣ българи живѣеха съ радостната надежда, че никогажъ вече чуждото иго не ще гнетитѣй изстрадалата за свобода македонска душа и не ще хвърли своята смразяваща сѣнка върху македонския животъ. Македонската земя се тресѣше отъ гърмежитѣ на орждията, не бѣше още време да се мисли за планомѣрна и сериозна културна работа. При все това голѣма частъ отъ македонската интилегенция, неангажирана въ войската, свободна или заета съ военно-административни и др. длѣжности, особено въ голѣмитѣ срѣдища, горѣше отъ желание за обществено-културна дейность, която да потикне и съживи духовния животъ въ Македония, да възпламени душата на македонца, да го приобщи къмъ културния и духовенъ животъ на голѣмото българско отечество и къмъ висшия духовенъ животъ на великитѣ нации, като му помогне преди всичко да се отърси отъ злотворното влияние на сръбската тирания — политическа и духовна. Тия желаня и стремежи не можаха да не се проявятъ най-силно именно въ гр. Скопие, като срѣдище тогава на македонския животъ и македонската интилегенция. Освенъ това въ Скопие се чувствуваше вече доста осезателно развиващата се културнопросвѣтна дейность по онова време въ Моравската областъ съ срѣдище гр. Нишъ, гдето, подъ върховното шефство на полковникъ Дървинговъ и ръководството на майоръ В. Ангеловъ, бѣ основанъ единъ сюзъ отъ просвѣтни дружби изъ цѣлата областъ, който развиваше широка културна работа. Тукъ бѣха ангажирани много добри сили, като Тихомиръ Павловъ, Хр. Караманджуковъ, Владикинъ и др. Сюзътъ разполагаше съ свой вестникъ, съ свой кинотеатъръ, съ хоръ и музика, съ пжтуващи лектори и сказчици. Всичко това не можеше да не окаже въздействие вър-

ху скопската интелегенция. Македония, гдето пулсътъ на българския животъ винаги е туптѣлъ тѣй мощно, бѣ изостанала назадъ. Македония трѣбваше да догони всички български краища и не само да ги догони, а и да ги задмине. Тя трѣбваше да стане примѣръ за всички. Това бѣ желанието и на ония македонски синове, които бѣха се издигнали до положението да играятъ най-важна роля въ военноадминистративната организация на Македония — полк. Ал. Протогеровъ и Тодоръ Александровъ, единиятъ шефъ на македонската дивизия, другиятъ — на македонскитѣ партизански отреди.

Тѣй се стигна до единъ още преждевремененъ, но забележителенъ по своя замисълъ опитъ да се изгради мощна културнопросвѣтна организация, която да обхване широки области на културния и духовенъ животъ и да внесе въ него организираностъ и замахъ. Макаръ че голѣмиятъ планъ за изграждане на такава организация остана, поради развитиѣ се събития, осуетенъ въ неговото начало. Задачитѣ обаче, които имаше да разрешава тая организация, ще изпълнатъ сигурно и като задачи на най-новото време и то въ единъ много по-голѣмъ масштабъ и въ една още по-наложителна форма. Ето защо не е безъ значение да се знае, какво бѣ замислено въ 1918 г. и какво бѣ направено, още повече, че самъ по себе си занимаващиятъ ни тукъ фактъ е отъ важно обществено, следователно и отъ историческо значение.

Ето първитѣ протоколи, случайно запазени, за основаването на казаната културна организация¹⁾:

Скопие
25/VII 1918

ПРОТОКОЛЪ

№ 1

На 25 м. юли, по покана на г. г. *Г. Баждаровъ, Ангелъ Томовъ, Илия Бобчевъ, Лазаръ Томовъ, Ив. Снѣгаровъ*, се състоя въ Окржжната Постоянна Комисия, 8 ч. вечерьта, събрание по обмисляне въпроса за организиране културна общ. дейность въ Македония.

Слѣдъ като г. *Ангелъ Томовъ* обясни мотивитѣ за свик-

¹⁾ Б. Р. Предзаваме протоколитѣ съ запазенъ гравопись. 3 0)

ване на събранието и прочете съставения отъ него проекто-уставъ за културно сдружение и слѣдъ като говориха по въпроса г. г. Г. Палашевъ, Ат. Албански, Ил. Бобчевъ, Ив. Снѣгаровъ, Г. Баждаровъ, Ас. Тодевъ и др., събранието се установи на слѣдното: а) признава единодушно нуждата отъ широка културна дѣйностъ въ Македония; б) подобрява по принципъ основитѣ на проектоустава.

Слѣдъ това по предложение на г. Лазаръ Томовъ събранието избра една комисия въ съставъ: г. г. Ил. Бобчевъ, Ан. Томовъ, Ив. Снѣгаровъ, поручикъ Мутавчиевъ, К. Андреевъ, Тр. х. Бошковъ, която да прѣгледа устава, да го доизработи въ неговитѣ подробности, като го приспособи къмъ закона за кооперациитѣ, и слѣдъ като привърши работата си, да свика организационно събрание.

Вѣрно:

Присъствали на събранието:

Ан. Томовъ
Г. Баждаровъ
В. Д. Карамфиловъ
Л. Томовъ

Ил. С. Бобчевъ
Ат. Албански
Тр. Д. Мутафчиевъ
А. И. Тодевъ

ПРОТОКОЛЪ

№ 2

На 18 м. августъ въ Скопската См. Гимназия се състоя 1-вото учредително събрание за съставяне културно сдружение въ гр. Скопие. Прочете се и се прие по принципъ цѣльта на сдружението и се рѣши, щото събранието да се свика на ново прѣзъ слѣдващата срѣда, отъ 6—8 часа слѣдъ обѣдъ като се оповѣсти за това въ в. „Родина.“¹⁾

Скопие
18/VIII 1918

Присъствали на събранието:

А. Томовъ
Ср. п. Петровъ
Ил. С. Бобчевъ
Г. Баждаровъ
В. Априловъ
В. Д. Карамфиловъ

Л. Томовъ
И. Благоевъ
Ат. Албански
Тр. Д. Мутафчиевъ
А. И. Тодевъ
Плакидовъ

¹⁾ Б. Р. Всекидневенъ вестникъ въ Скопие съ гл. редакторъ Г. Баждаровъ и редактори Анг. Томовъ и Ив. Снѣгаровъ. © 3.0

Скопие
21/VIII 1908

ПРОТОКОЛЪ

№ 3

Днесъ, срѣда 21 м. августъ, въ Скопската Смѣсена Гимназия се състоя въ 6 ч. слѣдъ обѣдъ организационно събрание за приемане устава на дружеството. Присъстваха: г. г. *Г. Баждаровъ, Ив. Благовъ, Г. Трайчевъ, Тр. Мутавчиевъ, Ас. Тодевъ, Лазаръ Томовъ, Вл. Карамфиловъ, Плакидовъ. Ил. Бобчевъ, Ат. Албански, Анг. Томовъ, В. Априловъ.*

Събранието избра бюро, което да ръководи заседанието въ съставъ: прѣдседателъ г. *Г. Трайчевъ*, членове: г. г. *Ил. Бобчевъ* и *Лаз. Томовъ*, секретаръ г. *Ан. Томовъ*. Слѣдъ като се констатира че присъстватъ достатъчно число членове, пристъпи се къмъ разискване на устава членъ по членъ. Съ много малки поправки и при пълно единодушие бидоха гласувани и приети членове 1—27. Рѣши се следъ това, поради напрѣдналото врѣме, събранието да продължи своитѣ разисквания слѣдния деиъ, 6 ч. сл. обѣдъ и въ сжщото помѣщение.

Вѣрно:

Прѣдседателъ на бюрото: *Г. Трайчевъ*

Членове: *Ил. С. Бобчевъ*

Секретаръ: *А. Томовъ*

Въ едно следваще заседание бѣ приетъ цѣлиятъ уставъ и бѣ избрано управително тѣло на сдружението въ Скопие. На мене бѣ указана честта да бжда избранъ за председателъ на това сдружение; за подпредседателъ бѣ избранъ г. *Ил. Бобчевъ*. Кои бѣха останалитѣ членове отъ упр. тѣло, не мога да си спомня.

Ето и най-характерното отъ устава:

I. Цель, седалище, име и траене на дружеството

Чл. 1. Основава се съ седалище въ гр. Скопие Кооперативно народообразователно д-во „Напредък“.

Чл. 2. Дружеството си поставя за цель:

А. Да урежда и използва за облага на своитѣ членове, по началата на взаимността и въ полза на общото народно

културно развитие — интелектуално и морално — следнитѣ предприятия:

а) Книжарски складъ, б) кинотеатри, в) театри и концертни салони, г) салони за сказки и народни четения.

Б. Да урежда и издържа въ Македония, въ съдружие съ подобнитѣ на себе кооперации, съюзени въ *Бълг. народообразователенъ съюзъ „Напредъкъ“*:

а) Печатница и книгоиздателство, б) областна библиотека, в) музей, г) картинна галерия, д) театрална група и пр.

В) Да подпомага само — въ кръга на своя районъ или въ съдружие съ подобни на себе кооперативни дружества — вънъ отъ тоя районъ:

а) Читалищата; б) туристическитѣ дружества; в) юношескитѣ просвѣтно-възпитателни, спортни и др. дружества; г) въздържателнитѣ дружества.

Г. Да подпомага въ съдружие съ подобнитѣ си кооперации чрезъ материални и други сръдства — пособия, помощи и пр. — развитието изобщо на роднитѣ изящни изкуства и научната бълг. мисълъ, както и да поддържа култътъ къмъ красотитѣ на родната земя и нейнитѣ велики и заслужили личности.

Чл. 3. Сдружението се основава за срокъ 100 години, смѣтанъ отъ началото на неговата първа пълна негова година — 1 I. 1919 г. То ще почне да действува веднага следъ неговото утвърждаване и вписване въ търговския регистъръ отъ Скопския окр. съдъ.

(Следва гл. гл. II и III — за членството и управлението)

IV. Дружествени капитали и дружествени смѣтки.

Чл. 34. Дружествениятъ капиталъ се образува отъ: а) членскитѣ дѣлове, б) доброволни пожертвования, в) отъ заещания, г) отъ приходитѣ на дружественитѣ предприятия, д) отъ заеми, е) отъ лотарии и пр.

Чл. 35. Дружественитѣ дѣлове сж отъ по 60 лева. Тѣ сж лични и не могатъ да се препродаватъ.

Чл. 36. Дивидентитѣ, които носятъ тия дѣлове, не могатъ да бждатъ по-големии отъ 6% годишно. Туй, което членоветѣ, безъ горното ограничение, биха получили въ повече като дивидентъ, остава въ собственостъ на сдружението за постигане на неговитѣ културни задачи.

(Следватъ чл. чл. 30—40 — относно смѣтководството, резервния фондъ и др.).

Чл. 41. Следъ като отъ чистия тримесеченъ приходъ се отдѣли: а) 10% за резервния фондъ; б) една сума равна на 6% годишна лихва върху капитала, който има право на дивидентъ по чл. 36 отъ устава — за дивидентъ на членовѣтъ, съгласно същия членъ отъ устава; в) възнаграждението за същото време на упр. и пров. съвети, чиновниците и служащите, остатъкътъ се разпредѣля: една трета за тѣй наречения „специаленъ фондъ“, а останалитѣ две трети се внасятъ своевременно въ касата на *Бълг. народообразователенъ съюзъ „Напредъкъ“* за общитѣ културни цели на съюзенитѣ кооперации.

Чл. 42. Специалниятъ фондъ служи за разширение на дружественитѣ предприятия и др. културни цели отъ мѣстенъ характеръ.

(Следватъ чл. чл. 43—45).

Както се вижда отъ направенитѣ извадки отъ устава, поставяше се една грандиозна задача, която трѣбваше да бѣде осъществявана посредствомъ Съюза на народообразователнитѣ кооперации „Напредъкъ“. Първата такава кооперация бѣ основаната въ Скопие. Въ кръга на нейната дейность бѣше да играе ролята на централа до оформяването на съюза и да съдействува всячески за по-скорошното основаване на подобни кооперации въ всички градски сръдища, следъ това и въ всички населени мѣста.

Начинателитѣ въ Скопие разчитаха, за осъществяването на голѣмото замислено дѣло, на нѣколко благоприятни и важни условия. Преди всичко тѣ разчитаха на културната възприемчивость на македонца българинъ, на неговата жажда за духовенъ животъ, на способността му да се възпламенява отъ високи чувства и стремежи. Тѣ се надѣваха и то съ най-голѣми основания, че следъ отхвърлянето на тежкото и угнетяващо сръбско иго, македонскиятъ българинъ ще се отдаде съ голѣма енергия на вътрешно социално строителство и ще посрещне съ голѣмъ ентузиазъмъ и съ готовность за жертви всѣко начинание за потикване и организиране културния и духовенъ животъ.

Друго едно насърчаващо обстоятелство бѣ пълното съчувствие и готовността да се даде ефикасна подкрепа на една организация, каквато бѣ замислениятъ съюзъ на култур-

нитѣ образователни кооперации, не само отъ страна на бившитѣ представители на В.М.Р.О. въ лицето на Ал. Протогеровъ и Т. Александровъ, които имаха огромно влияние както върху македонското население, тъй и върху военно-административната власт въ областта, но и отъ страна на самитѣ най-висѣши представители на тая власт, като генералъ Тошевъ и по-после генералъ Тангиловъ.

Трето много важно обстоятелство, на което разчитаха основателитѣ на съюза „Напредѣкъ“, бѣше, че тѣ поставяха въ основата на кооперациитѣ и на съюза такива културни предприятия, които, насърдавани отгоре и разумно рѣководени, щѣха непременно да гарантиратъ на кооперациитѣ и съюза необходимитѣ материални сръдства за осъществяване и използване и по-малко доходни или никакъ недоходни начинания. Такива доходни предприятия се смѣтаха на първо мѣсто *кино-театритѣ*, които въ Македония още не бѣха развити. Сѣществуваше голѣма сигурностъ, че съюзътъ „Напредѣкъ“ ще може да добие право на *привилегировано, ако не на монополно*, уреждане и използване на кино-театритѣ въ Македония. Това щѣше да му осигури едно мощно сръдство за културно и духовно въздействие, а така сѣщо и за набавяне на материални сръдства. Кино-театърътъ щѣше да бѣде иззетъ отъ рѣцетѣ на спекулантитѣ и поставенъ подъ рѣководството на хора, които ще се грижатъ за неговото издигане като популярно и целесъобразно сръдство за развиване на културенъ и духовенъ животъ. Въ рѣцетѣ на една организация като съюзътъ „Напредѣкъ“, кинотеатърътъ щѣше да сѣдействува за създаването на *националенъ филмъ*, възпроизвеждащъ ценното, прекрасното, възвишеното, великото въ живота на народа и на родната земя и изобщо филмъ, пригоденъ къмъ практичнитѣ, естетичнитѣ, моралнитѣ и духовни нужди на българина.

На второ мѣсто стояха предприятия по-малко доходни, но които сѣщо така при подкрепа отъ страна на държавата и при по-добро рѣководство, можеха не само да се издържатъ и вирѣятъ отъ своитѣ доходи, но и да дадатъ излишци въ полза на по-малко доходни начинания. Това бѣха *печатница, книгоиздателство, вестникъ, книжни и книжарски магазини*. Единъ мѣстенъ вестникъ, който ще борави съ специалнитѣ македонски нужди и интереси, се налагаше и

неговото съществуване можеше да бжде осигурено чрезъ съюза „Напредъкъ“. Тоя в-къ можеше да играе много важна роля въ развитието на дѣлото на съюза. Издателството трѣбваше да даде на македонския българинъ всичко онова особено и ценно за него, което не можеше да му даде печатното дѣло на царството, но което бѣше отъ значение за македонското население, за да настигне то въ всѣко отношение културния животъ на отдавна освободенитѣ сънародници.

Като доходни предприятия можеха да бждатъ организирани и голѣми салони, зали за вечеринки, за литературни и музикални забави, за сказки и народни четения и др.

По-нататкъ се предвиждаха по-малко доходни начинания — *театъръ, хорове, музики* и пр.

Между важнитѣ начинания, които трѣбваше да се осъществятъ, се смѣтаха : *библиотека, музей, картинна галерия*.

Библиотеката трѣбваше да допълня мѣстнитѣ читалищни библиотеки. Тя трѣбваше да задоволява нуждитѣ на своитѣ членове въ всички краища на Македония.

Музеятъ трѣбваше да събере въ себе ценни старини и паметници изъ далечното минало на Македония, изъ времето на възраждането, изъ близкитѣ революционни борби и всичко онова, което говори за характерния битъ на македонския българинъ.

Картинната галерия трѣбваше да събере въ себе по възможностъ най-добритѣ исторически и художествени творения на живописъта и скулптурата на Македония, а и на цѣла България. Тя трѣбваше да се развива постепенно и да израстне като едно многоценно и велико духовно съкровище на македонския българинъ, въ което той да чувствува своя най-висшъ животъ и силата на своя творчески гений.

Всички материални източници щѣха да подпомогнатъ общото израстване на съюза „Напредъкъ“ въ една могъща обществена и културна сила, която щѣше да има широката възможностъ да потиква и подпомага живота на спомагателни организации, каквито можеха да бждатъ младежкитѣ просвѣтни, спортни, туристически въздържателни и др. дружества, читалища и пр. Постепенно съюзътъ щѣше да стигне до положението да може да подпомага и насърчава „*роднитѣ изящни изкуства и научната бълг. мисль*“ (чл. 2.) и да разшири въ най-широки рамки своята благотворна дейность. Тѣй, съюзътъ можеше да излъкне като факторъ отъ първосте-

пенно значение, като организираща и направляваща сила въ културния и духовенъ животъ на Македония.

Бихъ направилъ едно важно опущение, ако не се спра и върху следното обстоятелство — съзнанието у основателитѣ на съюза за *голямото значение на истинското и разумно използваното изкуство* въ духовния животъ на народа и особено въ събуждането и укрепването на моралнитѣ му сили, въ пробуждането на обществената съвѣсть, чувството на дългъ, висшитѣ чувства, любовта къмъ родината и народа, въ възпламеняването устрема къмъ висшата красота, изразена въ идеала за устроената и прекрасна родина, за щастливото, мощното, духовно развитото национално цѣло. Да насърчава всестранно създаването на такова именно изкуство, самобитно, национално, пригодно за българската душа; да използва най-разумно това изкуство отъ всичкитѣ негови разклонения — отъ народната приказка до най-модерната белетристика, отъ иконописа до най-модерното художество и ваятелство, отъ народната пѣсенъ и музика до най-модерната гласова и инструментална музика — такава бѣше най-високата задача, която си поставяха основателитѣ на съюза „Напредък“.

Познавайки добре македонския българинъ, неговата упорита воля, неговата способностъ за велики дѣла, не мога да се съмнявамъ ни най-малко, че съюзътъ „Напредък“ щѣше да бжде въ скоро време една пълна действителностъ и че въ Македония щѣхме да имаме една образцова културнообразователна организация, каквато въ царството и до день днешенъ не е създадена. Обстоятелствата обаче попрѣчиха да бжде осъщественъ казаниятъ съюзъ. Разгласеното голѣмо публично събрание въ Скопие, на което трѣбваше да говоря предъ скопјани върху голѣмата програма и предстоящата дейностъ на кооперативното културно образователно д-во „Напредък“, не можа да се състои поради пристигналитѣ вече крайно тревожни известия отъ фронта. Ала събитията, може би, наложиха само оттеглянето на замисленото голѣмо дѣло за по-късно, за близкия утрешенъ день. Замисленото тогава дѣло може би ще бжде отново подето и осъществено сега, вече при по-голѣми и по-модерни културни сръдства и възможности и при по-съвършено разбиране и умение.

ЛЪКАРЪ-ВОИНЪ — БОЕЦЪ-ГЕРОЙ

Отъ Ив. Стойчевъ

Героизмътъ не е присѣщъ на всички. Той не се намира и винаги, но може да се намѣри всѣкжде. И затова е нужно да се търси, да се предизвика, когато сж на лице и други условия. Истинскитѣ героични души сж скромни, но тѣ винаги успѣватъ да налучкатъ момента, когато проявата на тѣхната душевна сила може да изиграе решаваща роля. Въ такива мигове тѣ сж неузнаваеми. Историята ни сочи примѣри, отъ които се вижда, че най-безобидни въ обикновения животъ хора; такива, чието всѣкидневно занятие нѣма нищо общо съ проявата на рискове или личенъ примѣръ, израстватъ въ мигъ като митични образи и оставатъ за винаги имената си на поколѣнията за преклонение и подражание.

*

Везенковци сж отъ гр. Крушево. Мнозина отъ тѣхъ не сж могли да понасятъ турското иго и преди стотина години сж се преселили въ Русия. Стоянъ Везенковъ е билъ войвода въ Македония и водачъ на рускитѣ войски презъ освободителната война. Неговъ синъ — Владимиръ бѣше руски офицеръ, но участвува като доброволецъ въ сръбско-българската война. Той се яви срѣдъ насъ и презъ балканската война и командува 10-та прилепска дружина, а почина въ София презъ 1933 година като скроменъ надничаръ въ отдѣленieto за военнитѣ музеи.

Трети, известенъ менъ Везенковъ е д-ръ Константинъ Ивановъ, лѣкаръ въ българското опълчение презъ освободителната война. За него ще бжде разказано по-долу.

Сведенията ми за д-ръ Везенковъ сж оскѣдни, но автентични. Свършилъ е по медицина въ Москва презъ 1870 год., т. е. ще да е билъ роденъ около 1848 год. Първоначално го намираме уезденъ лѣкаръ въ Верея. Напредъкътъ му въ руската чиновническа иерархия се вижда отъ това, че е билъ класенъ

чиновникъ отъ 15. VIII. 1874 г.. За изслужени години бива повишенъ въ колежки ассесоръ на 18. V. 1878 год. (указъ по Сената № 48) съ старшинство отъ 20. I. 1875 год.

При формиране на българското опълчение д-ръ Константинъ Ив. Везенковъ е билъ назначенъ въ редоветъ на 3-та дружина, безъ да подозира нѣкой, че този лѣкаръ ще се обезсмърти като лѣкаръ-борецъ.

Д-ръ Везенковъ е оставилъ спомени за себе си като голѣмъ родолюбецъ, самоотверженъ лѣкаръ и прекрасенъ човѣкъ.

Презъ днитѣ, когато на шипченскитѣ висоти се решавало, може-би, бждещето на България, д-ръ Везенковъ билъ на своя дружиненъ превързоченъ пунктъ. Първоначално пунктътъ билъ около сегашния спасителенъ домъ, наричанъ тогава „Казарма“. Както пѣтищата до пункта, тѣй и самиятъ той били силно обстрелвани отъ турцитѣ. Тѣй че повечето ранени, които се насочвали за превръзка, били убивани. Това наложило на 11. августъ пунктътъ да се премѣсти задъ висотата, наричана „Кржглата батарея“, макаръ че и тукъ мѣстото е било обстрелвано откъмъ Зелената и Лисата гора. Около пладне турцитѣ приближавали отъ тѣзи висоти, и превързочниятъ пунктъ е трѣбвало да се премѣсти още веднажъ — близо до главния, около 4 клм. отъ позицията, по пѣтя за Габрово.

Пулсътъ на боя се е чувствувалъ най-живо въ цѣлия тилъ и дори санитаритѣ сж прибѣгвали до оржжието, за да отбиватъ нападения откъмъ доловетѣ край пѣтя.

Презъ време на многото опити на турцитѣ да превзематъ руско-българскитѣ позиции, да се явятъ на пѣтя на отстъплението и т. н., сж били произведени много контраатаки отъ малки и голѣми групи. При създаването сравнително безредие, нѣкои малодушни опълченци отъ 3-та и 5-та дружини, на групи, поемали пѣтя назадъ. Когато една значителна група стигнала до главния превързоченъ пунктъ, гдето д-ръ Везенковъ, потъналъ въ потъ и съ запретнати ржкави, давалъ помощъ на раненитѣ, той я спрѣлъ. Запиталъ сериозно раненитѣ кжде отиватъ и кой имъ е началникъ. Както всѣкога, бѣглецитѣ почнали да разказватъ, че „всички“ напустнали позицията, че началницитѣ били „избити“, а врагътъ „многочисленъ“.

Гледалъ д-ръ Везенковъ младитѣ и здрави опълченци съ пушки въ рѣце и отъ срамъ не вѣрвалъ на очитѣ си. „Това, което вършите е срамно“, казалъ имъ той съ горчивина. „Вие нѣма да бждете нарушители на клетвата си. Азъ ще ви поведеа напредъ“, завършилъ съ решителностъ той. А като зърналъ, че въ групата има трѣбачъ, заповѣдалъ му да свири „сборъ“.

Докато да се събератъ и построятъ опълченцитѣ, пристигналъ офицеръ отъ щаба на генералъ Радецки, чийто наблюдателенъ пунктъ билъ наблизу. Офицерътъ искалъ да узнае, отъ името на генерала, какво означава дадениятъ сигналъ. Въ това време пристигналъ и корпусниятъ лѣкаръ, който, като разбралъ всичко, направилъ строга бележка на д-ръ Везенковъ да си гледа раненитѣ, а да не се занимава съ събиране бѣгълци. „Смѣтнахъ, че е по-светъ дългъ въ момента да се помогне за спасяване на отряда отъ позоръ и поражение“, възразилъ Везенковъ за оправдание.

Офицерътъ отъ щаба повелъ войницитѣ къмъ позицията, а Везенковъ отново се отдалъ на работа съ раненитѣ.

Проявеното недоволство отъ страна на санитарното начальство е било доста осезателно, но то не е могло да угаси у д-ръ Везенкова духа, порива къмъ саможертва. Въ сѣщия день на превързочния пунктъ откъмъ Габрово пристигналъ коненъ ординарецъ-казакъ. Той носилъ пликъ съ надписъ „бързо“, но не заминавалъ веднага къмъ щаба на опълчението, а се помайвалъ въ разположението на превързочния пунктъ. Д-ръ Везенковъ се осведомилъ, че казакътъ почивалъ, понеже конътъ му билъ изморенъ много. Въ това време откъмъ позицията пристигнали ранени и обозни и съобщили, че положението е сериозно и дори лошо. Това ще е указало влияние и на казака-ординарецъ, който наскоро трѣгналъ къмъ позицитѣ, но още по-скоро се върналъ. Когато д-ръ Везенковъ го зърналъ, той бързо съобразилъ, че казакътъ не е стигналъ до предназначението си и веднага го подложилъ на разпитъ. Изплашениятъ казакъ доложилъ, че се е върналъ, защото пѣтътъ се обстрелвалъ силно и не можелъ да мине. Тогава д-ръ Везенковъ упрѣква съ нѣколко думи малодушния ординарецъ, взема пакета, качва се на коня си и като стрела се насочва къмъ позицията — да огнесе той пи-

смото. Въ това време ген. Столѣтовъ отъ Кржглата батарея се взираше почти безнадежно къмъ Габрово, откъдето чакаше помощ, безъ която положението на отбраната трѣбвало много скоро да се компрометира непоправимо. Генералътъ внезапно доловилъ въ бинокла си препускащия д-ръ Везенковъ, който отдалечъ още размахвалъ високо писмото, А то съдържало спасителното известие на ген. Цвѣцински, че неговата стрелкова бригада приближава позицията.

На поздравитѣ за този свой подвигъ и на предварителнитѣ сърадвания, че ще получи висока награда, д-ръ Везенковъ отговарялъ скромно: „Благодаря ви, но на мене стига съзнанието, че направихъ, каквото можахъ да изпълня единъ дългъ“ и бързо отклонявалъ разговора на друга тема.

Присѣтствието на духа у д-ръ Везенкова е толкова повече за очудване, защото то се проявява тогава, когато всички нравствени сили у бойцитѣ сж били на изчерпване. Въ онѣзи мигове вече се е търсило мѣсто, где да се зарови самарското знаме и като последна инжекция на замирающия духъ за борба е послужило запѣването на „Шуми Марица“ отъ доблестния майоръ Чилевъ. Но и това било само за единъ-два мига: скоро пѣсенъта била заглушена и прекратена отъ нови урагани, изстрелвани срещу опълченцитѣ почти отъ всички четири страни.

Ясно е, какво отражение е имало върху духа известието за пристигаща помощъ.

*

Но има и още единъ последенъ подвигъ, който безспорно издига високо д-ръ Везенкова. Ето при какви условия се развила тази възвишена проява на неговата героична душа.

Следъ примирието между руси и турци, българското опълчение било разположено въ гр. Котелъ и околноститѣ. Обаче турското население отъ близкитѣ села, проявявало голѣма враждебностъ, нападало българскитѣ села, убивало жителитѣ, грабило ги и т. н. Къмъ срѣдата на януарий 1878 г. било нападнато родното село на Захария Стоянова Медвенъ, гдето били избити около 50 българи и ранени още повече. Гнѣздото на башибузуцитѣ било въ с. с. Садово и Кадъръ-Факли. На 20 януарий били изпратени 1-а и 3-а опълченска дружина и конниятъ опълченски взводъ да заематъ тѣзи

села, като заловятъ и накажатъ нападателитѣ. При приближаване на с. Кадъръ-Факли дружинитѣ били обстреляни отъ залегнали край селото турци. Следъ като даватъ по нѣколко залпа срещу бойния редъ на дружинитѣ, голѣма часть отъ башибозуцитѣ се оттеглила. Останала да стреля само една малка група отъ 40—50 души, заела удобна позиция и обстрелваща въ флангъ бойния редъ. Дадена била заповѣдь: конниятъ взводъ, подъ командата на юнкера Юревъ, да обезвреди тази група. Взводътъ се понесълъ въ атака, приближилъ турцитѣ, но следъ като далъ единъ опълченецъ убитъ и два коня ранени, подъ впечатление на засилената стрелба, повърналъ назадъ къмъ дружинитѣ. Всичко това д-ръ Везенковъ наблюдавалъ непосредствено и въ душата му забушувалъ вулканъ отъ негодуване.

— Страхливецо, крѣсналъ той на юнкера Юревъ, защо недовършихте атаката, а повърнахте грѣбъ тъкмо, когато турцитѣ вече трепнѣха? Не знаете ли, че тѣ нѣматъ и щикове?

И безъ да се бави минута, д-ръ Везенковъ възседна на коня си и извиква решително: „Следъ менъ, юнаци!“.

Всички конници машинално изпълняватъ тази завладѣваща заповѣдь и се понасятъ следъ храбривъ Везенковъ срещу турцитѣ. Нови залпове посрѣщатъ взвода, но той не спира вече. Башибозуцитѣ се разколебаватъ и удрятъ на бѣгъ въ близкия дълбокъ долъ, който спасява мнозина, но другитѣ били изсѣчени.

Единъ куршумъ обаче улучилъ д-ръ Везенкова при приближаване на башибозушката група и той падналъ отъ коня. Скоро нѣколко опълченци обграждатъ любимия лѣкаръ, фелдшерътъ го привързва, завиватъ го съ нѣколко шинела, защото се оплаквалъ отъ студъ. Пристигатъ веднага майоръ Чиляевъ и поручикъ С. Кисовъ. Д-ръ Везенковъ е въ съзнание, той понася болкитѣ стоически и развълнувано говори за атаката. Отнасятъ го въ с. Медвенъ. Фелдшерътъ изказва сериозни опасения. Когато на следния день другари посещаватъ д-ръ Везенкова, той е казалъ, че знае своето положение и би скърбилъ само, ако умрѣ преди да види България освободена.

Въ края на априль д-ръ Везенковъ е билъ изпратенъ въ

Киевската военна болница, а отъ тамъ въ гр. Феодосия (Кримъ), гдето къмъ края на 1878 г. починалъ вследствие на раната си: куршумътъ бѣ разрушилъ зле бѣлия му дробъ.

Така завърши живота си единъ достоенъ българинъ, изпълнението на дълга за когото бѣше първа заповѣдъ на съвѣстѣта, а самиятъ дългъ неограниченъ отъ никакви форми. Щомъ се чувствува нѣщо като дългъ, той трѣбва да се изпълни на всѣка цена — така мислѣше той.

За д-ръ Везенкова ни разказва покойниятъ полковникъ С. И. Кисъовъ (Българското опълчение въ Освободителната руско-турска война, 1877—1878 г.) — неговъ съслуживецъ За да изрази своята висока оценка за героя-лѣкаръ Везенковъ, Кисъовъ пише: „Д-ръ Везенковъ бѣше побъркалъ кариерата си. Той трѣбваше да стане офицеръ, тъй като въ храбростѣта си и самоотверженостѣта си не отстъпваше и на най-храбрия воинъ; той не изпушаше случая, рамо до рамо съ войницитѣ, съ гола въ ржката шашка, безстрашно да се хвърля върху противника“ (стр. 324). Ан. Бендеревъ пъкъ (въ „История на българското опълчение 1877—1878 г.“ стр. 325), следъ описание на случката при с. Кадъръ-Факли заключава: „Така загина отъ получената рана единъ отъ най-типичнитѣ представители на славното българско опълчение, които създаваха традициитѣ на възродилата се национална българска военна сила“.

Къмъ всичко казано заслужава да се прибавятъ следнитѣ сведения:

1) Като студентъ е превелъ „Иезуити“ отъ Ю. Т. Самаринъ, за което споменава Нилъ Поповъ на стр. 136 въ труда си „Очерки религиозной и національной благотворителности на востокѣ и среди славянъ“, СПб. 1871.

2) Къмъ края на войната д-ръ Везенковъ е билъ бригаденъ лѣкаръ въ опълчението.

3) Награденъ е билъ съ следнитѣ ордени съ мечове: за Стара Загора — „Св. Анна“ III ст., за Шипка — „Св. Станиславъ“ II ст., за Шейново — „Св. Анна“ II ст. и за Садово — Кадъръ-Факли — „Св. Владимиръ“ IV ст.

4) Въ негова честь селото Кадъръ-Факли (Котленско) отъ нѣколко години вече е прекръстено на „Везенково“.

Дългътъ ни къмъ ония, които сж прославили българското име, къмъ ония, които сж загинали за свободата и независимостта на своя народъ — е вѣченъ. Трѣбва да смѣтаме искрено всѣкога, че не е направено достатъчно за увѣковѣчаване на имената имъ, за обезсмъртяване на подвизитѣ и саможертвата имъ.

Това е позивътъ на бждещето къмъ насъ, днешнитѣ българи, това е дългътъ ни къмъ миналото, безъ редовното и пълно плащане на които народитѣ се разлагатъ.

Да помнимъ Везенкови!

ЗОГРАФЪ И БЪЛГАРИТЪ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ XVIII ВЪКЪ

Отъ Михаилъ Ковачевъ

Презъ есента на 1937 година ми се удаде случай да посетя Света гора, По-продължително време останахъ въ българския манастиръ *Зографъ*. Въ двуетажната библиотека на Зографския манастиръ можахъ да намѣря редица книжовни паметници отъ XVIII и XIX в., които откриватъ просвѣтния животъ на българитѣ отъ всичкитѣ крайща на отечеството и яката имъ духовна връзка съ славната обитель Зографъ, която не веднажъ подкрепила и приютила своитѣ братя българи¹⁾. Отъ тия новонамѣрени книжовни паметници, на първо мѣсто трѣбва да се отбележи *царскиятъ поменикъ на Зографъ*, който по преписъ отъ 1503 г. отъ по-старъ поменикъ изрежда имената на българскитѣ царе начело съ царъ Бориса I, и имената на 70 хиляди българи, поклонници и дарители — всички споредъ силитѣ си подкрепили съ нѣщо Зографския манастиръ. Поменикътъ бѣ откритъ въ Зографъ още презъ 1852 г. отъ учения българинъ *К. Д. Петковичъ* и има заглавие — *Помена Господи въ православной вѣрѣ царе българские*, обаче следъ това поменикътъ изчезналъ и до моето отиване въ Св.-гора се смѣташе отъ страна на славянската наука за изгубенъ. Наедно съ царския поменикъ въ зографската библиотека успѣхъ изцѣло да фотографирамъ и *епархийския поменикъ на Зографъ*, който се пази въ олтара на съборната църква Св. Георги. Отъ тоя паметникъ може да се проследи българското народно свѣстяване презъ XVIII и XIX в. Отбелязани сж поклонници и дарители на Зографъ отъ епархиитѣ Софийска, Видинска, Самоковска, Вратчанска,

¹⁾ За значението на Зографъ, па и на Хилендаръ, вижъ забележителната книга на проф. *Ив. Снѣгаровъ*, *Солунъ въ българската духовна култура*. Исторически очеркъ и документи. Университетска библиотека № 180. София, 1937 г.

Пиротска, Солунска, Воденска, Полянинска (Дойранска), Струмишка, Кампанийска (Солунското поле), Прилепска, Велешка, Букурещка, Анадолска, Великотърновска, Одринска, Ловечка, Червеноводска (Русенска) Филибилийска (Пловдивска), отъ бѣломорскитѣ острови, отъ светогорскитѣ манастири, отъ Русия, отъ Цариградъ, отъ Цесария (Австрия), Богдания (Влашко) и др. Благородниятъ и скромень библиотекаръ отецъ Панаретъ бѣ любезень да ме остави да прегледамъ цѣль купъ стари писма, които, като ги подредихъ въ хронологически редъ, нарекохъ ги предосвобожденска преписка на Зографъ. Съ изключение на шестъ отъ тѣхъ, всички други писма сж писани на предосвобожденски български езикъ отъ българи и заслужава да се отбележи, че авторитѣ на тия писма сж наши просвѣтени духовници, напимѣръ, Неофитъ Рилски, Иларионъ Макариополски Хилендарецъ, Партений Полянински, игуменътъ на Рилския манастиръ архимандритъ Иосифъ, архимандритъ Акакий Зографски, дяконъ Евстатий Хилендарски, игуменътъ на дебърския манастиръ Св. Иоанъ Иоакимъ или пѣкъ родолюбиви свещеници и миряни, предимно градски първенци, като единадесеттѣ кукушки свещеници и дякони, начело съ икономъ Делю, шуменцитѣ Атанасъ х. Стояновъ и д-ръ Вичо Пановъ, пазарджичанитѣ свещеникъ Костадинъ и Стефанъ Захариевъ, търновчанитѣ А. Карагъзовъ и Ат. Камбуровъ, калоферецътъ Никола Тошковъ, солунчанинътъ Константинъ Динковъ, разпалень и голѣмъ българинъ, отъ рода Дързиловци, който произхожда отъ воденското селище *Дързилово*, изгорено презъ гръцкото възстание въ 1821 г.¹⁾

Като преглеждахъ старопечатнитѣ книги, наредени на нѣколко полици въ допълнителната библиотека на Зографъ, която се помѣщава въ параклиса Козма и Дамянъ, намѣрихъ зографската кондика, изядена и прогнила, особено по краищата на листата, които сж вече заприличали на сито. Тази ценна книга е много голѣма. Тя започва съ описателното съобщение за развихрения пожаръ въ градъ Солунъ презъ 1734 г. и има бележки до първитѣ десетилѣтия на миналия

¹⁾ Цѣлнятъ епархийски поменикъ на Зографъ и цѣлата предосвобожденска преписка на Зографъ сж обнародвани въ трудъ ми *Зографъ*. Изследвания и документи. Часть I. София, 1912 г.

вѣкъ не само за живота на манастира, но и за миналото на новоосвободенитѣ български земи. Отъ известията въ зографската кондика, отъ известията въ царския поменикъ, епархийския поменикъ и предосвобожденската преписка на Зографъ ясно ще се види, че както отъ старитѣ български предѣли, така и отъ получилитѣ свобода нови български краища, хилядитѣ православни българи сж се явявали на поклонение въ Зографъ или сж изпращали своята лепта и подкрепа като единенъ народъ — съ една вѣра, съ единъ езикъ, съ едни обичаи и едни нрави. Съ една речъ, тия зографски известия съ документална сила очертаватъ днешнитѣ исторически и етнографски граници на велика България.

За сега тукъ ще обнародвамъ ония известия отъ зографската кондика, които се отнесягъ до живота на българитѣ въ Македония и Западнитѣ покрайнини. Зографската кондика наброява 104 листа и може да се каже, че хронологически съобщава за времето отъ 1734 г. до началото на миналото столѣтие, кога и отъ кой градъ или село сж дошли поклонници въ Зографъ, кой духовникъ, игуменъ или проигуменъ ги води, каква милостиня дали или обещали тия поклонници и при кой игуменъ е станало поклонението. Съ други думи, кондиката е била предназначена да служи около посрѣщането и гостуването на поклонницитѣ като единъ видъ главна отчетна книга на манастирското братство. Само на първия листъ е направено изключение отъ тоя редъ, а именно, вмѣсто за поклонници, тамъ се говори въ една бележка за голѣмия опустошителенъ пожаръ, който свирепо бушувалъ презъ ноцъта на 21 май 1734 г. въ градъ Солунъ. Заслужава да се отбележи, че нѣколко отъ известията на тая зографска кондика, по време, по мѣсто и по характера на работата се отнасятъ до първия български историкъ Паисий Хилендарски¹⁾.

¹⁾ Въ заглавието и послесловието на историята си Паисий казва, че когато завършилъ своя трудъ презъ 1762 г. въ Зографъ (следъ като напустналъ Хилендаръ), ималъ 40 години. Значи билъ роденъ презъ 1722 г. и дошелъ отъ Самокозската епархия въ Св. гора презъ 1745 г. На нѣколко мѣста отъ славенобългарската история се вижда, че авторътъ пътувалъ и познавалъ много краища и градове изъ Българско, било като хилендарски пратеникъ, било отсетне като зографски довѣренъ братъ, защото говори като очевидецъ за Рилския манастиръ, за София, за Урвичката крепость при Искъра, за радомирския край Мраката, дава вести за българско насе-

Листъ 1^а бележка за опустошителния пожаръ въ градъ Солунъ презъ нощта на 21 май 1734 г., когато изгорѣла църквата Св. Мина¹⁾.

ление въ Драмско, Мелнишко, Солунско и пр. Знае се, че следъ като написалъ историята, Паисий е билъ прашанъ отъ зографското братство за таксидиотъ или за духовникъ въ България. Къмъ 1764—1765 г. той се явява за известно време въ Котелъ, гдето се сближава съ младия котленски свещеникъ Стойко Владиславовъ, който преписалъ историята (срв. Историѣ славноболгарская собрана и нареждена Паисіемъ іеромонахомъ в' лѣто 1762. Стѣмки за печатъ по първообраза Йор. Ивановъ. София, 1914 г.). Подиръ 1765 г. Паисий Хилендарски, станалъ вече зографски братъ, се явява като довѣренъ и деенъ пратеникъ на Зографския манастиръ, ако новитѣ изестия се отнасятъ до него.

¹⁾ Българитѣ въ Солунъ прекарвали повече отъ турското владичество безъ своя църква и, докато да си издигнатъ отпосле, следъ 1873 г., четири църкви (Св. св. Кирилъ и Методий, Св. Димитрий, Св. Павелъ и Св. Георги), ходѣли да се черкуватъ въ метоситѣ на Зографъ и Хилендаръ. Често обаче, особено въ празници, тѣ посещавали и голѣмата грѣцка църква Св. Мина, която се намирала въ Латинския кварталъ на Вардарската улица, гдето е имало стара българска махала (срв. Ц. Миладинова-Алексиѣва, Изъ галеритѣ на миналото. София, в. Миръ, брой 9812), и съ течение на времето, малко останало да бжде побългарена.

Въ миналото Солунъ е билъ опожаряванъ нѣколко пжти: презъ 1569 г. голѣмъ пожаръ обърналъ въ пепель хиляди солунски къщи и обгорилъ много хора (срв. проф. А. Иширковъ, Градъ Солунъ. Сб. Солунъ, София, 1934 г., стр. 10); презъ 1832 г. другъ голѣмъ пожаръ почти унищожилъ града (срв. В. Априловъ, Денница, I. Одесса 1841 г., стр. 72—73); силенъ пожаръ е избухналъ въ Солунъ и презъ 1890 г., когато били унищожени близу 2000 къщи, обаче за солунския пожаръ презъ 1734 г., за който става дума въ бележката, до сега не се знаеше нищо. Що се отнася до църквата Св. Мина може да се каже, че тя е била близка на солунскитѣ българи. За да могатъ да слушатъ богослужението на славянски езикъ, епитропитѣ ѝ по препорѣка на дойранския епископъ, поканили около 1831 г. за чредникъ на църквата дойранчанина архимандритъ х. Теодосий Синайски, който, покрай своята работа като свещенослужителъ, успѣлъ презъ 1838 г. да подслони и открие подъ църковната стреха първата българска печатница и съ това да стане, споредъ думитѣ на Маринъ Дриновъ, баша на българското книгопечатане (срв. А. Шоповъ, Изъ новата история на българитѣ въ Турция. Пловдивъ 1895 г., стр. 5—7; А. Шоповъ, Първа българска печатница въ Солунъ, Периодическо списание, Сръдецъ 1890 г. кн. XXXIV, стр. 486; Съчинения на М. С. Дринова, Томъ II. София, 1911 г., стр. 425—426; Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония. София, 1931 г., стр. 194). Следъ 1839 г., вѣроятно презъ 1840 г., грѣцки злосторници подпалили печатницата и тя изгорѣла, но скоро била поправена съ помощта на Кирила Пейчиновичъ (срв. Ив. Сиѣгаровъ, Първата българска печатница. Македонски прегледъ, София, 1939 г., кн. III и IV, стр. 37. заб. 4). Между

Ва лѣто 1734, мѣца маина, кѣ, вторникъ вечеръ биѣтъ велики пожаръ въ Солънь. Погорѣха Бези-хань, Ехлъ-хань и свѣчаршиа ѿколо безитено. И погорѣха жидокки домове, аов (1072) и рскодѣлници жидокки ѣ соть (600). И хрѣтиано погорѣ прѣхвѣлноу црковъ Сѣи Минѣ со свѣа ѡграда ѡколо Сѣи Минѣ, 60 ѣ ѡдан. То биѣ бжји грѣа раи наши, та биѣ так щета ѡ Солънь,

Листъ 2^о, бел. отъ 10 януарий 1734 г. Въ Зографъ дошелъ проигуменътъ иеромонахъ Иоанъ Зиѣ, който „попувалъ“ въ Пекъ (Ипекъ) 7 години и предалъ на манастира събраната милостиня отъ 100 фентии, като върналъ и стотъ гроша, който билъ вземалъ на заемъ. Броилъ всичко 500 гроша въ присѣтствието на иеромонаха киръ хаджи Даниилъ и старца монахъ Йованъ.

іс хс

Лѣта г^она ѡфѣд, мѣца гѣна^врѣа, і дѣъ.

Да се знае кога приѡсмо ѿ пѣтъ. ѿ Немъчка зѣмле що съ попѣвалъ ѣманъ(?) Пекъ ѣ гоине, ѡзъ тѣшкѣ и многогрѣши Иѡана Зиѣ иромонаа, проигуменъ и принесѡ милостиню ѡ (100) фѣтѣе и гроа ѡ (100), що смѣ билъ ѣзаъ ѡ монастырь. Чиѣ сѣма ф (500) гроа. При сѣѣса хаѣи кѣ Даниила иромона и старца Йована монахъ.

Листъ 2^о, бел. вѣроятно отъ 10 януарий 1734 г. Въ Зографъ пристигналъ проигуменътъ иеромонахъ Стефанъ отъ гр. Прилепъ, който донесѣлъ милостиня на манастира (въ пари и въ дарове) 400 гроша.

Въ то врѣмѣ¹⁾ (т. е. на 10 януарий 1734 г.) приѣ и про-

1841—1845 г. печатницата била втори пѣтъ опожарена и окончателно сѣ разсипала (срв. Викторъ Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турѣи. 2-ое изд., Москва, 1877 г., стр. 88). Много е вѣроятно отъ тия пожари да е пострадала и црквата Св. Мина. На 11 май 1873 г. българитѣ по тържественъ начинъ отпразднували въ црквата Св. Мина паметъта на солунскитѣ братя (срв. проф. Ив. Снѣгаровъ, Солунъ въ българската духовна култура. стр. 27, 35—37, 67, 86, 113).

¹⁾ Нѣкои бележки нѣматъ лати, каквато е, наприкладъ, тази. Въ други нѣкъ сѣ отбелязани само месецътъ и деньтъ, безъ да е посочена годината, обаче всѣка недатирана бележка почва съ думитѣ: Въ то врѣмѣ, или въ тѣ

игъменъ Стефанъ ѳромона ѿ Прилѣпъ и прине ѿ ѿнъ мло-
тиню в монастырь ѳо (270) гроа аспре и една канлница в
ѳка сребра и едно диско дискось и една даръ ч и р (100)
гроа, за цркъвѣ ѳи (15) гроа. Све чини д (4) стотина гро.

Листъ 3^б, бел. отъ 6 юлий 1738 г. Дошълъ попъ Ата-
насий отъ Солунъ съ събрана милостиня 500 гроша.

Ишли Мѣа юліа в

Въ то време прійе Кѿ попъ Аданасіа ѿ Солунъ и преаде
пѣтъ ф Гр

Листъ 4^б, бел. отъ 19 априль 1739 г. Дошълъ попъ
Атанасий отъ Солунъ съ 500 гроша събрана милостиня и
единъ дискось, който предалъ на хаджи киръ Даниилъ и на
проигумена попъ киръ Стефанъ.

Въ лѣто Ашѣо мѣа иприліа дѣ дѣ

Прійе попъ Аданасіа ѿ Солунъ и принесе милтѣня ѳ (5)
сотъ лѣва . . . 500 гроа, и принесе едно дѣко потиров за рѣ
115 гро. Писа на потирѣ пиете ѿ неа сви и придаде
тогди биши съсдохранитель ѳже въ . . . хаѿи кѿ Да-
ниилъ и дѣна проигъменъ по кѿ Стѣфанъ.

Махала Сѣи Никѳла		Сѣи Аданасіа	
Соѳіа	40 літорга	40 літорга	
Игорѣ	Димѣ	Хриѣто	
Марѣда	Марѣда	Аданасіѣ	
Хаѿи Златѣ	Алеѣс	ѳоміа	
Козни	Бикѣна	Димитрѣс	
Клеопис монаѣ	Палкс	Козни	
Стана	Манѳилъ	Фѣнга	Сѣи Котанѣ
Заѳіра	Кѳтандѣнѣ	Кѳтанди	
Мохѣро	Іванѣ	Іванѣ	Никѳліна
Параѣкевѣ	Панаіѳтѣ	Заѳири	Гѣда
Марѣда	Аданасіѣ	ѳлѣни	
Марѣда	Кина	Анатасіа	
ѳбщи лиѣтъ		Бѳгѳна	
хаѿи Іванѣ			
Хриѣтѣ			

Листъ 5^а, бел. отъ 1739 г. Дошли поклонници отъ Вардарско, отъ село Тубанъ и попа Пейко отъ село Жерпарци.

Лѣта Госна 1739. Да се знае кога прише въ Варбаръ поклонници и Тимодея¹⁾ приве въ село Тсбаъ Старцъ Неделко даде 8 монастырь к (2) прѣсѣ и попъ Пейко въ село Зѣрпарци.

Гевѣгѣа иерій, Михайла, Гевѣгѣа Сѣкъла, Цвета Марна, Геоѣгѣа, Милѣгра, 8 гро

Богѣсла^в, 5 гро. Анастасъ, Йлчо, Сѣнто, Пѣшо, а (1) гро.
Евѣгѣа иермона и (10) гро.

Листъ 5^б, бел. отъ 1740 г. Дошли поклонници отъ Гумендже.

Лѣта. Сѣла Гоменѣа прише Тимотей.

Попъ Мѣхо пиѣа брата Пеѣв. Милѣсо ре¹⁾ мѣле за к (20) Гр
Пиѣа попъ Стоѣнъ ре²⁾ парсѣа и (8) гр.

Пиѣа попъ Димитръ се²⁾ вѣщ и лиѣтъ и (10) гр.

Пиѣ(а) Пѣце се²⁾ проѣкомиѣа. к (5) гр.

Пиѣа Коѣта се²⁾ ма^и Сѣрѣа (1) гр.

Принесе попъ Мѣо млѣтинѣа въ Нѣлкѣа а (1) филѣнъ.

Листъ 6^а, бел. вѣроятно отъ 1740 г., за дохаждането на поклонници отъ село Стояково (Гвгелѣйско).

Село Стояково.

Пѣа Стоѣнъ, Хачи Петко. Ре²⁾ и (8) гр.

Листъ 6^б, бел. отъ 11 ноемврий 1748 г. за пристигането на проигумена отецъ Акакий отъ Вардарско.

Въ лѣта Лѣта мѣца Ноемвриа аѣ.

Приде проигме²⁾ Акакия въ Вардариѣа и принесе сѣтомо монастырь к (30) гро.

Да се знае що е донелъ Петронѣа въ епархѣа Во енѣска гроша р (100).

1776 мѣца септемвриа к (30) грош.

¹⁾ Тимотей е името вѣроятно на монастырския дякъ, изпращанъ за гости. Той се споменава и въ други бележки.

²⁾ ре²⁾ = рече, каза, т. е. далъ.

Да се знае що е донелъ Петрония ѿ епарѣхиа Воѣенъска гроша ꙗ̄ (100).

1776 мѣца септемврѣа ·х (30)

Панаіоти	грош	5 =
Дѣмо	грош	10 =
Стойнъ	грош	5 =
Мѣто	грош	5 =
Мѣто	грош	5 =

Листъ 8^а, бел. отъ 8 ноемврѣй 1739 г. за пристигането на поклонници отъ Сачища (Анаселѣшка каза)¹⁾ и Бѣлица.

·лѣ·ѣ·д· Мѣца ноемврѣа ѣ (8).

Въ то време приѣше ѿ Сачища поклонници квѣ Баша и квѣ Гевѣгѣ: ѣ даше млѣтина ѣи (12) грѣ.

Село Белѣда Разлѣкъ хаѣи Грѣю пѣрошѣа даѣера Стенка.

Листъ 8^б, бел. отъ 1752 г. за донесената отъ попѣ Дамаскина събрана милостиня отъ Вардарско.

Въ летѣ ·лѣ·ѣ·ѣ

Дѣнесе ѿ Вѣрдар пѣи Дамаскин

Гроѣ ·а (1000)	— пѣки да второ	— грош	— ꙗ̄ (100)
	— пѣки да ^ѣ второ	— грош	— сѣи (250)
	— пѣки да ^ѣ второ	— грош	— ꙗ̄ (100)
	— пѣки да ^ѣ второ	— грош	— сѣи (250)

Листъ 8^в, бел. отъ 1754 за донесената отъ попѣ Дионисѣа събрана милостиня отъ гр. Битоля.

Въ лете ·лѣ·ѣ·ѣ ѿ Бѣтѣмла тонесѣ папа Дѣионисѣа пѣтнѣна гроѣ ѣ (200).

Паки сто гроѣ ꙗ̄ (100).

Листъ 9^в, бел. отъ 1751 г. за предаването на събраната милостиня изъ Вардарско отъ проигумена Акакиѣй, попѣ Дамаскинъ и о. Рафаилъ.

¹⁾ Срв. Василъ Кѣнчѣвъ, Македония, Етнография и статистика. Издава българското книжовно дружество въ София. София, 1900 г., стр. 78, 82, 103, 274. Дигитална библиотека на Македонѣа | НУБ „Св. Климент Охридски“ Скопѣ

„Аѣна да се знае колико прѣдаде пѣтнина проигуменъ
ѣкакиа и попъ Дамаскинъ ѿ Вардѣръ „аѣ (1009) стотина гро.

Принесе ѿтѣцъ Рафаилъ ѿ Грах^{во} пѣтниеа гро^ѣ рѣ (107).

*Листъ 9^б, бел. отъ 1751 г. за донасянето на събраната
милостиня въ гр. Струмица отъ попъ Данила.*

„Аѣна

Да се знае колико принесе попъ Данѣиль поутнина ѿ
Стрѣмица р (100) грошъ.

*Листъ 10^б, бел. отъ 1742 г. за дожаждането на Тимо-
тея отъ Вардарско съ поклонници, записали пари за мо-
литви и трѣби.*

Въ лѣѣ „аѣмѣ прѣиде Тимодеи ѿ Врдаръ и прѣдоше
поклоници.

Пѣ(а) (отъ) селѣ Гоменѣи Стоѣко ѣереа — парѣша

Пѣ(а) Димо ѣ (5) гроша себе мали сарандари¹⁾

а (1) грошъ Стоику

а (1) грошъ Бояне и Доке, а (1) и Раде

а (1) и Стоне, а (1) Ангелино и Боано (а)

Кѣзо а (1), Божѣ презвитера, прѣко: ѣ (5)

Пѣ(а) Стефо, проѣко: ѣ (16) гроша, ѿца Стоѣко

Бине а (1) и Стамато пѣ: мал(а) про: ѣ (5) гроша

Проѣко: себе пѣ(а) Мара презвитера (ѣ)

Гроша пѣ: Стоанъ ѣереи ѣ гроша проѣк:

Себе пѣ: Манойлъ проѣко: ѣ (5) гроша

Пѣ(а) Петре ѣ гроша себе. Пѣ(а) Апосто^ѣ

Ма (и) сарндаръ себе пѣ(а) Влада

Пѣ(а) Стоанъ прѣокомидиа себе

Ма^ѣ и сарндаръ себе пѣ(а) Димо

*Листъ 11^а, бел. вѣроятно отъ 1742 г. за дожаждането
на поклонници отъ с. Гумендже, записали пари за молитви
и трѣби.*

Се^ѣо Гомѣнце пѣ(а) ѣврамъ ѣ (5) гроша себе.

¹⁾ Сарндаръ, молитва за умрѣлъ на 40-я день.

Пѣ(а) Мишо м а саранд: себе

Пѣ(а) Мита м а саран: себе

Пѣ(а) Прое ѣ (2) гро а

1788 октомвриа, 21.

Пѣно, Недо¹⁾

Листъ 11^а, бел. вѣроятно отъ 21 октомврий 1788 г. или наскоро следъ тази дата, за дохаждането на поклонници отъ село Богданци (Гевгелийско))²⁾.

ѿ се^о Богданци пѣ(а) Пенѡ, Петкано, Паѣно, Калло-Стамѣно.

Листъ 13^е, бел. отъ 23 януарий 1755 г, за дохаждането на монахъ Герасима отъ Самоковската епархия, довелъ поклонници и донесълъ милостиня.

Въ лѣто 1755 г. мѣца Јанѡаріа 23-го.

Прииде Гераси^о мона^{хъ}: ѿ Самоковска Епархія и снѣмъ приидоше поклонници ѿ дадоше мѣтиня 170 гро^ѣ:

Бележка на сѣщия листъ (стр. 13 б.) и вѣроятно отъ сѣщото време на дохаждането на поклонници отъ село Грубевци (Енидже-вардарско)³⁾

Село Грубевци Пеѣо, Їовче, ѣ (5) гр^ѣ

Мелено ѣ (5) гр^ѣ. Пѣ(а) Пеѣчо оѣѡ Божѣкъ

Ма^ѣ Гицо, Темѣ^ѣко ѣ (20) гр^ѣ а даль.

Листъ 19^б, бел. отъ 1708 г. за записване на помощъ и трѣби на поклонници отъ Дебъръ.

Гратъ Дебъръ пи^ѣ хаѣи попъ Мартѣнъ.

ѡѣѡ Ѳюѡфѣлъ ѣромон^ѣу Божѣа пр^ѣоком^ѣе.

Ѣреѣи Секѣла.

¹⁾ Тази бележка отъ 21 октомврий 1788 г. е писана на сѣщия листъ, но отъ друга рѣка.

²⁾ Срв. Василъ Кѣнчовъ, Македония. Етнография и Статистика, стр. 151, 304.

³⁾ Срв. Василъ Кѣнчовъ, и. с.

Лѣта 1718 Въ то време прѣиди по́пъ Никифóръ ѣромо-
на^х ѿ Крѣшво и принесе пѣтнина ѣл (230) гроша.

Листъ 21^б, бел. отъ м. септемврий 1742 г. за дохаждането на поклонници отъ с. Ши́ка (отъ полуостровъ Касандра)¹⁾, дали стока и пари; сѣщо за дарение отъ неврокопското село Гостонъ и Съръ.

Мѣц сѣтвриа лѣто 1718

Село Ши́ка

Писа — Анѣлъ братъ своемъ Георгію — парѣшиа крава
Биволѣка и юнц и — 1 (10) грош

На лѣщия листъ стоятъ и следнитѣ бележки:

Вилаетъ Неврокоп Село Гостон²⁾.

Пиѣ Атанаѣъ ѿцѣ Драго прѣ:

Граѣ Серезъ пиѣ ма́то грш въ 10 сарандаръ.

Листъ 22^б, бел. отъ 1745 г. за събрана милостиня отъ Битоля.

Битола 1745 г.

Христофоръ еромона^х Тръпча даѣе ѣ (6) грош:

Писа Троанъ ѿцѣ Галабъ даѣе ѣ (5) гроша.

На сѣщата страница стои следнята бележка:

† Село Палихоръ³⁾ писа Кирико

парушиа и родителе Афанасъ

Листъ 41^а, бел. отъ 23 априль 1765 г. за смъртта на проигумена Севастіонъ отъ село Гумендже и за помощта дадена отъ иерей Волканъ и иерей Христо.

1765 Мѣца априліа 23.

Здѣ являемо се како после преставленіе покойнаго про-
игумена Севастіона ѣромонаха ѿ село Гуменци ѣчинено чрезъ
снови егѿ Волканѿ иерѣа и ѿ попа Христо иерѣя по́мощъ ѿ
себѣ и чрезъ ходаиство ѿ ѿхъ Стому велику мѣченику Георгію

1) Срв. Василь Кжичовъ, ц. с., стр. 172, 340.

2) Пакъ тамъ, стр. 195, 309.

3) Срв. Василь Кжичовъ, ц. с., стр. 141, 327. Палихоръ е солунско село.
Дигитална библиотека на Македонија | НУБ „Св. Климент Охридски“ Скопје

гроша седо̀стотина сегw 1776 априлїя 23 числа оучинено же помоцо гроша хїлїад и сто.

На сжщата страница стои и следната бележка:

1768 Мѣца . . . день прииде пѣки попь Волкань кой ѿ файда ѿ милостиня гроша за ѿ тогw прави ѿ послѣди сталw сома число хилїадъ и четїристо.

Листъ 48^b, бел. отъ 1755 г. за дожаждането на свещеници отъ Прилепската епархия, оставили помоць.

1755 Дойдоше Сїѣнницы ѿ ѿпархїа Прилепска ѿ дадоше мѣтиня 6 (5) гро̀. Дївнисїа Ёромона̀. Да споминае се.

Листъ 52^a, бел. отъ 8 септемврїй 1775 г. за дожаждането на попь Давидъ отъ Полянинъ (Дойранъ), братъ на Иверския манастирь въ Св. гора, като предаль събрана помоць.

1775 Мѣца Септемврїа 8.

Прииде ѿ Пwлане^{но} поп Давидъ ѿ Иверъ

Дѣлю, Стано, Митре	Гро ^m	10
Гана	гро ^m	5
Стойчѡ	грѣ ^m	25
Иwвѣне	грѣ ^m	5
Симо	грѣ ^m	10
Ѐнгеле, Гѣлw	гро ^m	5
Геѡргї	гро ^m	25
Мїхw		

Листъ 60^a, бел. вѣроятно отъ 1776 г.¹⁾, за събрана милостиня на поклонници отъ село Селце (Костурско)²⁾.

Епархия Костѣрия

Селца село ѿ пи^а Сїта — и Иwанъ — 6 (5) гро̀

пи^а Диѣтра — — 1 (1) гро̀

пи^(а) Кїръакъ проскомиѣнио гро — 6 (5)

Листъ 63^b, бел. отъ 20 май 1761 г. за довеждането на гости съ хилендарски братъ.

¹⁾ Тази бележка произхожда вѣроятно отъ 1776 г., защото отъ сжщата дата сж и бележитѣ, писани непосредствено до нея.

²⁾ Срв. Василь Кжичовъ, ц. с., стр. 268, 332.

1761 гóда мáйа 20 де^н. Хила дарецъ привель гóсте.

Нíко, Иано	—	гро ^ш	20
Пóне	—	гро ^ш	1
Мавроди	—	гро ^ш	1
Стамень	—	гро ^ш	5
Нако	—	гро ^ш	5
Пéно	—	гро ^ш	1
Нéдо	—	гро ^ш	1
Дóсто	—	гро ^ш	1
Гев ^р ина	—	гро ^ш	1
Павле	—	гро ^ш	1
Стале	—	гро ^ш	1

Листъ 79^б, бел. отъ 2 ноемврий 1759 г. за даденитъ отъ Богданъ отъ село Бълица 50 гроша помощъ.

1759 мѣца ное^ври 2 де^н

Селó Белица. Бóгданъ дáль 50 гроша

На сжщата страница и следната бележка

Селó Дсбриница — Сирцёнъ Пспóвъ — N (50) грош.

Листъ 82^а, бел. отъ 17 декемврий 1778 г. за дохаждането на гости отъ Нишъ.

1778 Дике^мврия 17. Прійдоша гóсти ѿ Ниш.

Пашна, Младснъ поклóникъ, Николица всичий сара^н дарі — 30 грош.

Пётре — 5 грош.

Листъ 86^а, бел. отъ 10 декемврий 1808 г. за дохаждането на попъ Ананий отъ Струмица, записаъ 536 гроша помощъ.

1808 леке^м. I (10). Прійде отець кíръ попа Ананія ѿ Стрѣмица и писаша сѣхи ѿспри грош — „536“.

Листъ 86^а, бел. отъ 15 февруарий 1810 г. за дохождането на отецъ Ананія съ гости отъ гр. Струмица, записаха 1049 гроша помощъ и една къща, половината купена за 400 гроша отъ Георги Бахчаванджията (въ нея щѣла да седи до края на живота си Фената Георгиева), а другата половина била на струмишката църква Св. Константинъ.

1810 февруаріа 15^д. Прѣиде бѣтець кѣ^р папа ѳнаніа сос госте ѿ Струмница, ѳ писаша сѣхи ѳспры гро^ѣ 1049 ѳ ѳдна кѣща, половинъ кѣща кѣпиль ѿ Геѡрго Бахчаважія за мѣ^ѣтирѣ за „400. гро^ѣ ѣ която кѣща сѣдѣ Фената Геѡргіева до смѣрти ѳ половината кѣща е на сѣти Кѡ^ѣстандини на церквата что ѣ ѣ Стрѣмница.

Листъ 88^б. бел. отъ 18 юний 1760 г. за дохаждането на хаджи Пахомій съ Атанаса отъ Вардарско, които донесли милостиня 1000 гр. и други подарѣци за 3000 гроша.

1750 мѣца іуніа 18 дѣнь

Прѣиде хаѳі Пахоміа са^ѣ ѳданасіа ѿ Вардаръ ѳ преда^ѣше пѣтнина готови ѳспри гро^ѣ: 1000 ѳ дрѣгѡ паки ѿ поклѡницы готови ѳспри и доб^ѣтикъ и сѣбро, сичко чини гро^ѣ: 3000 и това сичко чини ѣ (400) кесіи.

Листъ 92^б, бел. отъ 15 декемвриѣ 1759 за помощъ отъ пиротски поклонници.

1759 дикѣ^ѣврѣя 25

Градъ Піротъ

Писа Нидѣлко, Доду — 10 гроша

Івана — 10 гроша

Іванъ, іерей — 10 гроша

Петръ, іерей — 10 гроша

Стефанъ — 10 гроша

Писа Ѳеѡдоръ — 10 гроша

Іванъ — 10 гроша

Младенъ — 10 гроша

Листъ 93^а, бел. отъ 10 юний 1751 г. за помощъ отъ костурски поклонници.

Градъ Костѡръ „ѣѳіа іѣніс і (10)

† Писа ѳнтѡхъ Маламатъ і (10) гроша.

Листъ 100^а, бел. отъ 9 декемвриѣ 1776 за дохаждането на попъ Максимъ отъ градъ Піротъ; като преда^ѣлъ 250 гроша събрани за трѣби.

1776 М^ѣца декемвріа 9.

Прїиде по́пъ Маѣимъ ѿ Пиротъ и да́ль на́мъ пара́ гро́ша 250.

На сѣщата страница, веднага следъ горната бележка, следва:

Паки у месеца декемвріа 25, 1777 прїиде ѿ Нѣшъ и предаде 2 коня и 775 грѣша и дрѣгїя вещи и того стало сѣма грѣша 20 — по слово двѣстѣ.

И пи́са ідинъ поклоникъ гро́ша 10.

Листъ 109^б, бел. отъ 12 юлий 1775 г. за дохаждането на проигумена хаджи Амвросий съ поклонници отъ Воденъ 1775 М^ѣца Іуліа 12.

Прїиде ѿць проигме^н хаѣи Амвросїа со́съ пѣкло́ници ѿ Воденъ.

Ѣна	—	гро ^ш	10
Димо	—	гро ^ш	5
Геѡргїа	—	гро ^ш	25
Калю	—	гро ^ш	25
Кота	—	гро ^ш	25
Калїа	—	гро ^ш	5

Листъ 110^а, бел. отъ 1 априль 1812 г. за дохаждането на проигуменъ Арсениеви гости, дали 2563 гро́ша.

1812 апр^ѣ 1 (1). Прои^н Арсениевы госте ѿ Полянинъ гро^ш 2563.

Веднага до тази бележка следва:

1814. ное^м. Прїиде отецъ проигме^н па^на Ѣрсенїй ѿ Бѣскрешъ Сос госте и писаша сѣхи Ѣспры гро^ш „1013“.

Листъ 116^б, бел. отъ 22 априль 1773 г. за дохаждането на иеромонахъ Харалампий и дяконъ Калиникъ отъ Градоборъ (Солунско).

1773 апрїлїа 22. Прїиде іером^н. Харала^нїи са^ѣ Дїакона Каллїника ѿ Гра^нср:

† Сѣлта̀на	саранъ	—	гро ^ш — 10
† Тео̀доръ	Стана	парѣсѣа	две — гро ^ш 50
† Крсто	парѣсѣа	—	гро ^ш : 30
Тимѣ̀w	проско:	—	гро ^ш : 5
† Крстw	парѣсѣа:	—	гро ^ш : 25
† Сто̀йко	Дойке	Стерѣ̀w	Сара ^н р: три: гро ^ш : 20
† Сто̀янъ	Геурги	Сара ^н д:	два — гро ^ш : 20

Продължава на листъ 117а.

Геракw	гро ^ш : 5
Геу̀рчw	гро ^ш : 25
Мицw	гро ^ш : 50
Маламw	гро ^ш : 10
Божанw	гро ^ш : 5
Марко.	гро ^ш : 10
Стоянъ	гро ^ш : 10
Дѣ̀мо	гро ^ш : 10
Дѣ̀спо	гро ^ш : 10
Тимнѣ̀w.	гро ^ш : 25
Софѣ̀а	гро ^ш : 5
Ѣ̀нгель.	гро ^ш : 5
Митре.	гро ^ш : 25
Мавулъ	Ѣ̀но	гро ^ш ; 10
Пѣ̀тре	гро ^ш : 25
Христе.	гро ^ш : 5
Транъ	гро ^ш : 25
Ада̀на ^ѣ	гро ^ш : 5
Ми́тре.	гро ^ш : 25

На сѣщия листъ стои следната бележка:

1775 мѣца априліа въ кѣ (22)

Прѣде Іеромона^ѣ Харалампѣа сосѣ дѣакона Калѣника Ѡ

Градоборъ.

Станко грѣша 25

Маноль грѣша 25

Продължава на листъ 1177^а,

Кърсно	грѣша 10
Славо.	грѣша 10
Маслино.	грѣша 5
Мѣтре	грѣша 25
Іване	грѣша 25
Каменито	грѣша 10
Мѣтре.	грѣша 25

Листъ 130^б, бел. отъ 15 януарий 1792 г. за дохаждането на попъ Мелетий отъ Прилепъ съ гости, които дали милостиня 950 гроша.

1792 Мѣца Јануаріа 15 прѣде попъ Мелетїи ѿ Прилепъ са госте ѿ дадоше милостыня грош : 950.

Следъ тая бележка следва друга:

1793 Мѣца Іюніа: 2 Прѣде попъ Мелетїи ѿ Прилеп са госте ѿ дадоше млтыня грош : 430: и една-мьска: грош : 80 ѿ един конь грош 40: и фортоми грош : 60: Сѣма: 600 и десеть ѿ особливо метох : 360 грош : на Прилеп.

Листъ 131^а, бел. отъ 1793 г. (и 1794 г., 1795 г. и 1798 г.) за дохаждането на попъ Самуилъ отъ градъ Велесъ съ поклонници.

Въ лѣто 1793 Мѣца Іюніа 2: прѣде попъ Самоилъ ѿ Велесъ са госте и дадоше млтыня грош . 980: 1794 паки прѣде попъ Самоилъ са Велешане ѿ дадоха млтыня готови ѿспри грош : 300. 1795 паки прѣде попъ Самоилъ ѿ Велесъ ѿ предаде таѿидъ грош : 300 ѿ стана Ігѣмень, и стана сѣма грош 1580.

1798 марта 2: паки прѣде ѿць проигумень къръ Самоилъ ѿ Велесъ ѿ даде ѿу монастырь грош : писмомъ — 120 —

Листъ 197^а, бел. отъ 20 ноемврий 1772 г. за пристигането на иеромонахъ Паусий отъ Вардаръ съ гости.

1772 Мѣца нобря 20.

Прѣде иеромонахъ Паусїй отъ Вардаро с гости.

Божанъ	гроша 25	Пейко	гроша 50
Цветко	гроша 25	Янче	гроша 25
Харизано	гроша 20	Янкола	гроша 5
Гевргія	гроша 5	Гицъ	гроша 5
Пѣтко	гроша 17	Иринъ	гроша 10
Гицу	гроша 25	Митре	гроша 5
Петкану	гроша 5	Недо	гроша 5
Славке	гроша 10	Стойко	гроша 6
Фловинъ	гроша 10	Яно	гроша 5
Темелко	гроша 25	Мавродия	биволь
Димитри	гроша 5	Киранъ	гроша 5
Митро	гроша 5	Сребрѡ	гроша 10
		Івана	гроша 25

Листъ 167^a, бел. отъ 20 януарий 1780 г. за дохождането на проигумена хаджи Паусий отъ градъ Пиротъ съ поклонници.

1780 Яноаріа мѣца 20.

Прійде проигме^т хаџи Паусій съ поклонници ѿ гра^д Пиротъ.

Цветко іерей парсѣа 50 гро^ш и два сарандара 20 гро^ш
Геврги парсѣа 50 гро^ш. Савва сарандаръ 10 гро^ш ѿ
мето^з свой ѿчески домъ на мнѣтръ да бѣдетъ вѣчно

На сжщия листъ следватъ и тия бележки:

1782 Гѣвара. 21 прииде той же проигуменъ х: Паусіи ѿ поклонници ѿ гра^д Пиротъ ѿ дадохъ мл^чтина сума 250 гроша ѿ баба Милкана една парсѣа дала гр^ш м: 50 ѿ всталѡ бакіа гр^ш м: 25.

1783 феврсаріа 12 прииде ѡцъ проигмень хаџи квръ Паусіи ѿ Пиротъ с поклонници и дале милостина.

Маркѡ іерей гроша 10

Кирана дала сребрѡ една парсѣа гро^ш: 50

Ѧвма, Спасъ, Бвжѣка единъ конъ гро^ш: 20

и предаль намъ сѣха пара гро^ѣ : 150

1785 гѡда феврсалиа 6^ѣ : дошелъ ѡцъ прогѣме квръ
хаѣи Павси ѡ Пирѡ ѡ даде оу монѣтиръ двесте и педесетъ
грѡ^ѣ, ѡ кѡнъ единъ педесетъ грѡ^ѣ, ѡ чинися сѣма триста
грѡ^ѣ : ѡ еще единъ поясъ петъ грѡ^ѣ : ѡ свише писаними ѡ
село Маѣида егѡ ѡ Пирѡ ѡ чинися сѣма хиляда триста ѡ
педесетъ и три грѡ^ѣ „1353“.

КУКУШКОТО ОКРЖНО УПРАВЛЕНИЕ

ИЗВЪНЪ ТЕРИТОРИЯТА НА КУКУШКИЯ ОКРЖГЪ. ПЪРВИТЪ ГРИЖИ ПО ПРЕХРАНАТА И НАСТАНЯВАНЕТО НА БЪЖАНЦИТЪ ОТЪ КУКУШКО, ДОЙРАНСКО, ПОРОЙСКО И ДР. МЪСТА ОТЪ МАКЕДОНСКАТА ГУБЕРНИЯ ПРЕЗЪ МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА (1913 ГОД.).

Отъ Вл. А. Карамановъ

Още презъ време на ожесточенитъ кукушки боеве, станали на 19, 20 и 21 юний ст. ст. 1913 година, както и на дойранскитъ боеве презъ следващитъ два дена (22 и 23 с. м.), всички тогавашни чиновници отъ Кукушкия окржгъ напустанаха или по-вѣрно избѣгаха отъ мѣстослужението си и се прѣснаха на по-безопасни мѣста изъ новитъ и стари предѣли на царството, като съ това бѣ прекратена всѣка по-нататъшна служба отъ тѣхъ. Въ това опасно време отъ всички учреждения въ окржга само Кукушкото окржжно управление продължи да служи и да проявява дейность, която продължи още нѣколко дни презъ междусъюзническата война, макаръ и вѣнъ отъ територията на окржга, като на окржжния управител бѣха повѣрени да управлява и четири околии отъ Сѣрския окржгъ, а именно: Демиръ-Хисарската, Петричката, Мелнишката и Горно-Джумайската. Тая дейность Кукушкото окр. управление прояви отъ 22-й юний до 8-й юлий 1913 год. Предавамъ я така, както е изложена въ архивата на сжщото управление отъ това време и по лични спомени, записани отъ менъ още въ близкитъ дни следъ междусъюзническата война, повечето отъ които и днесъ сж живо запечатани въ паметта ми.

* * *

На другия день отъ отстъплението на нашата войска отъ Кукушъ, която следвахъ и азъ до водораздѣла на Круша планина, или на 22-й юний 1913 г., сутринята, за последенъ пѣтъ понаблюдавахъ отъ тоя водораздѣлъ, гдето бѣхъ спрѣлъ предната всчеръ и прекарахъ нощта, издигащитъ се още голѣми пламъци и пушекъ надъ гр. Кукушъ и почти всички български села отъ Кукушката околия, изгорени нарочно отъ озвѣрената грѣцка войска, за да заличи всѣка следа отъ тия отъ вѣкове здрави гнѣзда на българщината предъ вратитъ на Солунъ и Бѣло море. Следъ като мислено си взехъ сбогомъ съ най-злочеститъ и пострадали,

въ тоя моментъ, градъ и околия, унесенъ въ добритѣ и скъпи спомени на повече отъ шестмесечното ми войнишко окръжно управление въ тоя красивъ, богатъ и патриотиченъ край, тръгнахъ на пѣть за с. Долни Порои, спадаше въ Демиръ-Хисарската околия, Сѣрски окръгъ, за да донеса телеграфски отъ тамъ на македонския воененъ губернаторъ, какво е положението въ окръга следъ боеветѣ при Кукушъ, какво остава въ това време отъ окръга, незаето отъ неприятеля и какво смѣтамъ да правя по продължение на службата. Отъ Кукушкия окръгъ тоя день не бѣ останала повече територия въ наши рѣце, освенъ часть отъ Дойранската околия съ града, южно отъ който сѣщиятъ день се водѣха ожесточени боеве и имаше опасностъ, всѣки моментъ градътъ да бѣде напустнатъ отъ нашитѣ войски и да бѣде заетъ отъ неприятеля.

Още преди обѣдъ на сѣщия день стигнахъ въ с. Долни Порои, доста голѣмо и богато село, разположено не далече отъ подножието на Бѣласица планина, съ красива и плодородна околностъ. Поради голѣмината си и външния си изгледъ, то наподобяваше малко градче. Неголѣмото му поле и отъ дветѣ страни на ж. п. линия, минаваща презъ него и главно въ близостъ и около гарата на сѣщото име, бѣ почернѣло и задрѣстено отъ многохилядно множество бѣжанци — българи отъ Солунската селска, Кукушката и часть отъ Дойранската околия. Щомъ пристигнахъ въ селото, отбихъ се право въ мѣстната телеграфо-пощенска станция, за да влѣза въ телеграфна връзка съ македонския воененъ губернаторъ въ Сѣръ. Каза ми се отъ началника на станцията, че връзката съ Сѣръ е прекъснатата преди нѣколко часа и затова не може да се предаде приготвената отъ менъ телеграма до губернатора. Излѣзохъ веднага отъ станцията и, безъ да се отбия на друго мѣсто въ това голѣмо село, упѣтихъ се къмъ ж. п. гара, намираща се недалече отъ селото, за да опитамъ и отъ тамъ, дали не мога по тѣхната жица да влѣза въ връзка съ губернатора. И тукъ ми се отговори сѣщото, както въ станцията на селото.

Въ това време на гарата и около гарата между хилядитѣ бѣжанци намѣрихъ и секретаря на окръжното управление Евтимъ Спространовъ, солунския селски околийски началникъ Никола Ивановъ, кукушкия окръженъ финансовъ началникъ Георги Гърдевъ, и нѣкои и други чиновници отъ Кукушъ, които се разправяха съ пристигналитѣ на сѣщата гара две коли отъ кукушката архива и съ натоварения на тия коли багажъ на чиновницитѣ и се готвѣха да заминатъ за Демиръ Хисаръ съ готовия вече за пѣть воененъ трень.

Отъ секретаря Спространовъ и отъ казания околийски началникъ, който бѣ натоваренъ и съ запазването на архивата, ми се докладва, че въ пристигналитѣ до тогава на гарата две коли съ архива отъ последната се намира въ тия

коли само оная на Окръжното финансово управление и на Лжгадинското околийско управление. Понеже въ сщия моментъ не бѣ пристигнала на гарата архивата на останалитѣ учреждения и главно оная на Окр. и Околийско управление и градската община, не забравихъ да запитамъ намиращитѣ се около насъ нѣколко души полицейски стражари отъ Кукушкото и Солунското селско околийско управление, кжде е тая архива и защо не е пристигнала още на гарата. Стражаритѣ ми отговориха, че и останалитѣ две коли съ архивата тая сутринъ били изъ пѣтя отъ водораздѣла на Круша планина за гара Долни Порои и, навѣрно, сж слѣзли въ полето и скоро ще пристигнатъ на гарата, за което да не се безпокоя.

При движението ми, което направихъ нѣколко пѣти отъ селото до гарата и обратно, бѣхъ винаги заобикалянъ отъ голѣмъ брой бѣжанци отъ Кукушко, между които мнозина лично и добре ми познати, които ме отрупваха съ всевъзможни запитвания и молби: какво е положението и кжде да продължатъ отъ тукъ пѣтя си на по-безопасно мѣсто и полесна прехрана. Всички окуражавахъ въ общото нещастие и ги упѣтвахъ да заминатъ на първо време къмъ Петричко и Мелнишко. За улеснение въ пѣтуването имъ и въ разбирателство съ тогавашния началникъ на гара Долни Порои се нареди да се качватъ свободно — предимно женитѣ, старцитѣ и децата — на влаковетѣ, съ които се изтегляше подвижниятъ ж. п. материалъ и разни военни материали, на пѣтъ за Демиръ Хисаръ и други гари, незастрашени отъ неприятеля. До вечерята се изтегли, на нѣколко пѣти, всичкитѣ подвиженъ ж. п. материалъ, като въ многобройнитѣ и празни товарни вагони се качиха множество бѣжанци съ тѣхния товаръ, (по малко храна, дрехи, завивки и разни видове покѣщнина, носенъ до тогава на грѣбъ и рѣце).

Съ последния български влакъ отъ гара Долни Порои отпѣтувахъ и азъ, заедно съ придружаващитѣ ме още отъ Кукушъ 4—5 души полицейски стражари, за гара Демиръ-Хисаръ, гдето пристигнахме къмъ 6 часа вечерята, като предварително влакътъ спрѣ на самата линия до голѣмия ж. п. мостъ на р. Струма, недалече отъ южния изходъ на Рупелското дефиле и шосето минаваще презъ него за Горна Джумая, за да слѣзнатъ тамъ всички бѣжански семейства и поематъ по-лесно и скоро пѣтя презъ дефилето, което отстоеше отъ гара Демиръ-Хисаръ на нѣколко километра и би ги забавило и затруднило, ако слѣзатъ на тая гара и отъ тамъ да се връщатъ за казаното дефиле.

На гарата, около нея и въ самия градъ Демиръ-Хисаръ, въ това време царуваше пълно безредие и паника, причинени още отъ миналата вечеръ, волествие на отстъплението на войската ни отъ позицията при с. Лахна (по пѣтя Солунъ — Сѣръ — Демиръ-Хисаръ) и слуховѣтъ за появяване на

гръцка кавалерия въ близката околностъ на гарата и на града Демиръ-Хисаръ. Много коли отъ многобройнитѣ ешалони, намиращи се тия дни около гарата, бѣха оставени на произволъ, понеже коларитѣ имъ бѣха се разбѣгали по пжтя за Горна Джумая. И нѣкои отъ началствуващитѣ лица на тия ешалони сжщо се бѣха разбѣгали и изпокрили. Останалитѣ отъ тѣхъ, въ това число и комендантътъ на гарата и персонала на сжщата, бѣха още подъ страха за появяването на гръцката кавалерия, макаръ че се знаеше, че тя се движи бавно и предпазливо, подиръ отстъпващитѣ наши войски отъ Кукушъ. Всичкитѣ тия слухове за появяването на гръцката кавалерия, изглеждаше, че бѣха умишлено пускани отъ многобройнитѣ гръцки агенти изъ между мѣстнитѣ гъркомани, за да внасятъ смутъ въ отстъплението на нашата войска и главно между бѣжанцитѣ, за да накаратъ последнитѣ да избѣгатъ въ паника, като оставятъ на произвола, карания отъ тѣхъ многоброенъ домашенъ добитѣкъ, който да бжде ограбенъ отъ гъркоманитѣ и гръцката войска. Тая си роля гръцкитѣ агенти изпълниха отлично. Българското население въ паническото си бѣгство изостави повечето отъ добитѣка си, който остана плячка на гъркоманитѣ отъ Доиранско и Поройско, на гръцката войска и на много души отъ мѣстнитѣ турци, които бѣха въоръжени отъ гръцката войска и водени отъ нея, за да преследватъ и унищожаватъ всичко българско.

Първата ми грижа следъ пристигането на гара Демиръ Хисаръ бѣ да провѣря, дали телеграфната връзка съ Съръ не е прекъснатата, за да мога да влѣза въ сношения съ македонския воененъ губернаторъ и ми се опредѣли новата служба, защото въ тоя труденъ и критиченъ моментъ за армията и българската държава, азъ не мислѣхъ да бѣгамъ и да се крия отъ изпълнение на длъжността си и отечествения дългъ, а да предложа услугитѣ си за нова и по-трудна работа.

Скоро, посредствомъ услугата на единъ намиращъ се на гарата войникъ-телеграфистъ, можахъ да влѣза по телеграфа въ връзка съ Съръ и веднага подадохъ приготвената още въ с. Долни Порой телеграма до македонския воененъ губернаторъ, която има следното съдържание:

тв. бърза.

Сересъ

Македонски воененъ губернаторъ

Донасямъ за сведение, че гр. Кукушъ следъ тридневни, най-ожесточени и кървопролитни боеве, бѣ превзетъ отъ неприятеля и изгоренъ. Цѣлото му население, както и всичкото българско население отъ околията му е въ бѣгство и се движи предъ и заедно съ отстъпващитѣ войски. Отъ окръга, до тая сутринъ, остана незаетъ само градъ Доиранъ, където смѣтамъ да се от-

правя за да продължавамъ службата. Бѣжанцитѣ наредихъ да се отправятъ за по-вжтрешнитѣ околии. Архивата спасена. Моля разпореждането. Вх. № 1502 (22 юний 1913 г., гара Демиръ Хисаръ).

Кукушки окрѣженъ управителъ Карамановъ.

На тая телеграма, къмъ 8 часа сл. пл. на сжщия день, получихъ отъ губернатора следния отговоръ:

бърза Гара Демиръ-Хисаръ.

Кукушки окрѣженъ управителъ Карамановъ.

1502. Бѣжанцитѣ да се разпредѣлятъ по селата на Петричко и въ по-вжтрешнитѣ мѣста. Вий останете въ Демиръ-Хисаръ, № 7399.

Македонски воененъ губернаторъ:

генералъ-майоръ Вълковъ.

Успокоенъ отъ тая телеграма и кжде да остана на служба, до късно вечерята се разправяхъ съ многобройнитѣ бѣжанци, намиращи се около гарата на Демиръ-Хисаръ и близката ѣ околностъ главно около голѣмия мостъ на жельзния пжтъ на р. Струма, при излаза ѣ отъ Рупелското дефиле.

Картината тукъ съ хилядитѣ нещастни бѣжанци бѣше една отъ най-сърдцераздителнитѣ. Имаше и много семейства силно изморени и пострадали отъ мжчителния пжтъ въ бѣгството и преживѣния ужасъ презъ нѣколкодневнитѣ боеве. Други бѣха гладни и въпрѣки това, че предлагаха скжпо и прескжпо пари за хлѣбъ, такъвъ не можаха да намѣрятъ на това пусто мѣсто. Трѣбваше да се апелира къмъ войницитѣ отъ разнитѣ части, намиращи се въ това време въ околноститѣ на гарата, за да раздѣлятъ хлѣба си съ най-гладнитѣ отъ нещастнитѣ бѣжанци отъ Кукушко, които бѣха оставили най-добри спомени, при преминаването на българската войска презъ Кукушъ и околията му, съ своето радушно и братско гостоприемство. Трѣбва да се признае, за похвала на българския войникъ, че въ тоя моментъ мнозина войници отдѣлиха отъ хлѣба си и услужиха на много гладни бѣжанци. Сжщо така войницитѣ отъ ешалонитѣ и обознитѣ части на отстжпващата войска услужиха на много отъ бѣжанскитѣ семейства, въ пренасяне съ войнишкитѣ коли на малкитѣ имъ багажи и подвозване на изнемошѣлитѣ старци, женитѣ и децата.

Нощта на 22-й срещу 23-й юний прекарахъ на една полянка на пжтъ въ близостъ до моста на рѣка Струма, заедно

съ нѣкои отъ чиновниците отъ гр. Кукушъ, които на сутринята на другия денъ се отправиха за гр. Петричъ, кждето се бѣше установилъ и штабътъ на втора армия,

Както презъ нощта, така и сутринята, продължаваха безспирно да се движатъ, въ непрекъснати и дълги върволици бѣжанци, много души отъ които бѣха съ колитѣ си, часть отъ покщнината и всички си домашенъ добитѣкъ. Движеха се непрекъснато и обозитѣ, както и разни тилови части на отстъпващитѣ войски отъ Кукушъ и Лахна.

На сутринята на 23-й юний, при срѣща съ офицеритѣ и войницитѣ отъ отстъпващитѣ войскови части отъ Кукушъ, ми се съобщи неприятната вестъ, че, като минавали презъ изминалата нощъ по пѣтя отъ Долни Порой за Демиръ-Хисаръ, били забелязали да се пилѣе по сжщия пѣтъ и въ страни отъ него архивата на Кукушкото окр. управление, околниското и градската община.

Отъ тази неприятна вестъ ми стана много мъчно, още повече, че сжщата архива, запазена презъ първитѣ три дни на боеветѣ и минала всѣка опасностъ отъ неприятеля, е изоставена и разхвърлена на мѣсто, което и презъ цѣлитѣ дни на 23-й и 24-й юний не бѣ заето отъ неприятеля и по него продължаваха да се движатъ доста спокойно отстъпващитѣ войски и още хиляди бѣжанци отъ Кукушко, Дойранско и Поройско.

Още съ узнаването на тая неприятна вестъ, мина ми презъ ума мисълта, че архивата е изхвърлена по пѣтя отъ самитѣ придружаващи я мѣстни полицейски стражари и следващитѣ ги тѣхни семейства, за да натоварятъ на колитѣ носенитѣ отъ тѣхъ малки товари и да качатъ изморенитѣ си изъ пѣтя деца и жени — нѣщо, което въ последствие се и потвърди напълно. Първитѣ ми думи къмъ окръжаващитѣ ме при тая вестъ лица бѣха, че ще разследвамъ най-щателно работата и ще дамъ подъ сждъ, за най строго наказание, виновницитѣ на това престѣпление. Положението въ тоя денъ, както и въ последнитѣ нѣколко дни бѣ таково, че не можеше човѣкъ да види и намѣри почти нито единъ отъ стражаритѣ, които придружаваха архивата, както и другитѣ кукушки стражари и служащи, избѣгали отъ Кукушъ и напустнали службата още на 20-й и 21-й юний, за да научи отъ тѣхъ нѣщо по разпиляването на архивата. Поради общата бъркотия презъ тия дни, съ изключение на придружаващитѣ ме 4—5 души стражари, всички други се бѣха прѣснали да спасяватъ себе си и избѣгалитѣ си семейства и никаква служба не ги интересуваше. И най-строгитѣ закони не можеха да задържатъ на служба презъ това време мѣстнитѣ стражари и служащи, които бѣха хора безъ всѣко понятие за служебния си дългъ и въ таково едно трудно време. Едвамъ въ края на м. юний, а нѣкои и въ началото на м. юлий, и то въ Горна Джумая и Дупница,

бѣха се отзовали нѣкои отъ тѣхъ на работа, когато всѣка нужда отъ тѣхъ бѣ преминала.

Къмъ 8 часа сутринята на сѣщия день, когато бѣхъ близо при банитѣ, намиращи се не далече отъ шосето и моста на р. Струма, дойде тукъ и македонскиятъ воененъ губернаторъ генералъ-майоръ Вълковъ, заедно съ шаба на губернаторството, всички напустнали на бързо презъ изминалата нощъ гр. Сѣръ, като взели съ себе си набързо само заповѣдната книга и още нѣколко най-важни книжа, които могли да понесатъ при бързото напускане на града. По заповѣдь на губернатора се отправихъ за гр. Петричъ, откъдето трѣбваше да продължа службата си на кукушки окръженъ управителъ, както и да управлявамъ още и четиритѣ околии отъ тогавашния Сѣрски окръгъ: Петричката, Демиръ-Хисарската, Мелнишката и Горно-Джумайската. За тоя день, 23-й юний генералъ-губернаторътъ изказа желание да остана при шаба му, който до вечерята щѣлъ да се установи при банитѣ на Сандански (Марино-костенскитѣ бани), Мелнишко, намиращи се на северъ отъ Рупелския проходъ и близо до пѣтя, който се отдѣля за Петричъ. На 24-й юний се отправихъ за новото си мѣстоназначение — гр. Петричъ. Съ менъ нѣмаше нито единъ отъ кукушкитѣ стражари, понеже още на вчерашния день ги бѣхъ изпратилъ на служба въ гр. Петричъ.

Следъ около 1½ часово пѣтуване пристигнахъ въ Петричъ и се отправихъ веднага за тамошното околийско управление, гдето заварихъ на работа околийския началникъ Бановъ отъ Сливенъ. Следъ като му явихъ, че съмъ кукушкиятъ окръженъ управителъ, пристигналъ въ града му да установя временно Кукушкото окр. управление, и че повѣрената му околия е подчинена, до второ разпореждане, на менъ, околийскиятъ началникъ безъ възражение отстъпи ми веднага мѣстото си въ неговия кабинетъ, гдето сѣщо веднага започнахъ работа. Първата ми работа бѣ да провѣря, колцина отъ полицейскитѣ стражари на Кукушкия окръгъ се намираха сѣщия день въ гр. Петричъ и сѣ се явили на работа, а сѣщо така, кои отъ висшитѣ административно-полицейски чиновници отъ Кукушкия окръгъ сѣ пристигнали въ града и сѣ въ услуга на властта, както това имъ бѣ заповѣдано на 23-й юний сутринята, при раздѣлата ни и изпращането имъ отъ мѣстото близо до моста на рѣка Струма, гдето бѣхме пренощували заедно. Отъ представения ми подиръ малко време списъкъ отъ Петричкото околийско управление се виждаше, че има на лице и на работа тоя день при сѣщото управление само десетъ души стражари отъ около сто души числящи се въ цѣлия окръгъ, отъ които 6 души бѣха отъ Кукушката, 3 отъ Лжгадинската и 1 отъ Дойранската околия, (половината отъ тѣхъ бѣха отъ командированитѣ стражари отъ Стара България). Отъ чиновницитѣ при Кукушкото окр. управление

въ това време бѣ само секретарьтъ на сѣщото — Евтимъ Спространовъ, единъ извънредно трудолюбивъ и добросъвѣстенъ чиновникъ. Въ сѣщото време въ града се намираха още и солунскиятъ селски околийски началникъ Никола Ивановъ, кукушкиятъ окръженъ финансовъ началникъ Георги Гърдевъ и нѣкои и други служащи отъ разнитѣ учреждения.

Заслужава да се отбележи, че, докато всички други установили се въ гр. Петричъ чиновници и служащи отъ Кукушкиятъ окръгъ, имаха самообладание по това време и желяеха да си предложатъ услугитѣ на властѣта, само солунскиятъ селски околийски началникъ Никола Ивановъ бѣ изгубилъ отъ страхъ и „ума и дума“ и то още отъ първия день на боеветѣ около Кукушъ, и гледаше — какъ по-скоро да избѣга въ вѣтрешността на царството подъ смѣшния предлогъ, че си нѣмалъ пари и долни дрехи. Въпрѣки окуражаването, което му правѣхъ, както и предупреждението отъ отговорностъ за напускането длъжността си въ военно време безъ разрешение, незабѣлѣзано, рано сутриньта на 25-й юний, той избѣга отъ Петричъ, за което веднага донесохъ на губернатора съ телеграма отъ сѣщата дата подъ № 1509 за надлежното му наказание. Кжде се намираше въ тоя моментъ кукушкиятъ околийски началникъ Никола Коцевъ, който на 19-й юний сутриньта замина за гр. Гевгели, командированъ тамъ да установи мѣстна административно-полицейска властъ, не ми бѣ известно, понеже градъ Гевгели бѣ превзетъ отъ гръцката войска на 20-й с. м. вечерьта, и отъ тая дата не бѣхъ получилъ отъ него никакво известие за кжде е заминалъ. Презъ последнитѣ петъ-шестъ дни не бѣхъ въ връзка и съ дойранския околийски началникъ Хесапчиевъ, поради развилитѣ се боеве презъ тия дни въ Дойранската околия и прекъсването на телеграфнитѣ съобщения презъ Порои и Демиръ-Хисаръ съ Дойранъ.

Първото писмено разпореждане, което направихъ още на 24-й юний отъ гр. Петричъ, бѣ телеграмата ми до дойранския околийски началникъ, подадена въ следа, обаче на нея не се получи никакъвъ отговоръ. Едвамъ презъ деня се разбра, че Дойранъ падналъ въ гръцки рѣце. Подиръ нѣколко дни научихъ, че дойранскиятъ околийски началникъ билъ напустналъ на 23-й юний града Дойранъ, следъ отстъплението на нашата войска отъ позицитѣ южно отъ града презъ тоя день, и заедно съ нѣкои отъ чиновницитѣ, стражаритѣ и частъ отъ българското население отъ града заминали къмъ Струмица, откъдето, следъ приближаването на неприятеля къмъ тоя градъ, се отправили за старитѣ предѣли на царството, презъ Пехчево. Отъ сѣщия околийски началникъ, до края на стоенето ми въ Петричъ, както и до самия край на Кукушкото окр. управление, не се получи никакво известие и изобщо съобщение за

сѣдбата му и участъта на стражата и бѣжанцитѣ, минали презъ Малешевския край.

Второто ми писмено разпореждане бѣ до горно-джумайския околийски начаяникъ; за да се спратъ и върнатъ на работа забѣгналитѣ полицейски стражари отъ Кукушкия и Сѣрски окръгъ.

Вмѣнихъ въ дългъ на петричкия градски кметъ, помощницитѣ му и всички шефове на останалитѣ мѣстни учреждения, да се грижатъ за успокояване духоветѣ на гражданитѣ и запазване реда и безопасността въ града и околията, като взематъ всички мѣрки по настаняването и прехраната на нѣколко хилядитѣ бѣжанци отъ Кукушко, пристигнали отъ два-три дни въ града и околията имъ.

Отъ два-три дни въ гр. Петричъ се бѣ установилъ на квартира и щабътъ на II-ра армия. Неговото присѣствие тамъ внасяше известно успокоение между гражданитѣ и чиновницитѣ. На 25-й юний рано сутринята получихъ телеграма отъ македонския воененъ губернаторъ, съ която се оформяваше и писмено моето служение въ гр. Петричъ. Тя гласи:

Петричъ, Господину Кукушкому окр. управителю,
Карамановъ, копие II-ра армия.

Разрешавамъ Ви да останете въ Петричъ и освенъ останалитѣ околии отъ Вашия окръгъ, възлагамъ Ви временно да управлявате и околитѣ Петричка, Демиръ-Хисарска, Мелничка и Горно-Джумайска. На околийскитѣ началници въ тия околии дадохъ заповѣдъ да Ви се подчиняватъ. № 9217.

Македонски воененъ губернаторъ
генералъ-майоръ Вълковъ

Презъ тоя день главната ми грижа бѣ да запазя реда и безопасността въ повѣренитѣ ми околии, а сѣщо да поставя органитѣ на разнитѣ власти въ тия околии и самото население на работа, по настаняването и прехраната на бѣжанцитѣ.

За тая цель издадохъ бързо предписанне до петричкия околийски началникъ съ следното съдържание:

„Вземете грижата лично и разпоредете веднага за настаняването изъ околията Ви, преимуществено северния ѝ край, дошлитѣ бѣжанци отъ Кукушко, Поройско и др. мѣста. Ще заповѣдате на общинскитѣ кметове, щото за една отъ главнитѣ си грижи да иматъ настаняването и прехраната на бѣжанцитѣ. Всѣка община да представи, въ най-кратко време, списъкъ на намиращитѣ се въ района ѝ бѣжанци. Действайте въ случая бързо и смѣло. № 1505.

Окръженъ управителъ Карамановъ“.

Освенъ това телеграфирахъ до околийския началникъ въ Горна Джумая и Мелникъ:

Една отъ главнитѣ Ви грижи ще бжде настаняването изъ околията Ви на пристигналитѣ бѣжанци изъ разнитѣ мѣста на Кукушката, Демиръ-Хисарската, Дойранската и други околии. Свикайте веднага всички общински кметове и имъ дайте лично наставления по работата имъ, въ настаняване и прехранване на бѣжанцитѣ. Телеграфически ще ми донесете за числото на намиращитѣ се въ околията Ви бѣжанци и отъ кои мѣста сж. Апелирайте и къмъ частната инициатива, особено на мѣстнитѣ свещеници, учители, чиновници и първенци. № 1506.

Управитель Карамановъ.

Въ сжщия день, следъ като получихъ телеграмата на губернатора, смѣтнахъ за своя длъжностъ да се представя по служба на командувашия армията, генералъ-лейтенантъ Никола Ивановъ, и на началникъ-щоба му, полковникъ Никола Жековъ, който презъ европейската война бѣ главнокомандуващъ на българската действаща армия. Генералътъ ме прие доста любезно, макаръ и да бѣ сериозно загриженъ за тежкото положение. Съобщи ми и за получената отъ него сутринята телеграма за превземането на градъ Княжевацъ отъ нашата I-ва армия. Генералътъ не бѣ изгубилъ вѣрата за крайния благоприятенъ изходъ на войната срещу вѣроломнитѣ ни съюзници сърби и гърци, ако не настанатъ нѣкои нови усложнения съ намѣсването срещу насъ и на други държави, предимно ромъни. Между другото генералътъ отвори дума и за лошото положение на командуваната отъ него армия, за което обвини открито тогавашния помощникъ на главнокомандуващия, генералъ-лейтенантъ Михаилъ Савовъ, който го мразѣлъ и искалъ да го изложи и злопостави, като нарочно оставилъ армията му въ слабъ съставъ и не му изпратилъ исканитѣ подкрепления. Следъ тоя ни разговоръ, азъ описахъ на генерала какво е положението на окръга и че за момента създаватъ най-голѣма грижа за властта многобройнитѣ бѣжанци отъ Кукушко, Демиръ-Хисарско, Дойранско и др. мѣста, повечето отъ които сж гладни и голи и има се опасностъ отъ моръ по тѣхъ, ако не имъ се притечемъ на помощъ. Помолихъ го най-настоятелно да нареди веднага до армейския базисенъ магазинъ въ градъ Петричъ, за да отпустне най-малко 10,000 кгр. брашно, за да се раздаде още сжщия день на гладнитѣ и нуждаещи се бѣжанци. Генералъ Ивановъ, виждащъ лично плачевното положение на хилядитѣ нещастни бѣжанци, намѣри исканието ми за умѣстно и належаще, даде ми бележка до началника на армейския базисенъ магазинъ, който ми отпустина веднага 10,000 кгр. брашно.

Полученото брашно бѣ незабавно раздадено на бѣжанцитѣ. Все сѣщия день, по мое настояване, Петричкиятъ общински съветъ отпусна 60 наполеона (1200 лева златни), която сума сѣщо бѣ раздадена на най-беднитѣ отъ бѣжанцитѣ. Тукъ му е мѣстото да се отбележи, за похвала на тогавашния Петрички градски общински съветъ, че, макаръ и да не разполагаше общината въ момента съ налични срѣдства, той склучи заемъ отъ четирма отъ богатитѣ си членове. Тая помощъ бѣ опредѣлена отъ съвета по 30 стотинки дневно на членъ отъ семейство на бѣжанцитѣ. Лицата, които услужиха на общината и на бѣжанцитѣ бѣха: тогавашниятъ кметъ Алексей Тасевъ и общинскитѣ съветници Никола Евтимовъ, Михо К. Поповъ и Василъ Костенаровъ.

Предъ видъ на страха отъ гладъ и моръ по бѣжанцитѣ и поради липсата на храни въ гр. Петричъ и другитѣ градове въ околността, смѣгнахъ за нужно да донеса сѣщия день (25-й юний) и на македонския воененъ губернаторъ, когото съ телеграма молѣхъ за бързо отпускане брашно отъ войсковитѣ магазини. Тая телеграма има следното съдържание:

„тв. бърза. Демиръ Хисаръ. Македонски
Воененъ Губернаторъ.

Една доста голѣма часть отъ бѣжанцитѣ отъ Кукушко, Поройско и Дойранско сѣ тукъ въ Петричъ и околията. Точното имъ число не се знае, но надминава 5,000 души. Храни не се намиратъ и има страхъ отъ гладъ и моръ, ако не се изпрати брашно отъ Демиръ-Хисаръ или другаде. Моля бързото Ви разпореждане за отпускане брашно отъ войсковитѣ магазини, което да се раздаде на нуждаещитѣ се и гладни бѣжанци отъ една комисия, която ще назнача за тая цель. № 1508.

Управителъ Карамановъ“

Едновременно съ отпускането на брашно и пари на най-беднитѣ и нуждаещитѣ се бѣжанци, се нареждаше до сѣщитѣ да напускатъ града Петричъ и да се отправятъ за по-вжтрешнитѣ околии и къмъ Стара България, за да се заловятъ една часть отъ тѣхъ, предимно селската, на работа по предстоящата тамъ жетва. Тоя день имаше голѣмъ напливъ на бѣжанци изъ Поройско, минали въ по-голѣмата си часть пеша и съ товаренъ добитѣкъ, презъ проходитѣ на Бѣласица планина. За отправяне на бѣжанцитѣ на северъ къмъ по-вжтрешнитѣ околии, както и за раздаване на отпуснатитѣ брашно и пари отъ армейския базисенъ магазинъ и Петричкия градски общински съветъ, донесохъ на македонския воененъ губернаторъ въ Демиръ-Хисаръ.

Предъ обѣдъ на 26 юний, избѣгалиятъ въ Петричъ горно-поройски кметъ Димитъръ Ив. Тимчевъ ми донесе писмо отъ единъ отъ горно-поройскитѣ бѣжанци, намиращъ се въ това време, заедно съ много други бѣжанци отъ Поройско, въ Бѣласица планина. Той съобщаваше, че Иванъ Георгиевъ отъ с. Горни Порой донесълъ покана на гъркоманина Колата Баджовъ до забѣгналия. Поканата носѣше името на нѣкаква комисия и бѣ подпечатана съ печата на Поройската гръцка община. Тя имаше следното интересно съдържание:

„За фамилиитѣ, които сж бѣгали отъ кжщитѣ имъ.

Господа

Да вземете фамилиитѣ Ви и всичко щото имате съ Васъ и да си дойдете дома си свободно, нѣма вече страхъ.

Комисията.

24 юний 1913 г. Горни Порой.
печать.

Щомъ получихъ това писмо и поканата, веднага отидохъ въ щаба на II-ра армия и ги предадохъ на командувашия армията за сведение. За тѣхното съдържание донесохъ същевременно телеграфски и на македонския воененъ губернаторъ въ Демиръ Хисаръ, който ми отговори също телеграфски, за да ги предамъ на щаба на II-ра армия — нѣщо, което бѣхъ направилъ, още преди подаването на телеграмата до губернатора.

Къмъ 6 часа подиръ обѣдъ на сжщия день щабътъ на II-ра армия напустна града Петричъ и се отправи по пжтя за дефилето на р. Струма. Въ следнитѣ дни се научихъ, че сж се установили въ Горна Джумая. Това заминаване на щаба на армията подсказа, че боеветѣ, които презъ сжщия день се развиваха недалече отъ Петричъ или въ Струмишко, сж неблагоприятни за българското оржжие и че е възможно скоро да напустнатъ Петричъ и останалитѣ въ него войскови учреждения, гарнизонътъ му, както и мѣстната администрация и полиция. Тая мисль ме накара да употребя всичкитѣ си усилия, за да се раздаде по-скоро всичкото отпустнато брашно за нуждаещитѣ се бѣжанци. И, наистина, до вечеръта брашното се раздаде въ по-голѣмото си количество, а на другия день, рано преди обѣдъ, и останалото. Сжщата мисль за скорошното напускане на града, както и възможното отстѣпление на войскитѣ, защищаващи Рупелския проходъ, поради заплашване пжтя на отстѣплението имъ, отъ напредващитѣ гръцки войници откъмъ Струмица за Петричъ и дефилето на Струма, ме накара да нареда по-скоро да напустнатъ града и околията намиращитѣ се хиляди бѣжанци въ тѣхъ и да се изпратятъ къмъ старитѣ предѣли на царството.

Понеже пристигналитѣ въ Петричко бѣжанци бѣха съ

малко кола и добитъкъ и повечето пеша, то наредихъ да се движатъ на северъ по пътищата на дѣсния брѣгъ на р. Струма. Това направихъ не само да не се прѣчи на възможното отстъпление на нашитѣ войски отъ Рупелския проходъ, но и за да се улесни на почналитѣ да се точатъ отъ обѣдъ на сжщия день, по шосето край града, идещи отъ Радовишъ и Струмица за дефилето на р. Струма и къмъ Горна Джумая, грамадни и непрекъснати върволици отъ обози и полската артилерия на лѣвото крило на нашата 4-та армия, която тия дни бѣ въ отстъпление, за съкратяване на фронта и заемане на по-удобни позиции, въ близость до старата граница на царството. Това точене на обозитѣ и артилерията на казаната армия продължи презъ Петричъ непрекъснато и все усилено презъ днитѣ и ноцитѣ на 25-й и 26-й и до следъ обѣдъ на 27-й юний Поради нѣколкодневното и безспирно движение на обозитѣ и артилерията откъмъ околноститѣ на Шипъ и Радовишъ, много отъ тия войскови части си бѣха изчерпали храната, та имаше постоянна и голѣма навалица отъ войници отъ прехраната на сжщитѣ части въ канцеларията на армейския базисенъ магазинъ, за да имъ се отпуснатъ хранителни продукти (главно брашно, сирене и кашкавалъ). Канцеларията на базисния магазинъ се помѣщаваше въ сжщото здание, кждето бѣха и канцеларитѣ на окръжното и околийското управление. Навалицата ставаше все по-голѣма, защото всѣки войникъ бързаше да получи продукти, колкото се може по-скоро, понеже маршрутътъ имъ бѣ бързъ. Всички войници, които вземаха тоя день продукти, ги получиха срещу редовни трѣбвания и разписки, подписани отъ надлежнитѣ началствуващи и отговорни лица.

Следъ като щабътъ на армията напустна града, останалитѣ въ него длъжностни лица бѣха въ очаквателно положение. Напредващитѣ грѣцки войски можаха да се явятъ въ скоро време въ околията главно откъмъ Струмишко. Макаръ да започнаха да циркулиратъ изъ града всевъзможни слухове, до вечерята и презъ нощта срещу 26 юний, спокойствието на града не бѣ нарушено. Паника нѣмаше и между движащитѣ се войскови части, както и въ малочисления гарнизонъ на града. Органитѣ на администрацията и полицията бѣха на своитѣ постове. Усилени стражарски и войнички патрули наблюдаваха за реда и спокойствието между населението въ града, като се следѣше и всѣко движение на по-виднитѣ гъркомански семейства въ сжщия градъ. Презъ цѣлата нощъ никакво движение на мѣстни граждани изъ улицитѣ на града не се забеляза. Никой го и не напустна отъ тѣхъ, за да последва бѣжанцитѣ отъ Кукушко и други мѣста. Обаче имаше голѣмо движение на войници, които пълнѣха улицитѣ по направление на канцеларията на армейския базисенъ магазинъ, за да получатъ хранителни продукти, за от-

стѣпващитѣ обози и артилерия, които продължаваха безспирно да се точатъ по шосето за долината на р. Струма, като скърцането на колитѣ, орждията и раклитѣ оглашаваше високо и непрекъснато лѣтната нощна тишина.

Сутринята на 26-й юний въ гр. Петричъ бѣ относително спокойно. Чаршията бѣ отворена и се забелязваше обикновено движение на мѣстнитѣ граждани. Обаче още отъ сутринята напливѣтъ на войници отъ отстъпващитѣ обози и артилерия бѣ голѣмъ предъ канцеларията на армейския базисенъ магазинъ, за да искатъ хранителни продукти за частитѣ си. Явяваха се въ канцеларията много войници безъ трѣбвания, но съ най-настоятелна молба да имъ се отпустнатъ продукти, понеже частитѣ имъ вече били безъ всѣкакви хранителни припаси, а началстващитѣ лица отъ много отъ тия части не били въ това време наблизу до магазина, за да подпишатъ трѣбванията и разпискитѣ. Мнозина отъ тия войници, на които бѣ отказано да се отпустнатъ продукти безъ трѣбвания, влизаха и въ канцеларията на окръжното управление, намираща се на сѣщия етажъ, и се явяваха лично предъ менъ, като ми описваха, въ какво положение се намираха частитѣ имъ относно храната, и ме молѣха да настоявамъ предъ началника на базисния магазинъ да имъ се отпустнатъ продукти безъ трѣбвания. Напливѣтъ отъ такива войници бѣше най-голѣмъ следъ обѣдъ на тоя денъ и въ такъвъ моментъ, когато всички обози и артилерията бързаха да заминатъ по-скоро напредъ, за да не останатъ плячка на следващия много далечъ подиръ тѣхъ неприятель. Воденитѣ боеве сѣщия денъ съ гърцитѣ къмъ с. Ново село, Струмишко и при с. Вѣтренъ и Бѣласица планина, Демиръ-Хисарско, бѣха свършени неблагоприятно за нашата войска и всѣки моментъ се очакваше неприятельтъ да се появи въ околноститѣ на гр. Петричъ.

На нѣколко пѣти ходихъ и молихъ тогавашния началникъ на базисния магазинъ, да нареди да се дава брашното и другитѣ продукти и безъ трѣбвания, защото моментътъ позволява и оправдава напълно това, като, нѣщо повече, настоявахъ предъ сѣщия началникъ да нареди и за принудителното натоварване въ всѣка праздна или полупраздна обозна кола най-малко по единъ чувалъ брашно, за да се вдигне по тоя начинъ отъ Петричъ и не остане плячка на неприятеля. Молбитѣ ми останаха напразни предъ крайния формалистъ и несъобразителенъ за преживѣвания моментъ началникъ на базисния магазинъ. „Трѣбване и разписка трѣбва да ми се дадатъ отъ всички войници и команди, които търсятъ брашно и други продукти за храна на частитѣ си; безъ такива не давамъ никому нищо, защото нѣмамъ време да ходя по затворитѣ, или да бъда разстрелянъ за неоправданието на липсата отъ тия продукти“ — бѣше всѣкога отговорътъ на на-

чалника на тоя магазинъ. Неприятелътъ можа да вземе и безъ какви да било трѣбвания и разписки оставенитѣ на произвола грамадни количества хранителни материали отъ армейския базисенъ магазинъ въ гр. Петричъ.

Подиръ обѣдъ на сѣщия день получихъ единъ таенъ рапортъ на мелнишкия околийски началникъ, който ми явяваше, че гръцкото население въ гр. Мелникъ явно проявявало симпатии къмъ гръцката войска и държава, и че билъ получилъ заповѣдъ отъ македонския воененъ губернаторъ да го обезоръжи, за да се избѣгнатъ кървави стѣлкновения, както това, що бѣ станало съ Сѣръ и други нѣкои мѣста. Той молѣше да му се изпрати единъ взводъ войници, за тая цель, понеже 13-тѣ полицейски стражари, съ които разполагалъ това време, билъ въ невъзможность да извърши съ успѣхъ обезоръжаването.

Веднага отговорихъ на сѣщия началникъ, съ тайно предписание № 1516 отъ 15 юний 1913 г. следното:

„На № 1849. Въ отговоръ на рапорта Ви подъ на срещния №, съобщавамъ Ви, Господинъ Началнико, че не може да Ви се изпрати отъ тукъ исканиятъ взводъ войници, защото не се разполага съ излишна войска, както това ми се събщи отъ господина мѣстния комендантъ. Сѣщо така не може да Ви се изпратятъ и стражари, защото нуждата отъ тѣхъ тукъ е сѣщо голѣма. Обърнете се по случая къмъ най-близката войскова часть и, ако такава нѣма, разпоредете и съберете околната българска милиция, съ която ще си послужите за изпълнението на възложената Ви отъ Господина Губернатора заповѣдъ. Действайте смѣло и бързо. Окръженъ управителъ Карамановъ“.

Сѣщиятъ день, късно подиръ обѣдъ, пристигнаха въ Петричъ отъ Демиръ Хисаръ нѣколко чиновници отъ щаба на Македонското военно губернаторство и командира на конния стражарски взводъ при сѣщото губернаторство, подпоручикъ Неновъ. Тѣ ми събщиха, че щабътъ на губернаторството, начело съ губернатора и главния секретаръ, е напустналъ къмъ обѣдъ гр. Демиръ Хисаръ и се е отправилъ по дефилето на р. Струма, по направление на Горна Джумая. Тѣ ми оставиха и една бележка на губернатора, който ми известяваше да отправямъ за въ бждаше, до второ известие, донесенията си до него въ с. Симитлий, Горно-Джумайска околия, където временно се установяваше щабътъ му и има открита телеграфна станция. Сѣщитѣ чиновници ми явиха, че на днешния день, малко нѣщо преди напускането имъ на града, станало голѣмо кърваво сблъскване между гъркомани и гръцки андартти, предводителствувани отъ мѣстния гръцки владика, и на-

шата полиция и че въ това стълкновение билъ убитъ и самиятъ гръцки владика. За убийството на тоя метежникъ гръцки владика и на нѣколцина други мѣстни гърци и гъркомани, на времето се вдигна голѣмъ шумъ отъ гръцка страна. Хроникира се въ всички по-голѣми европейски вестници телеграмата на гръцкия кралъ Константинъ, главнокомандуващъ на гръцката армия, изпратена до гръцкото правителство на 29 юний и предадена отъ сжщото на представителитѣ на Гърция въ всички европейски столици, за да я направятъ достояние на обществото чрезъ печата. Тази телеграма бѣ помѣстена презъ 1914 г. въ известния рапортъ на Карнегиевата анкета въ Балканитѣ, стр. 300—301.

Около 7 часа вечерта дошлитѣ въ Петричъ чиновници, както и жандармерийскиятъ коненъ взводъ, напустнаха града и се отправиха къмъ с. Симитли и Горна-Джумая. Преди тръгването си, началникътъ на казания взводъ остави за пазене отъ мѣстната полиция, каранитѣ отъ него нѣколко души заложници отъ Демиръ-Хисаръ. При напускането градъ Петричъ отъ администрацията и полицията, заложницитѣ гърци бѣха подкарани на пѣтъ къмъ вътрешността на царството.

Къмъ 8 часа нечерта, следъ като напустна града мѣстниятъ командантъ, заедно съ всички войници, които обслужваха командантството му, мѣстното население разбра, че може скоро да бѣде напустнатъ града и отъ администрацията и полицията, която приготвявала за пѣтъ и задържанитѣ въ полицейския затворъ, като заложници, нѣколко десетки души гъркомани отъ Петричъ. Предъ менъ се яви въ двора на околийското управление една многобройна депутация отъ мѣстни граждани българи, начело съ тогавашния кметъ Алексей Тасевъ и всички общински съветници. Тя учтиво и настоятелно ме помоли да освободя всички задържани въ полицейския затворъ гъркомани-заложници, защото, ако сме ги били освободили, градътъ щѣлъ да се успокои и нѣмало да пострадатъ отъ отмъщението на роднинитѣ и приятелитѣ на задържанитѣ гъркомани, съ влизането на неприятелската войска въ града, и че всички тия роднини и приятели тържествено поржчителствували, че ще запазятъ града и цѣлото му българско население отъ всѣкакви произволи. Тая молба на многобройната градска депутация, въ която влизаха и най-виднитѣ мѣстни българи, ми се повтори на нѣколко пѣти. Увѣряваха ме всички и самиятъ кметъ, че това го изисквали, въ тоя моментъ, интереситѣ на всички граждани.

Понеже никой отъ задържанитѣ гъркомани не се обвиняваше въ каквото и да било престѣпление спрямо властта и задържането на сжщитѣ е станало въ началото на войната по доноси на мѣстни българи, дадохъ заповѣдь веднага да се освободятъ. Не се минаха нѣколко минути отъ

разотиването на депутацията, когато се дочуха силни и многократни гласове отъ „ура“ и „да живѣе България“. Както ми доложи заведующиятъ полицейския затворъ, стражарьтъ Тодоръ Кърконьовъ отъ гр. Дупница, „урата“ и възгласитѣ „да живѣе България“ били на освободенитѣ отъ затвора гъркомани, както и на насъбралитѣ се около тѣхъ роднини и приятели, които, доволни отъ тѣхното освобождение, по този начинъ изказвали благодарността си къмъ причинителитѣ на освобождението имъ, въ това число и на окръжния управителъ. Не много време подиръ това, всички освободени арестанти и тѣхнитѣ роднини и приятели се прибраха мирно и тихо по домоветѣ си. Прибраха се рано въ къщитѣ си и останалитѣ граждани. Понеже се бѣше вече добре стъмнило, изъ улицитѣ на града останаха да се движатъ само отдѣлни стражари и по нѣкой изостаналъ отъ частъта си войникъ. По шосето край града, идещи откъмъ Струмишко, се чуваха непрекъснатитѣ скърбуцания на точещитѣ се вече безспирно отъ два дни неизброими обозни коли и частъ отъ артилерията на 4-та армия, която върволица не престана и презъ цѣлата нощъ срещу 27 юний, и до късно подиръ обѣдъ на тая дата.

Следъ като напустна града комендантътъ и войницитѣ му, въ Петричъ остана само администрацията, полицията и телеграфътъ. Обаче, при настаналото положение, когато се очакваше всѣки моментъ да се приближи неприятелската войска къмъ града откъмъ Струмица, решихме съ околийския началникъ да изтеглимъ стражата и останалото въ града чиновничество, на пѣтъ къмъ дефилето на Струма и по посока на отстъпващата войска. Това направихме на смръкване. Въ сѣщото време градътъ бѣ напустнатъ и отъ телеграфната станция. Мѣстнитѣ стражари отъ Петричъ не пожелаха да се отдѣлятъ отъ домашнитѣ си и се прѣснаха на своя глава изъ града и по къщитѣ си. Да останатъ и се криятъ изъ града, тѣ били поощрени отъ мѣстнитѣ гъркомани, съ мнозина отъ които били въ роднински и приятелски връзки, които имъ обещали да ги пазятъ, следъ заемането на града отъ гръцката войска. Сѣщо така не избѣгаха отъ града и мѣстнитѣ му жители българи, съ изключение на нѣколко души, явно уличени въ враждебно настроение срещу мѣстнитѣ гъркомани, както презъ време на турското владичество, така и по време на окупирането на града отъ българската войска и власть.

Нощъта срещу 27 юний прекарахъ заедно съ околийския началникъ Бановъ при рѣка Струма до Марино-костенскитѣ бани. Презъ сѣщата нощъ въ близкитѣ околности на тия бани ношуваха хиляди души войници, отстъпващи откъмъ Струмица и Рупелъ. Много други хиляди войници бѣха въ движение по пѣтя за Горна-Джумая. Между всички тия

отстъпващи войници имаше и нѣкои холероболни. Безъ да подозираме, че сме въ сѣседство съ холероболни, бѣхме спрѣли презъ нощъта за почивка и спане на такова мѣсто и на сутриньта единъ отъ сѣседитѣ ни, капитанъ Станоевъ, се бѣ поминалъ. Още въ зори на 27 юний се надигнахме и започнахме да разпитваме мнозина отъ движещитѣ се войници отъ обозитѣ на 4-та армия по шосето откъмъ Петричъ, какво има къмъ града и близу ли е неприятельтъ. Отговориха ни, че въ тоя моментъ не знаятъ що има въ града, но като минали тая нощъ презъ сѣщия било тихо въ него и не билъ влѣзълъ неприятельтъ. При това известие, решихме съ околийския началникъ да се върнемъ обратно въ града и заминахме веднага, придружени отъ двама полицейски стражари. На останалитѣ стражари дадохъ нареждане да се движатъ заедно съ архивата къмъ с. Левуново и Кресна. Движейки се по шосето за града, срѣщаме, дори до самия градъ, още точещи се обозни коли и отдѣлни войници, но вече понамалѣли и съ прекъсване на върволицата. Къмъ 7 часа сутриньта влѣзохме отново въ гр. Петричъ. Сега вече градътъ бѣ съвсемъ пустъ. Нито войници, нито жива душа отъ мѣстнитѣ граждани не се мѣркаха изъ улицитѣ му. Всички дюкяни и къщитѣ бѣха затворени. Движение на хора имаше само по минаващето презъ северния край на града струмишко шосе, и то отъ обозни коли и войници. Отправихме се къмъ мѣстото на складовегѣ на базисния магазинъ, които се намираха край шосето, където минаваха войнишкитѣ коли и отдѣлни войници. Личеше, че презъ нощъта е грабено отъ продуктитѣ на тия складове отъ мѣстното население, понеже въ близость до тѣхъ се навъртаха нѣколко мъже, жени и деца, пригответи да грабятъ. Въ това време, току до самитѣ складове и отъ страни на шосето, намѣрихме спрѣнъ единъ нашъ ескадронъ, командуванъ отъ майоръ Балтаджиевъ. Предназначението на тоя ескадронъ, както научихме отъ срѣщата ни съ офицеритѣ му, бѣ да придружава и охранява отстъпващата артилерия и обози на IV-та армия. Съ майоръ Балтаджиевъ, като добри приятели отъ службата ни презъ 1897/98 год, въ гр. Добричъ, заведохме приятелски разговоръ по положението презъ днитѣ на отстъплението на IV-та армия. Сѣщиятъ ми каза, че гр. Струмица е билъ превзетъ отъ гръцката войска презъ вчерашния день и че тѣхни (гръцки), макаръ и слаби части, били слѣзли въ Струмишкото поле още на 25 юний и безпокоили отстъплението на артилерията и обозитѣ отъ IV-та армия. Дори на вчерашния день били откъснати отъ тѣхъ нѣкои обозни части и артилерия, като взели въ плячка изоставенитѣ коли и орждия, а войницитѣ съ конетѣ избѣгали и се прѣснали изъ полето и по пѣтищата къмъ Малешевско. По време на разговора ни се движеха по шосето още обозни коли, идещи откъмъ Струмица. Виждайки, че грамадното коли-

чество брашно отъ складовѣтъ на магазина ще остане скоро въ рѣцетѣ на неприятеля, помолихъ майоръ Балтаджиевъ да нареди, што войницитѣ му кавалеристи да хвърлятъ принудително по единъ-два чувала брашно въ всѣка праздна или полупраздна обозна кола, за да го запазимъ за нуждитѣ на отстъпващата армия. Майоръ Балтаджиевъ, намѣри това ми искане за хубава идея. Той распореди веднага да слѣзатъ отъ конетѣ си едната половина отъ ескадрона му и да почнатъ да товарятъ въ всѣка една минаваща обозна кола по единъ или два чувала брашно. Това товарене продължи повече отъ два часа, презъ което време се натовариха нѣколко стотинъ чувала въ колитѣ на точешитѣ се още, макаръ и съ прекъсване, обози. Сѣщото това брашно, натоварено безъ трѣбвания и разписки и по време, когато началникътъ на базисния магазинъ и неговитѣ помощници и прислужници, въ трескава бързина, отстъпваха къмъ Горна Джумая, увѣренъ съмъ и днесъ, че спаси много наши войсковы части отъ гладъ, а сѣщо отъ приготвения отъ него хлѣбъ хапнаха по нѣкой кжсъ и много стотици, дори хиляди нещастни бѣжанци. До като едната половина отъ войницитѣ на ескадрона товарѣха брашно въ минаващитѣ по шосето и покрай складовѣтъ обозни коли, азъ и околийскиятъ началникъ Бановъ, придружени съ едно отдѣление кавалеристи дадени ни отъ командира на ескадрона майоръ Балтаджиевъ, влѣзохме въ града, за да видимъ въ какво положение се намира. Намѣрихме сѣщата тишина, както и преди два и повече часа, когато влѣзохме и преминахме презъ него отъ къмъ източната му страна. Само предъ телеграфната станция заварихме началникътъ ѝ телеграфистъ съ готова каруца за заминаване. Той ни яви, че е прекъсната вече връзката и съ Демиръ Хисаръ, напустнатъ отъ нашата войска и власти, поради което е принуденъ да замине назадъ за Горна Джумая, което подиръ малко време, и направи, почти едновременно и съ нашето напускане на града. Понеже връзката съ Горна Джумая не бѣ прекъсната, то подадохъ отъ моя страна последната си по службата телеграма до македонския воененъ губернаторъ, отправена до станция Симитли и следа.

Освенъ началника на телеграфната станция, никакъвъ другъ органъ на нашата власть не се намираше въ това време въ града. Поради голѣмата тишина, която царуваше въ града — защото всички сгради бѣха затворени и липсваше всѣко движение на мѣстнитѣ жители изъ улицитѣ му — само тропътъ по калдърѣма отъ подковитѣ на кавалерийскитѣ коне се чуваше и носѣше отъ единия на другия край на града. При тази ни обиколка изъ по-важнитѣ улици на града, само отъ краищата на пердетата, спустнати по прозорцитѣ на къщитѣ, назъртаха плахо нѣкои отъ изпокрититѣ се по домоветѣ си мѣстни жители. Пустотата на града му предаваше

особенъ таинственъ и страшенъ видъ, който будѣше въ сърдцата на минаващитѣ самотни пѣтници мрачни чувства.

Следъ обиколката изъ града се върнахме при ядрото на ескадрона, гдето заварихме останалитѣ войници да товарятъ още чували съ брашно и други продукти отъ складоветѣ на вече съвсемъ нарѣдко движушитѣ се обозни коли, последни остатъци отъ грамадния обозъ на лѣвото крило на IV-та армия. Ескадронниятъ командиръ майоръ Балтаджиевъ намѣри, че е време вече да се движи и той съ войницитѣ си, по указания му отъ по-горното началство маршрутъ, на северъ и дѣсниа брѣгъ на рѣка Струма. Преди да си замине майоръ Балтаджиевъ, разсѣдихме съ него, че и моето и на околийския началникъ понататъшно стоене въ Петричъ е вече безполезно и дори опасно, понеже всѣки моментъ можеха да се появятъ предъ града преднитѣ части на настѣпващия неприятель. Раздѣлихме се приятелски съ началници и войници отъ ескадрона, който замина въ североизточна посока, презъ полето и хълмоветѣ покрай дѣсниа брѣгъ на р. Струма. Ние двамата съ околийския началникъ и придружаващитѣ ни двама полицейски стражари се отправихме по шосето на изтокъ за с. Левуново и оттамъ за с. Симитли, при щаба на македонския воененъ губернаторъ. Какво е било положението на градъ Петричъ на 26 юний вечерята и на другия денъ до къмъ обѣдъ, това се вижда най-добре отъ последната ми телеграма отъ сѣщия градъ до македонския воененъ губернаторъ,

бърза. Станция Симитли — следа, Македонския воененъ губернаторъ.

Снощи, съ заминаването на коменданта и мѣстния гарнизонъ, напустна града и мѣстната полиция и чиновници. Азъ и началникътъ нощесъ прекарахме на Маринокостенска баня и рано тази сутринъ се прибрахме въ града. Телеграфопощенската станция се възобнови сѣщо тая сутринъ. Въ града владѣе пълна тишина. Почти всички дюкяни сѣ затворени. Населението една частъ избѣгало, а другата се изпокрило. Мѣстната полиция въ по-голѣмата си частъ се разпрѣсна. Взехъ единъ взводъ кавалерия за патрули изъ града. Никаква войска и гарнизонъ за сега не се намира въ града. Телеграфнитѣ съобщения мѣчни и за сега сме въ пълна неизвестностъ. Обозитѣ още се точатъ по шосето Петричъ—Демиръ-Хисаръ—Горна Джумая. № 1520, 27. VI. 1913 г., гр. Петричъ, управителъ Карамановъ*.

Като излѣзохме отъ града Петричъ, по пѣтя настигнахме движещитѣ се по него, по-нарѣдко вече, обозни коли, като влизахме въ разговоръ съ много войници отъ тия коли

за преживяното отъ тѣхна страна презъ днитѣ на отстъпленieto имъ отъ Шипъ и Радовишъ. Къмъ обѣдъ стигнахме моста на р. Струма, близо до Маринокостенскитѣ бани, който минахме още здравъ, но при него вече се намираще пионерната команда, за да го разруши и да забави съ това отстъпващия неприятелъ. Това тя направи следъ нѣколко часа, следъ като бѣха се източили и последнитѣ наши обозни коли и войници, които се движеха отъ Шипъ, Радовищъ, Струмица и Петричъ за Горна Джумая, презъ дефилето на р. Струма. Не далече отъ моста, въ близкитѣ околности на Маринокостенскитѣ бани, останахме да почиваме нѣколко часа. Въ сѣщитѣ околности по това време се движеха и имаше на почивка хиляди наши войници отъ разнитѣ части на отстъпващитѣ войски отъ южния изходъ на Рупелския проходъ. Тукъ се видѣхме съ много познати офицери и войници отъ кукушкитѣ защитници. Всички отстъпващи войскови части отъ Рупелския преходъ се движеха полека, спокойно и въ редъ, защото неприятелътъ бѣше още далечъ и се задържаше на всѣка крачка отъ нашитѣ ариергардни части. Времето бѣше ясно и непоносимо горещо, като при спирането си всички войници бѣха съблѣкли дебелиятъ си зимни куртки, а нѣкои и ризитѣ си, както и ботушитѣ и опинцитѣ си и останали полуголи и боси, за да се поразхладятъ и изсушатъ потнитѣ си дрехи, партенкитѣ и навуцата. Съ поотморяването и приближаване залѣза на слънцето, всички части започнаха да се потѣгатъ за пѣтъ къмъ Кресна, кждето се смѣташе да се даде по-силенъ отпоръ на неприятеля.

Къмъ 7 часа подиръ обѣдъ тръгнахме и ние двамата съ петричкия околийския началникъ Бановъ и двамата ни полицейски стражари, Минахме Левуново въ видѣло и се спрѣхме на изхода му, гдето близу до шосето останахме за почивка и нощуване. Самото село бѣ пълно съ отстъпващи войници нѣмаше мѣсто за пренощуване. При това презъ доста топлата лѣтна нощъ бѣ по-приятно да се спи на полето, отколкото въ селото. На минаване презъ селото научихме отъ мѣстнитѣ селски власти, че пристигналитѣ сутринята петрички стражари, заедно съ придружаваната отъ тѣхъ архива, заминали къмъ Кресна. Нощта прекарахме добре и на другия день (28 юний), рано сутринята, се упѣтихме за Крива ливада и Кресненския проходъ, за да стигнемъ въ с. Симитли. Денътъ бѣше много горещъ и ние съ нашитѣ слаби кончета се движехме полска изъ пѣтя, като почивахме на много мѣста и гледахме да напасемъ гладнитѣ си коне изъ стърнищата на пѣтя. Цѣлиятъ пѣтъ отъ Левуново до Крива ливада и Кресна и по-на северъ отъ тѣхъ бѣ задрѣстенъ съ хиляди войнишки кола, добитѣкъ и войници отъ тилнитѣ части на IV-та и II-ра армия, а също така и отъ изостанали многобройни бѣжански семейства отъ Кукушко, Демиръ Хисарско,

Дойранско, Лжгадинско и др. мѣста. Късно подиръ обѣдъ стигнахме въ с. Симитли. Тукъ не намѣрихме шаба на губернаторството, които, както научихме отъ кметството, не се е билъ и установявалъ на квартира, а само направиха малка почивка и заминалъ още сѣщия день за Горна Джумая, гдето се е установилъ. Понеже конетѣ ни бѣха уморени отъ дългия пѣть и почти гладни, а сѣщо и денътъ превалаше, решихме да пренощуваме въ селото, до топлитѣ му минерални извори. На кепенцитѣ на единъ отъ дюкянитѣ въ селото видѣхме окачено за проданъ прѣсно козѣо месо. Понеже не бѣхме яли нѣколко дни месна храна, купихме малко месо, направихме шишъ кебапъ и го изпекохме на ржженъ на накладка отъ насъ огънь. Наядохме се хубаво и си легнахме. Не се бѣ минало нито часъ откакъ си бѣхме легнали, на менъ ми стана лошо и започнахъ да повръщамъ, а сѣщо да излизамъ често и по голѣма нужда. Болкитѣ въ стомаха ми и диарията не преставаха. Понеже и повръщахъ и имахъ силна диария, усъмнихъ се да не е холера, каквато въ това време върлуваше силно между войницитѣ и изтощенитѣ бѣжанци и затова решихъ да заминемъ още презъ нощта за Горна Джумая, гдето имаше лѣкари и болница. По пѣтя се чувствувахъ малко по-добре, а съ пристигането ми въ града и препорѣчването ми отъ лѣкаритѣ да пия преварена вода, съ примѣсъ отъ йодъ и млѣчна киселина, скоро се почувствувахъ добре и страхътъ ми отъ холерата премина. Въ Горна Джумая, на 29-й юний, се представихъ на македонския воененъ губернаторъ, който ме прие любезно, изказа ми похвала по службата презъ последнитѣ дни въ Петричъ и ме натовари съ нова длѣжностъ, а именно да имамъ общия административно-полицейски надзоръ въ Горна Джумая, единствения презъ това време незаетъ градъ отъ неприятеля въ долината на на р. Струма. Тукъ въ това време се бѣха установили шабоветѣ на II-ра армия и на Македонското военно губернаторство. Въ сѣщия градъ се бѣха събрали голѣма часть отъ висшитѣ и нисши чиновници отъ Щипския, Кукушкия и Сѣрския окръгъ. Тия дни въ него имаше голѣмо движение на войскови части, повечето тилни отъ II и IV армии. Бѣжанци отъ Кукушко, Дойранско, Гевгелийско, Лжгадинско, Демир-Хисарско и др. нѣкои околии отъ Македонската губерния, вече по-рѣдко се виждаха, понеже тѣ бѣха се почти източили и заминали по-на северъ и презъ старата граница на царството, разпрѣснали изъ Дупнишката, Самоковската, Радомирската, Софийската и др. околии, а много души отъ тѣхъ бѣха стигнали и въ София, всички въ най-плачевно състояние. Но презъ последнитѣ нѣколко дни, когато боеветѣ се развиха близу до Горна Джумая, мнозина отъ жителитѣ на околитѣ на тоя градъ български села, както и отъ самия

градъ, уплашени отъ приближаването на неприятеля, търсѣха начини, за да прикриятъ покъщнината си и сами да избѣгатъ къмъ вътрешността на царството, за да се спасятъ отъ озвѣрената гръцка войска, която по пътя на настѣпленieto си опожаряваше и разрушаваше българскитѣ селища и избиваше останалото въ тѣхъ българско население.

Въ първитѣ дни на м. юлий се явиха на служба въ гр. Горна Джумая нѣкои отъ служащитѣ при Кукушкото окръжно и околийско управление, както и нѣколко души отъ мѣстнитѣ полицейски стражари при Кукушкото околийско управление и полицейскитѣ приставъ на Солунската селска околия Гоце Междурѣчки. Секретарьтъ на окръжното управление Евтимъ Спространовъ сѣщо бѣ на служба. Презъ всичкото време на отстѣпленieto отъ Кукушъ до Горна Джумая, той не се отклони отъ служба безъ мое знание и разрешение. Съ пристигването на 29-й юний въ Горна Джумая, заварихъ тамъ, пристигналъ преди нѣколко дни въ сѣщия градъ, кукушкия околийски началникъ Никола Коцевъ. Той бѣ напустналъ Кукушъ на 19-й юний, като командированъ въ гр. Гевгели, за да установи тамъ мѣстна административно полицейска власть, но на 20-й юний гр. Гевгели билъ завзетъ отъ неприятеля и Коцевъ напустналъ града, заедно съ стражата и частъ отъ българското население, и се отправилъ презъ Дойранъ за Демиръ-Хисаръ и Горна Джумая. Поради липсата на храна въ Горна Джумая, всички намиращи се тамъ стражари отъ Кукушкия и Сѣрския окръгъ бѣха зачислени на хлѣбно продоволствие къмъ единъ отъ войсковитѣ магазини въ тоя градъ.

Длъжността ми на кукушки окръженъ управителъ и възложената ми временно служба по надзора на администрацията и полицията въ гр. Горна Джумая изпълнявахъ до вечерьта на 8-й юлий 1913 год. когато ми се съобщи отъ македонския воененъ губернаторъ, че, по разпореждане на тогавашния новъ министъръ на вътрешнитѣ работи Василь Радославовъ, съмъ освободенъ отъ длъжността на кукушки окръженъ управителъ, която заемахъ, като войникъ отъ VII Рилска дивизия, отъ 12 декемврий 1912 г. до тоя день. Съ сѣщата заповѣдь на казания министъръ се освобождаваше отъ заеманата длъжностъ на кукушки околийски началникъ и младшиятъ подофицеръ Никола Коцевъ.

Съ освобождаването и на двамата отъ дотогавашнитѣ ни административно-полицейски длъжности, отново трѣбваше да заминемъ за войсковитѣ си части. Още на другия день отъ Горна Джумая се отправихме за Царево село, за да се явимъ тамъ въ щаба на VII Рилска дивизия и ни се опредѣли новото мѣстоназначение въ редоветѣ на войската.

Съ напускането ми на Горна Джумая, на 9-й юний 1913г., се тури и край на всѣка по-нататъшна служба на Кукушкото окръжно управление, което отъ 22-й юний сжщата година просъществува вънъ отъ предѣлитѣ на самия Кукушки окръгъ, чиято последна часть отъ територията, още на 24-й юний бѣ паднала въ неприятелски рѣце и власть. Въ послѣдствие, следъ като свърши междусъюзническата война и за освѣтление на нѣкои факти по службата на отдѣлни лица отъ Кукушкото окръжно и околийско управление, както и по изгубването на архивата, бѣхъ запитванъ отъ Министерството на вътрешнитѣ работи и давахъ своевременно своитѣ освѣтления и обяснения. Цѣлата водена лично отъ менъ архива на Кукушкото окръжно управление вънъ отъ предѣлитѣ на Кукушкия окръгъ, главно въ Петричъ (на 24, 25, 26 и 27 юний), която е и последната официална архива на Кукушкото окръжно управление, запазихъ и презъ есента на 1913 год. я предадохъ въ Министерството на вътрешнитѣ работи.

РЕЦЕНЗИИ И КНИЖОВНИ ВЕСТИ

Г. Константиновъ, Стара българска литература — отъ св. св. Кирилъ и Методий до Пансий Хилендарски, София 1942 год., стр. 179, цена 50 лв.

Мислеше се, че старата българска книжнина е съвсемъ неинтересна за съвременния български читателъ, понеже тя има предимно религиозенъ характеръ, при това е и подражателна. Обаче това схващане бѣ явно предубеждение, което постепенно се отстранява. Вдълбоченитѣ изследвания на наши и чужди учени показаха, че и старобългарскиѣ писатели горѣли отъ творчески огънь, отъ поривъ къмъ художествено слово и форми. Авторътъ на разглеждания трудъ е познатъ писателъ, който често разяснява литературни въпроси въ всѣкидневния български печатъ (в. Днесъ и Вечеръ). Както обяснява въ своя предговоръ, той му трудъ се явилъ като плодъ на неговата „всѣкидневна работа съ новата българска литература“ и „представя първа часть на единъ обстоенъ погледъ върху българската литература“. Стараейки се да изясни новата българска литература „като отражение на националния животъ“, той дошълъ „до заключение, че основнитѣ задачи на българското словесно изкуство и на българската мисловностъ сж поставени още непосредствено следъ покръстването на народа ни и че — следователно — старата и новата българска литература сж здраво, единно свързани“. Не съмъ литераторъ по специалностъ, но моятъ предметъ История на Българската църква е тѣсно свързанъ съ старата българска книжнина, която въ своята важна часть съставя неинъ неотемлимъ отдѣлъ, и благодарение на това смѣтамъ, че съмъ въ състояние да познавамъ развитието и значението на тая литература, въз основа на която се разви новата българска литература. Трѣбва да се приеме за напълно вѣрно общото схващане, което ни дава г. Константиновъ. Това е напълно въ съгласие и съ съвременния историко-генетически свѣтогледъ, споредъ който историческитѣ събития (въ това число и литературнитѣ факти) трѣбва да се схващатъ въ единъ постояненъ генезисъ, въ непрекъснатата причинна връзка. Така, миналото и настоящето се явяватъ две стадии въ живота на едно самодейно цѣло, сир. народа — едната вече въ статично състояние, а другата въ динамично. Така, на настоящето ще трѣбва да се гледа като на жизнено продължение на това, що създаде историческиятъ опитъ. Така, най-после, не е празна приказка, че „историята е учителка на живота“ и че затова всѣки здравомисляещъ гражданинъ често трѣбва да се съветва съ нея, за да не прави противоестествени опити.

Преди да започне изложението на старата българска литература, авторът развива своята обща мисъл въ отдѣлна глава „Духътъ на българската литература“, гдето се опитва да разкрие „идеитѣ, съ които е живѣлъ българскиятъ народъ презъ вѣковетѣ“. Напълно вѣрно е, че старата българска книжнина не е лишена „отъ оригинални домогвания и прояви“. Творбитѣ на Черноризена Храбъръ и епископъ Константина ясно свидетелствуватъ за това. Споредъ автора тѣ сж „първитѣ апологети на българския културенъ устремъ, създатели на нашия националенъ и расовъ култъ“. Въ действителностъ въ тази редица бранители на първо мѣсто стои св. Климентъ Охридски, който пръвъ почналъ да се бори срещу мрака на невежеството чрезъ чара на народната речъ и далъ образцови слова на старобългарски езикъ. Да вземемъ само словото му за Кирила. Какво високо народностно съзнание го оживява, каква гореща любовъ къмъ своя родъ го прави живително. Може да не се приема отъ нашитѣ литератори, но безъ колебание ще го нарека възвишена пѣсенъ въ стройна прекрасна проза. А житието на св. Методия, приписвано отъ много учени на св. Климента, е първото вешание за м е с и а н с к о т о предназначение на славянския (относно славянобългарския) родъ. Авторътъ на Методиевото житие се смирява до неимовѣрностъ предъ духовното величие на своя учителъ, но, по примѣра на ветхозаветнитѣ писатели, той описва неговия животъ вдъхновено и вѣрно, съ епическо спокойствие на опитенъ писателъ.

К. е схваналъ, че „най-характерното за старата българска литература е тъкмо туй, че тя поставя като основна своя задача създаването на ново, активно национално съзнание, сир. на нова културотворна народност“. Споредъ К. „Друга ярка отлика на старата българска литература, е стремезътъ къмъ конкретно, нравствено и обществено изясняване на всички духовни проблеми“ (стр. 8). Той твърди, че „този стремезъ е изразенъ най-внушително въ богомилството“. Мнозина сж се занимали съ тази ересь и повечето отъ ония, които иматъ свѣтско образование, се възхищаватъ отъ него и го надценяватъ. Излиза, че мощната нравствена сила, която излъчили голѣмитѣ свѣтила св. Климентъ, св. Наумъ, св. Иванъ Рилски и после северномакедонскитѣ подвижници Прохоръ Пчински, Иоакимъ Осоговски и Гаврилъ Лесновски, била твърде слаба въ сравнение съ нравственото въздействие на богомилитѣ. Излиза, че Козма Презвитеръ — тоя безстрашенъ изобличителъ на владци и попове, на боляри и властелини, а сжщо и на надменнитѣ богомили — представлялъ нѣкаква сѣнка предъ общественитѣ двигатели богомилитѣ. И авторътъ поставя безъ всѣко съмнение западноевропейската реформация въ връзка съ богомилството. То било ужъ неинъ „предвестникъ и подготвителъ“. Каква сждба! Гениалниятъ духъ на великия нѣмски реформаторъ Лютеръ или на Цвингли и Калвинъ да бжде поставенъ въ духовно родство съ скждоумната или най-малко наивната идеология на богомилството!... Да се допускатъ подобни грѣшки нѣма нищо чудно. Свойствено е на човѣка да се заблуждава. И комуниститѣ напр. смѣтатъ първоначалнитѣ християни за комунисти само, защото имали общъ имотъ... Недоумѣвамъ отъ следното: докато, споредъ автора, богомилството въ Западна Европа била полезна преобразователна сила (подготвило реформацията), въ България то „ослаби съпротивителната държавиническа съобразителностъ... като направи народа ни космополитиченъ“ (?), и въ второто

българско царство „това учение за втори път е прѣко свързано съ причинѣта за омаломощяване на държавническитѣ български чувства“ (стр. 9). Споредъ автора и исихастството играло сжщата роля спрямо българската държава, а конкретно — самъ патриархъ Евтимий, който ръководилъ исихастството. Това религиозно учение насочвало „духовния погледъ и всички стремежи на българина къмъ нѣкакво психично спокойствие и къмъ отвждни идеали — точно тогава, когато народътъ е ималъ нужда отъ съсредоточена жизнена енергия, за да се брани отъ единъ страхотно смѣлъ и опасенъ врагъ“ (стр. 9—10). Въ действителностъ исихастството на Теодосия Търновски и Евтимия Търновски не било нѣкакво социално движение, а само една форма на подвижничество въ българскитѣ манастири, при това не безполезно за старобългарската книжнина. Именно исихастътъ Евтимий, както и авторътъ изтъква, я обогатилъ съ ценни творения и създавалъ особена книжовна школа, която давала духовна храна и презъ първитѣ вѣкове на турското робство. Книжовницитѣ-реформатори Григорий Цамблакъ и Костантинъ Костенечки сж нейни представители.

Авторътъ съ право се възхищава отъ подвига на софийскитѣ мъченици св. Георги и св. Никола презъ XVI в. и смѣло отсжда, че тѣхниятъ подвигъ „почти никакъ не е оцененъ отъ българскитѣ историографи“ (стр. 11). Кого има предъ очи, не е известно, но смѣтамъ, че този упрѣкъ не е основателенъ. Само въ моята „История на Охридската архиепископо-патриаршия“, мисля, е доста казано за тѣзи духовни герои.

Сравнявайки новата литература съ старата, К. намира, че и първата носи нейнитѣ две основни черти: чувство за народност, което достига до култъ, и идея за „братска зависимостъ между хората, зависимостъ, която ни прави еднакво нищожни предъ абсолютната Божия правда“. Българската оригинална литература служи на две задължения: брани правдата и свободата на българския народъ; а сжщо така и правото на човѣка изобщо. Въ такава свѣтлина ншната литература, наистина, се явява важенъ факторъ за духовното усъвършенствуване на българския народъ.

Въ гл. „Литературата презъ първото българско царство“ авторътъ най-напредъ разглежда първобългарскитѣ надписи като изрази на „духовнитѣ интереси“ на първобългаритѣ. Обаче, както и авторътъ изтъкна, българската литература се създаде следъ покръстването на българитѣ и то на езика на славянитѣ въ българската държава. Наистина, той езикъ се наричалъ ѡмѣкъ славѣнскѣ и, ще рече, създадената на сжщия езикъ книжнина би трѣбвало да се нарича славянска. Това именно поддържатъ нѣкои слависти, които наричатъ славянската книжнина въ първото българско царство старославянска, вмѣсто старобългарска. И авторътъ сякашъ иска да разграничи българи отъ славяни, като твърди за Борисова България: „земята, държавата е българска, а езикътъ — славянски!“. Тукъ цитува проф. Б. Цонева, която казва, че името б ѳ л г а р и н ѳ било само политическо название, а името с л а в я н и н ѳ — етнично название на единъ и сжщъ славянски народъ, който отпосле приема името б ѳ л г а р и . Въ тоя възгледъ има влияние на сръбски историци и етнографи. По време на нещастното югославско-българско сближение, сърбитѣ твърде много използваха тая историческа илюзия, за да докажатъ, че и сега б ѳ л г а р и и с ѳ р б и сж единъ народъ. И у насъ имаше улюбени „югославци“, които вѣрваха въ тая идея.

Въ действителностъ имало два отдѣлни етнически елемента: българи (първо-българи) и славянски племена. Името българинъ било име на особенъ народъ, на тоя, който създаде и уредилъ българската държава и който е далъ на цялата нейна територия едно име България. Това име усвоили и славянскитѣ племена, които живѣли въ тая земя и били еднородни, като име на своето обширно отечество, като народностно име. Впрочемъ авторътъ нарича Кирило-Методиевия езикъ старобългарски, който е „класическиятъ езикъ на цялото славянство“. Кирилъ и Методий принадлежатъ преди всичко на българския народъ. Затова никжде не е високъ тъй культътъ къмъ светитѣ Солунски брата, както въ българскитѣ земи. Тукъ авторътъ прави цененъ прегледъ, какъ се отнасяли нашитѣ възродители къмъ дѣлото на св. Брата. Привежда убедителни цитати отъ съчинения на Априловъ (1841 год.), отъ „Български книжица“ (1859 год.), Читалище (1872 год.), изъ съчинения на Любенъ Каравеловъ, Ботевъ и др.

Въ връзка съ биографскитѣ сведения за св. Брата, трѣбва да възразя на нѣкои твърдения. Намѣренитѣ отъ св. Кирила мощи не ще да били мощи на св. Климента Римски, макаръ за такива да били приети въ Римъ, защото римскиятъ епископъ Климентъ билъ замъженъ въ Херсонесъ Тракийски, а не въ Херсонъ Таврически. Кратки, но упътни обяснения сж дадени въ цитуваната отъ автора книга на проф. Тодоровъ-Баланъ „Кирилъ и Методий“. Сетне едва ли може да се поддържа мнението, че Кирилъ и Методий не сж мислѣли за славянска писменостъ преди моравската си мисия (863 год.) и я изнамерили само по случаенъ поводъ — искането на Ростислава Моравски да има славяни проповѣдници. Мѣстото не позволява да се спирамъ надълго, но ще изтъкна, че известието на Черноризеца Храбъръ, че славянската азбука била изнамерена въ 855 год., не може току тъй да се пренебрегва.

Въ кратка скица е нахвърленъ образътъ на св. Климента Охридски. Нелюбоумие ми буди, че авторътъ не е посочилъ въ библиографията си нѣкое мое съчинение за св. Климента, за когото съмъ далъ и студия (Годишникъ на Богословския факултетъ, 1927 год.) и научно-популярно издание на Министерството на народното просвѣщение. Не е възможно К. да не е знаелъ тѣзи трудове, но по нѣкоя причина, известна само нему, не е взелъ предъ видъ мои трудове както за св. Климента, тъй и за богомилството и Охридската патриаршия. Пренебрегналъ и книгата „Солунъ въ българската духовна култура“, чиято основна нишка е идеята за Кирило-Методиевото дѣло, сжщо изследването ми за народността на св. Николая Софийски и др. Но това не е важно. Авторътъ се задоволилъ да каже твърде малко за първия насадител на славянобългарската (Кирило-Методиевата) книжнина въ българската държава, за създателя на особена християнска българска култура, чрезъ която България станала учителка на другитѣ славянски народи. Не е изтъкнато силно неговото първенствено значение за развоя на старобългарската литература, нито сж посочени конкретно какви „проблеми изъ социалния и племененъ животъ на българитѣ“ тълкувалъ въ своитѣ слова. Напр. не би ли било поучително, ако се изтъкнѣше, че той учелъ народа на овошарство, грижелъ се да развие естетическия му вкусъ строейки красиви църкви въ Охридъ? Авторътъ намира, че „Колкото въ проповѣдитѣ си Климентъ е сърдеченъ и близъкъ до нуждитѣ на живота,

толкова е витиеватъ, патетиченъ и шаблоненъ въ похвалнитѣ слова и въ биографиитѣ* (стр. 58). Струва ми се, че биографиитѣ, приписвани на Климента (житие на св. Кирила и житие на св. Методия) не страдатъ отъ витиеватостъ, а за разлика отъ византийскитѣ жития сж пълни съ фактиченъ материалъ и затова сж за сега главенъ изворъ за живота и дейността на славянскитѣ равноапостоли. Въ похвалнитѣ слова може да се смѣтатъ за витиевати ублаженията, но по моему тѣ сж прекрасни лирични излияния, прозаични химни за великитѣ учители. Външно еднообразие има въ „проповѣдитѣ“, т. е. въ поученията, които сж съставени като общи образци за опредѣленъ видъ празници. Цѣлото книжовно творчество на св. Климента не е известно, но и това, което носи белези на неговото перо, показва, че той билъ даровитъ писателъ.

Авторътъ твърди, че останкитѣ на Наума на 23 декемврий 910 год. били положени „отъ самия Климентъ“ въ неговия манастиръ. Достоверно е, че Наумъ умрѣлъ на казаната дата, но кой го погребалъ, това се съобщава въ по-късно житие, гдето това съобщение е по-скоро мнение на съставителя. К. приема мнението на проф. Златарски, че въ 893 год., „когато Борисъ отстранява отъ престола еретика (?) Владимира билъ свиканъ народенъ съборъ, който окончателно отхвърлилъ грѣцкия езикъ и обявилъ за народенъ славяно-българския езикъ“. Ако бѣше погледналъ въ моето изследване за св. Климента, той може би не би приелъ такова изкуствено побългаряване на църквата и просвѣтата.

Интересно е да се знае, въ кой исторически паметникъ се съобщава, че когато при царь Петра руситѣ нахлули въ Преславъ, тѣ задигнали Симеоновия сборникъ, който после билъ нагоденъ за прослава на руския великъ князь Светославъ (стр. 65).

Авторътъ поставя и пресвитера Иоана между писателитѣ на Симеоновия вѣкъ. Доколкото ми е известно, той превелъ житието на св. Антония и Панкратия по поръчка на първия охридски архиепископъ Иоанъ (1018 — † къмъ 1037 год.). Относно богомилството сж далени сжждения и заключения, които не ми се виждатъ достатъчно съгласуеми помежду си. Изобщо за богомилството се разпросграняватъ мисли, които се дължатъ не толкова на историческитѣ факти, колкото на симпатия къмъ това сектантско движение. Богомилството е „едно отъ най-интереснитѣ революционни религиозни течения на срѣдновековieto (стр. 74) „смѣла и динамична проява на християнския граждански мораль“ (стр. 79), а отъ друга страна богомилитѣ били „песимисти, нихилисти, мечтатели“, носители на „нихилистично-славянско примирение“ (стр. 83). Вѣрно е, че у насъ богомилството имало социалноетиченъ преобразователенъ нагонъ, но предимно въ ранната си възраст и при това не си служило съ революционни срѣдства, освенъ съ пасивна съпротива, ако се вѣрва напълно на характеристиката за тѣхъ отъ пресв. Козма (учети да не се подчиняватъ на господаритѣ си). Не бива да се надценява значението на богомилската религиозна книжнина като освѣтлителъ на тайнитѣ на битието. Християнското вѣроучение не е християнска „религиозна фантастика“ (стр. 73), а възвишено богословие, въ което се стремилъ да проникне Иоанъ Екзархъ чрезъ своитѣ творения Небеса и Шестодневъ. Затова именно, както и авторътъ бележи, Иоанъ Екзархъ „е духовникъ съ философски интереси“ и може да се смѣта за „най-културенъ писателъ отъ епохата на първото българско царство“ (стр. 68 и 68). Подобниятъ Пухленъ

направи обстоенъ разборъ върху т. н. богомилски легенди и се вижда, че не малко отъ тѣхъ нѣматъ богомилски произходъ и характеръ, а сж апокрифни сказания на правовѣрното християнско общество, подобни напр. на многобройнитѣ легенди за св. Богородица и др. светии. Чувствувамъ дългъ отново да разгледамъ основно богомилството възъ основа на досега известнитѣ документи и въ връзка съ изказанитѣ отъ наши автори възгледи, но едва ли ще мога да изпълня тоя твърде тежъкъ дългъ.

Въ очерка си за литературата презъ второто българско царство авторътъ, не желаяйки да погледне въ моята история на Охридската архиепископия, възприелъ съ довѣрие твърдението на проф. Златарски, че охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ написалъ житие на св. Климента Охридски, съ целъ „да замѣни сжществуващитѣ тогава славянобългарски жития съ такива на грѣцки“. Сжщитѣ цели има — твърди авторътъ — и грѣцкото житие на Наума (?) отъ Хоматиана и житието на св. Ивана Рилски отъ Г. Скилица. Той отива по-нататкъ: „При този стремежъ за пълна ромеизация (защо не „пълно погрѣчване“?) на българитѣ, византийскитѣ духовни и политически администратори сж горили българската книга, унищожавали сж книжовнитѣ огнища и сж забранявали славянската грамотность“. И по този въпросъ авторътъ, ако желаше, можеше да намѣри малко изяснение относно размѣра на византийското влияние въ моя трудъ „Скопската епархия“, който сжщо му билъ неизвестенъ. Авторътъ приелъ и предположението на Златарски, че византийцитѣ се разтревожили отъ многото поклонници, които се стичали въ Рилския манастиръ, и затова пренесли мощитѣ на св. Ивана Рилски въ София. Точно не е известно отъ кога тия мощи се намирали въ Сръдецъ. Но ако византийцитѣ направили това съ казаната целъ, тѣ не знаели що правятъ, защото съ това тѣ издигнали градъ Сръдецъ въ общобългарско религиозно сръдище. Фактътъ, че византийскиятъ сановникъ Георги Скилица написалъ хубаво житие на св. Ивана Рилски, свидетелствува, че византийцитѣ не преследвали такава целъ, каквато имъ приписваше нашиятъ покоенъ бележитъ историкъ.

Говорейки за „художественото четиво на старитѣ българи“, авторътъ обобщава, че „по художественитѣ си отличия разказитѣ на старитѣ българи по нищо не се отличаватъ отъ приказкитѣ (стр. 91). Това може да се твърди за апокрифитѣ и белетристичнитѣ творби отъ източенъ произходъ, но не и за разкази като Чудото съ българина, Латинско нападение надъ Зографъ, лѣтописята на Исаия, похвалното слово на Григория Цамблакъ, Потурчване на Чепино отъ попъ Методий Драгиновъ (защо е прибавенъ тукъ тоя разказъ отъ XVII вѣкъ, не зная).

Задоволителенъ е очеркътъ за голѣмия български писателъ патр. Евтимий. Обрисуванъ е и като духовнообщественъ деецъ, обаче авторътъ все вижда тъмна страна въ неговото исихаство и не е добре изяснено, какъ могълъ Евтимий да бѣде едновременно проповѣдникъ на безмълвното съзерцание и деецъ пръвъ помощникъ на царъ Ивана Шишмана, борецъ срещу ереситѣ и разпуснатитѣ обществени нрави, водачъ на народа въ най-тежкитѣ му дни. Нестяжанието, което показалъ св. Иванъ Рилски (споредъ патр. Евтимий), отразява не толкова идеологията на исихаста, а настроението на християнския подвижникъ отъ кое да е време. — Къмъ

Григория Цамбланъ, най-добрия Евтимиевъ ученикъ, авторътъ се отнася съ голѣмо внимание, само че се повлиялъ отъ твърденията на Яцимирски, та представя, че Григорий Цамбланъ умрѣлъ чакъ въ 1450 год. Църковнитѣ историци не приематъ, че Григорий напустналъ киевската митрополитска катедра и се установилъ въ Немецкия манастиръ въ Молдавия. Той умрѣлъ като киевски митрополитъ скоро следъ връщането си отъ Констанцъ (1419 г.).

Преди да разгледа българската книжнина презъ турското робство, авторътъ въ повечѣ отъ 10 страници описва тежкото положение на българския народъ, но отъ друга страна сж дадени факти, отъ които се вижда, че въ положението на българския народъ трѣбва да се различаватъ отдѣлни фази (XV — I половина на XVI в., II половина на XVI—XVIII в. и пр.). Сжщо и като се говори за владичество на царигр. патриархъ трѣбва да се очертава горе-доле вѣрно отношението на гръцката иерархия къмъ българското паство, защото не винаги и не отначало тя преследвала националистични цели. Колкото и да е изяснено отъ ученитѣ историци, още се поддържа, че Мухамедъ II далъ ферманъ на царигр. патриархъ, който ужъ станалъ духовенъ началникъ на всички православни народи въ Турция. Сжщо и авторътъ твърди, че патриархътъ „стана религиозенъ глава на българи, албанци, сърби, власи, молдованци (стр. 133). На царигр. патриархъ били подчинени още преди това българитѣ отъ Търновска България, власитѣ и молдавцитѣ. Обаче сърбитѣ си имали своя независима патриаршия въ Ипекъ; сжщо и българитѣ въ Македония, както и албанцитѣ — независима архиепископия въ Охридъ. Наистина, авторътъ споменава за Охридската архиепископия, но, ползувайки се отъ съчинението на М. Дриновъ, съобщава неточни нѣща. Влашко и Молдавия не сж били подведомствени на Охридската архиепископия презъ XIV в., тогава тѣ се намирили подъ Царигр. патриаршия. Не „по едно време“, а презъ XI в. Охридската архиепископия имала 31 епархии, въ които влизала и Стара Сърбия, както и сѣтнешна Сърбия съ Бѣлградъ, Браничево и др.

Доста мѣсто е отдѣлено за католичката пропаганда (стр. 154—168). Макаръ че авторътъ признава, че тя е дала „твърде слаба и не чисто народна книжнина“, той ни внушава, че „Въ историята на българската мисловностъ то (католичеството) заема важно мѣсто, защото изпълня, дава духъ и идейни подтици на цѣлъ вѣкъ отъ живота на значителни части отъ народа“. Проучилъ съмъ дейността на католичкитѣ владци презъ XVII в., но не можахъ да дойда до такова заключение, което се сподѣля и отъ други български писатели. Влиянието на католичкитѣ дейци не отивало по-далече отъ тѣхнитѣ пасоми (побългарени сакси и покатоличени павликяни). Въ българскитѣ срѣдища Търново, Скопие, Охридъ и др., тѣ не намирили радушенъ приемъ.

Книгата завършва съ погледъ върху дамаскитѣ (съ главенъ представителъ Иосифъ Брадати) и съ кратко описание на „Стематография“ отъ Христофоръ Жефаровичъ. Всичкитѣ очерци сж написани на ясенъ и чистъ български езикъ. Украсителна живостъ ѝ придаватъ образитѣ на по-виднитѣ писатели, чиито характерни черти сж сполучливо схванати и изразени. Изобищо книгата представя старобългарската литература въ привлекателенъ видъ и умѣло потиква читателя да я обикне.

Досю П. Койчевъ, Край Охрида синъ. Пътни бележки и приключения. София, 1942 год. Цена 50 лв.

Македония бѣше подъ робство, всички добри българи се измъчваха и линѣеха отъ скръбъ за нея. Кое българско сърдце можеше да не жали и да не копнѣе за родната земя на духовнитѣ великани св. Солунски братя, св. Климента, царь Самуила, за люлката на българската култура и на българското възраждане? Поробителитѣ сърби и гърци издигаха какви ли не прегради да я отдѣлягъ отъ свободния български народъ, да разкъсатъ вѣковнитѣ връзки между нея и него. Сърбитѣ намѣриха въ България и свои орждия, чрезъ които действуваха да затѣпятъ съзнанието на българина и да му втѣлпятъ, че Македония е чужда по кръвь и духъ земя. Тежкото външно политическо положение на българската държава имъ помагаше да довятъ въ своята мрежа блуждаещи души. Но напразни излѣзоха тѣхнитѣ печестиви усилия. Връзкитѣ между Македония и България останаха живени — такива, каквито може да бждатъ връзкитѣ между две живи части на едно и сжщо сжщество. Образътъ на Македония е образъ на свещена българска земя въ реалния смисълъ на думата, а не фигурално. Тоя обаятеленъ образъ носи въ душата си всѣки непокаренъ българинъ. Той го въздушевява, окриля неговия народностенъ духъ. Съ това се обяснява, че, когато преди около две години неочаквано паднаха робскитѣ окови на Македония, възторжена, великденска радостъ избликна въ цѣла България. Всички се радвахме за освобождението на своитѣ кръвни братя. Яви се сякашъ надпревара кой по-рано да отиде и цѣлуне светата земя, да прегърне посърнали отъ тежко робство братя и сестри. Отидоха на поклонение писатели, поети и учени. Отидоха и учители да запознаятъ млади и стари съ българската история и съ българския книжовенъ езикъ. Единъ отъ първитѣ просвѣтни дейци бѣ софийскиятъ учител Д. Койчевъ. Той билъ опредѣленъ да изпълни важно просвѣтно задѣлжение въ Охридъ. Самъ ли той си избралъ града на св. Климента или Министерството на нар. просвѣта му опредѣлило, не зная, но г. Койчевъ се отзовалъ съ апостолска готовность да работи въ най-западния край на българската земя. Несъмнено, той билъ движенъ отъ голѣма любовъ къмъ свещения градъ, та я излѣлъ въ всѣки редъ на своята хубава книга. „Нѣкаква незнайна, шеметна сила ме е теглила винаги къмъ древния старопрестоленъ градъ на Климента, Наума и Самуила“. Така започва той своя пжтописенъ очеркъ. Това е изповѣдь на всѣки здравъ българинъ. Войнитѣ за освобождението на Македония завършиха нещастно, но тѣ донесоха голѣма нравствена полза. Участницитѣ въ тѣхъ храбрени оросиха съ своята кръвь тази земя, която бѣ осветена съ кръвьта на хиляди-хиляди нейни юначни синове презъ време на революционната борба. Освенъ това останалитѣ живи български воини се върнаха въ роднитѣ си мѣста, обаяни отъ приказната Долна земя, както я наричалъ българскиятъ царь Константинъ Тихъ. По всѣка вѣроятность всѣки единъ отъ тѣхъ, подобно на автора, е „потъвалъ въ размишления за престолния градъ на Самуила — последна слава на народа ни отъ Първото българско царство“, и душата му била „овладявана отъ сжщата онази мистика, каквато я овладява винаги“, когато той гледа „Царевецъ отъ терасата хотель „Борисъ“ въ Търново“ или когато броди изъ „развзлинитѣ на Преславъ, Мадара и Плиска“.

Авторът не се задоволил да ни даде само пътешествено описание на видено и чуто. Въ това отношение, той, както казва и Ст. Чилингировъ въ своя предговоръ къмъ книгата, си служи съ хубавъ езикъ — „плавенъ, правиленъ и пъленъ съ образи“. К. поискалъ да вложи въ съчинението си и ценно историческо съдържание, да запознае читателя съ миналото на Охридъ, съ неговитѣ старини (крепости, църкви, манастири). Както съобщава въ края на книгата си авторътъ добросъвестно използвалъ научни трудове на български и чужди автори (градъ Охридъ отъ Ив. Снѣгаровъ въ сп. Македонски прегледъ, год. IV; История на Охридската архиепископия отъ сжщия; Fr. Mesesnel, Ohrid). Кой знае защо К. не е обърналъ внимание на моя трудъ „Св. Климентъ Охридски“ (София 1939) и на студията ми „Българскиятъ първоучителъ Св. Климентъ Охридски“ въ Годишника на Богословския факултетъ, т. IV, 1927 год.). Въ тѣхъ може би щѣше да намѣри предположително освѣтление по въпроса за Климентовата епархия и щѣше да избѣгне да споменава за мнението на сърбина Ст. Симичъ, понеже това мнение се изказа най-напредъ отъ покойния български учень Георги Баласчевъ, чието съчинение споменава авторътъ въ „Използувана литература“. Сжщо можеше да прегледа моята статия въ Македонски прегледъ за епархията на св. Климента. Въ нея изказахъ предположение, което г. Дуйчевъ възприема въ книгата си „Св. Климентъ Охридски“, че името на Климентовата епархия било въ връзка съ българското название на р. Вардаръ — Велика. Изобщо обаче дейността на св. Климента е ясно описана и е изтъкнато неговото велико значение за развитието на българската духовна култура и за утвърждаването на българската народност.

Въ очерка си за турското робство К. твърди че „въ 1466 год. градътъ билъ завладѣнъ отъ Скендеръ бега, отъ когото го отнелъ султанъ Мухамедъ II“. Имаме само известие, че въ тази година султанъ Мухамедъ, връщайки се отъ Албания, дигналъ охридския архиепископъ Доротей съ видни клирици и боляри поради нѣкакви ежби между тѣхъ и съмнение въ тѣхната вѣрнопозаностъ.

Въ глава IX „Охридски старини“ авторътъ е предалъ доста сведения за охридскитѣ църкви по споменатата научно-популярна книга на Mesesnel.

Не само живиятъ и образенъ езикъ и художественитѣ описания на природата правятъ разглежданата книга хубавъ приносъ къмъ народодостъпната литература за Македония. Тя е изпъстрена и оживена съ много фотографски снимки отъ Охридъ. Съ това авторътъ дава жива и пълна представа за св. Климентовия градъ и несъмнено възбужда у читателя силно желание да не жали срѣдства, а непременно да посети свещения градъ.

Пожелаваме да влѣзе тази книга въ всѣка българска родолюбива къща. Свѣтлината на Охридъ ще поддържа винаги свѣтло народностно съзнание.

Ив. Снѣгаровъ.

Петъръ Диневъ. Първи възрожденци, София 1942 (кн. III, Изъ българското минало, Редица общедостъпни книги за историческо знание. Подъ уредбата на Ал. Бурмовъ. Издание на „Хелиусъ“). Стр. 182, цена 35 лева.

Епохата на възраждането съ право се смѣта за единъ отъ най-важ-

нитѣ дѣлове на българската история. Тя е по-близка до нашето време, предхожда и подготвя епохата на политическото освобождение, Дейността на много видни обществени и политически дейци е свързана съ тѣзи две строителни епохи и не може да се разбере смисълът на нѣкои нови събития, ако нѣмаме ясна представа за живота на нашия народъ презъ време на възраждането. Днесъ, когато се правятъ голѣми усилия за преустройството на българската държава, има стремежъ да се извърши ново възраждане на българския народъ, т. е. да му се вдѣхне идеалистичниятъ духъ на възраждането отъ XIX вѣкъ. Поради това полезни сж всички книжовни трудове, които хвърлятъ все повече свѣтлина върху сложното и обширно възродително движение на българитѣ и върху неговитѣ двигатели или, както правилно ги наричаме, върху народнитѣ будители. Нѣкои книжовници, както и авторътъ на разглежданата книга, ги наричатъ възрожденци — име, което сочи по-скоро на това, че тѣ сж свързани съ епохата на възраждането, отколкото на това, че тѣ я творили (макаръ и да се подразбира това). Мисля, че по-точно би било да се казва възродители. Г-нъ Диневъ дава въ общодостъпна форма знания за първитѣ „възрожденци“. Доколкото има сведения за тѣхния животъ и дейность, дадени сж ясни, хубави и удовлетелни животописни и историко-литературни очерци, като се засѣгатъ и нѣкои въпроси, които още оставатъ открити по нѣмане на положителни известия. Авторътъ удовлетворява и погрѣбността на образования читателъ да знае на какво се основаватъ твърденията му. Въ края на книгата сж дадени доста книгописни бележки за факти и мнения, съобщавани въ самото изложение.

Преди да пристѣпимъ къмъ биографскитѣ очерци, авторътъ хвърля погледъ върху условията, които благоприятствували възраждането на българския народъ. Той изхожда отъ върното гледище, че не може да се говори за пълно робство въ смисълъ, че нашиятъ народъ загубилъ народностното си съзнание. „Това съзнание — кизва Д. — е будно винаги, обаче въ различна степенъ“. Ако говоримъ за възраждане, то това означава, че настало време, когато народностниятъ духъ се самовдѣлбочава и се проявява по-силно и се насочва къмъ опредѣлени народностни цели, които служатъ на върховна цель: духовното и политическо освобождение на българския народъ или възстановяване на независимата Българска църква и на българското царство. Така схващана епохата на възраждането, едва ли може да се постави началото ѝ по-рано отъ о. Паисия Хилендарски, т. е. отъ появата на неговата „Славянобългарска история“, която била силно противоядие срещу гъркоманството и раздвижила разни български срѣди. Такова схващане прокарва и Диневъ. Само че, мисля, остава неясно, като се твърди отъ една страна „Срѣдата на XVIII в. е въ нашата история не само начало на национално, но и на идейно, свѣтогледно възраждане въ най-широкия смисълъ на думата — край на срѣдновѣковието и начало на модерната европейска култура“, а отъ друга страна — „Почти до края на XVIII в. българскиятъ народъ живѣе въ духа и традициитѣ на срѣдновѣковното християнско общество, неговиятъ свѣтогледъ се образува главно подъ въздействието на черквата, неговиятъ всѣкидневенъ моралъ и всѣкидневната житейска философия се насочватъ отъ духовенството“; „Свѣтското образование и възпитание, свѣтската наука и свѣтскитѣ идейни на-

соки се приематъ у насъ първоначално твърдо плахо, но въ началото на XIX в. тѣ вече слагатъ своя отпечатъкъ върху всички прояви на българския животъ*. Що се отнася до християнския мирогледъ и влиянието на църквата, тѣ съществували и презъ XIX в., почти до освобождението на България, не само въ ума на по голѣмата частъ на народа, а и въ народнитѣ училища, въ които първо мѣсто заемали Законъ Божи като учебенъ предметъ и религиозно-нравственото възпитание. Що се отнася пъкъ до свѣтското образование, то почнало да се затвърдява у насъ (въ относителенъ смисълъ) не въ началото на XIX в., а много по-късно, съ откриването на Габровското училище (1835 г.) или най-рано съ появата на Беровия букваръ (1824 г.), който може да се смѣта за новъ етапъ или, както казва Д., „новъ периодъ“ въ българското възраждане.

Авторътъ различава политически и стопански условия за възраждането на българския народъ. Той вѣрно изтъква, че българитѣ не преставали да мислятъ за освобождение отъ гърцитѣ. Приведени сж за това убедителни факти. Само че не е ясно, кои българи ставали католици следъ потушването на търновското възстание въ 1598 год. Православни ли били тѣ или отъ друго изповѣдание? На друго мѣсто (стр. 34) се казва, че „населението се е отнасяло изобщо отрицателно къмъ католишката пропаганда“. Това е вѣрно. Смѣтамъ, че авторътъ ще да има предъ видъ павликянитѣ, които отъ това време почнали да се подаватъ на католицизма.

За да има читателятъ иѣлостна представа за положението на българския народъ, добре щѣше да бжде да посочи революционнитѣ опити и на българското население въ Македония (дейността на охридския патриархъ Атанасий и др.), указания за които има въ моята книга „История на Охридската архиепископия-патриаршия“, която, изглежда, не е взета предъ видъ, а сжщо и въ турскитѣ документи, издадени отъ Ахмедъ Рефикъ и Българската академия на наукитѣ (подъ редакциата на проф. П. Мутафчиевъ).

Интересно е краткото описание на стопанскитѣ условия. Не би могло да се поддържа, че турцитѣ бързали „да обезлюдятъ и унищожатъ“ градовете. Вѣрно е, „че тѣ“ избивали или изселивали по-старитѣ граждани, но не въ всички градове, а главно тамъ, гдето срѣщали голѣма въоръжена съпротива (Ново бърдо, Търново), понякога и следъ покорението на градове съ несигурна вѣрноподаанность (напр. Охридъ въ 1466 год.). Оттукъ ми се вижда неприемливо, че въ началото на турското робство „българскитѣ търговци сж унищожени“. Ако презъ XVI в. София представлява важенъ стопански центъръ, въ който българитѣ играятъ най-значителна роля* (к. м.), това възможване едва ли би било възможно, ако, при завладяването на София отъ турцитѣ, тя била обезбългарена. Въ вътрешността на България съ търговия се занимавали и чужденци — дубровчани, обаче въ Западна Македония, изглежда, тѣ не прониквали (поне не е известна тѣхна колония въ тамошни срѣдища като Охридъ).

За пълнота можеше да се хвърли погледъ и на търговскитѣ връзки между българитѣ и Германия (Лайпцигъ), за което може да се намѣрятъ сведения въ ценния трудъ на Вел. Йордановъ по тоя предметъ.

Очеркътъ „Състояние на черквата“ сжщо е прегледенъ и документиранъ, но не е изтъкнато достатъчно историческото значение на Охридската патриаршия, която съществувала близу четири вѣка подъ тур-

ска власт (1394—1767), а не „презъ първитѣ вѣкове“. Не е ясно изразътъ : фанариотитѣ „се смѣсватъ съ новитѣ господари (сир. турцитѣ) и многобройнитѣ чужди пришълци“. Както се знае, имало фанариоти, които си оставали православни и при все това се ползували съ голѣмо влияние въ Високата порта. Ако имало „велики везири“ отъ грѣцки произходъ, то тѣ сж били потурчени и не може да се смѣтатъ за членове на фанариотската аристокрация, която пазѣла Царигра. патриаршия като скъпо национално достояние.

Между условията за българското възраждане е посочено и влиянието на „чуждия свѣтъ“ (дубровнишки търговци, Западна Европа, сѣрби, грѣци и руси). Несъмнено грѣцкитѣ училища сж упражнили влияние върху образованието на българската младежъ. За много българи „грѣцката просвѣта и грѣцкиятъ езикъ сж прозорецъ къмъ западноевропейския свѣтъ, проводникъ на по-висока култура“. За да не останемъ въ недоумение, знаейки, че грѣцкитѣ училища били и разсадници на гѣркоманството, добре щѣше да бѣде да се поясни съ примѣри парадоксалното явление, че „грѣцката образованостъ не похабява националното... самочувствие“ на учащи се въ тѣхъ българи, но „въ известна степенъ го засилва“.

За първи „възрожденци“ сж представени Христофоръ Жефаровичъ отъ Дойранъ († 1754), Партений Павловичъ отъ Силистра († 1760), рилскиятъ монахъ Иосифъ Брадата отъ Елена (поменава се въ 1749—1751, 1757 год.), Паисий Хилендарски, безименниятъ авторъ на Зографската история, иеромонахъ Спиридонъ, Софроний Вратчански, даскалъ Тодоръ Пирдонски, хаджи Иоакимъ Кърчовски. Кирилъ Пейчиновичъ, Теодосий Синайски.

По време въ тази галерия може да се постави и Петъръ Беронъ съ своя Рибенъ букваръ отъ 1824 год., но той се различава отъ тази група съ църковно-образователна насока, та затова, може би, авторътъ не го включва въ нея. Кратки и занимателни четива сж очерцитѣ за всички тия видни народни будители. Дадени сж по-важнитѣ сведения за тѣхния животъ и книжовни трудове, чието значение за развоја на бѣлг. книжнина е изтъкнато ясно. Относно родното мѣсто на о. Паисия авторътъ смѣта, че нѣма вече мѣсто за препирня. Отхвърля всички предания, както и краевдолското вѣрване и приема твърдението, че о. Паисий се родилъ въ с. Банско (Разложко). Отлавна чакаме научно оформяване на това мнение, въ основателността на което сжщо можемъ да се съмняваме, защото не е станало очевидно, че хилендарскиятъ проигуменъ Лаврентий отъ 1765 год., който ималъ бащина кѣша въ Банско, билъ единъ и сжщъ съ по-стария Паисиевъ братъ, хилендарския игуменъ Лаврентий отъ 1761—1762 год. Сжщо мисля, че не може съ решителностъ да се твърди, че споменаваниятъ иеромонахъ хаджи Паисий, който водилъ поклонници въ Зографъ въ 1780 и др. години, билъ единъ и сжщъ съ нашия Паисий Хилендарски. Хилендарскиятъ старецъ иеромонахъ хаджи Паисий, споредъ една бележка отъ 3 юлий 1798 год. въ хилендарската кондика, умрѣлъ въ Самоковъ и билъ погребанъ въ гроба „Щица попъ Никола“. Споредъ Д., починалниятъ билъ самиятъ бѣлгарски историкъ Паисий хилендарски. Ще рече, Паисий умрѣлъ на 76 годишна възраст (1722—1798). Много бихме се зарадвали, ако това твърдение се приеме отъ науката за безпогрѣшна историческа истина. Тогава бихме твърдѣли, че личното будително влияние на Паисия Хилендарски върху народа продължило почти до самото начало на XIX в.

Между преписитѣ на Паисиевата исторія Д. споменава и преписа на Гладичовъ, но, изглежда, не е виждалъ самия преписъ, който се пази въ Преображенския манастиръ, и издалъ своето съчинение преди да обнародвамъ своята статия за тоя преписъ (Макед. прегледъ, год. XIII, кн. 2, стр. 85 сл.). Той не споменава издаденитѣ отъ мене текстове, и послесловието на Гладичовъ не е цитувано съ напълно запазенъ правописъ (въ нѣкои думи е предадено съ *e, y* — съ *и, с* — з), изразътъ съ датата 11 августъ 1809 год.¹⁾ е предаденъ безъ скоби. Ползувамъ се отъ случая да добавя следното по датата на тоя преписъ. Въ моята статия направихъ уговорка относно тая дата, т. е. не можехъ съ сигурность да твърдя, че тя се отнася до преписа на Гладичовъ, макаръ и да приехъ за по-вѣроятно, че тоя преписъ е отъ 1809 год., когато и хилендарскиятъ проигуменъ Пантелеймонъ направилъ своя преписъ. Тази неяснота се отстранява съ съобщението, което Sava. Chilandares, чехъ по народность, е далъ въ своя опись²⁾ „Rukopisy a starotisky chilendarské (Прага 1896), № 444, стр. 81: преписътъ на хилендарския проигуменъ иеромонахъ Пантелеймонъ е отъ 21 май 1809 год. Ще рече, датата, посочена въ послесловието на Гладичовия преписъ, се отнася именно до тоя преписъ, т. е. той билъ направенъ въ Русе на 11 августъ 1809 год.

Тримата български будители отъ Македония х. Иоакимъ Кърчовски, Кирилъ Пейчиновичъ и х. Теодосий Сивайски сж добре обрисувани и е изтъкнато тѣхното значение за развитието на новобългарската книжнина. Хаджи Иоакимъ и Кирилъ Пейчиновичъ сж „до голѣма степенъ и същински реформатори съ въвеждане на говорния езикъ въ българската печатна книга“. Въ това отношение — заключава авторътъ — най-голѣми заслуги иматъ Софроний и македонскитѣ книжовници хаджи Иоакимъ Кърчовски и Кирилъ Пейчиновичъ*.

Авторътъ изтъква още, че дейцитѣ отъ първия периодъ на нашето възраждане сж главно отъ Западна България (включително Македония). Това се дължело на обстоятелството, че въ Западна България се намирали повечето отъ духовнитѣ срѣдища (Рилския манастиръ, по-голѣмитѣ македонски манастири), които сж били въ оживени връзки съ Атонъ и гръцки просвѣтни срѣдища, както и съ Западна Европа.

Разглежданата книга ще бжде полезно четиво за всѣки българинъ, който иска да има ясна представа за ранното възраждане и да се вживѣе въ неговия духъ.

Ив. Снѣгаровъ

К. Т. Бозвелиевъ, Спомени. Книга първа: До освободителната война включително. Казанлъкъ 1942, стр. 228, ц. 60 лв.

Единъ отъ старитѣ български общественици — К. Т. Бозвелиевъ — обогатява нашата литература съ една книга — ценни и интересни спомени. Тя заслужава вниманието не само на историка, защото съдържа изобилни данни за епохата непосредствено преди освобождението и за освободителната

¹⁾ (В нѣкво високопреподобна Пантеленмона... 41: день).

²⁾ Помѣстенъ е въ Věstník Král. České společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1896, VI.

война, но и на широкитѣ читателски крѳгове, защото е написана, живо, увлѳкателно, съ дълбоко вътрешно вълнение. Въ нея има страници, които представяат истинско художествено четиво.

К. Т. Бозвелиевъ посвещава уводната глава на рода Бозвели. Самъ издѣлка отъ тоя заслужилъ родъ, авторътъ още твърде рано, презъ 1874—1875 год., се интересува отъ произхода на рода и успѣва да ни разкаже неговата интересна сѳдба. Съ това несъмнено допринася и за изясняване на нѳкои тъмни въпроси изъ живота на най-видния представител на тоя родъ — Неофитъ Бозвели.

Въ втората глава е описано детинството на автора, третата носи надсловъ „най-раннитѣ ми спомени“, а четвъртата — „Ученически животъ“. Тя е и най-обширната, защото за тоя периодъ отъ живота си Бозвелиевъ пази най-много спомени. Тукъ сѳ разказани много интересни нѳща за развоя на училищното дѣло въ Казанлъкъ, и то винаги презъ погледа на авторъ, т. е. винаги като спомени, което прави тия страници увлѳкателни и възкрѳсява въ нашето въображение многобройни картини и образи. Несъмнено, най-ценна е фактичиската страна на споменитѣ, защото рисува състоянието на българското училище едно-две десетилѳтия преди освобождението. Разбира се, повече отъ изнесенитѣ нѳща за тогавашната учебна система сѳ познати отъ спомени и документи за други селища въ нашата страна, но описанието на Бозвелиевъ за Казанлъкъ още веднажъ потвърждава тѳхното съществуване и разкрива нѳкои нови, неизвестни до сега страни. Историкътъ на българското училищно образование въ тия страници ще намѳри цененъ материалъ.

К. Т. Бозвелиевъ ни запознава съ ученици, учители, учебни похвати, училищни сгради, учебници, отношението на гражданството къмъ училището и т. в. Искайки да допринесе нѳщо повече за историята на просвѳтното дѣло въ родния си градъ, той е събралъ биографски сведения за по-виднитѣ свои учители: Филипъ Велиевъ, Ст. Карапетровъ, Йор. М. Статѣловъ, Никола Д. Самевъ и д-ръ Георги Хакановъ. Все съ сѳщата целъ разказва за основаването на ученолюбивата дружина „Искра“, за черквата „Св. Пророкъ Илия“, за редица черковни дейци — свещеници, пѣвци и църковни старей.

Принуденъ, поради нѳмане срѣдства, да напустне училището, Бозвелиевъ презъ 1876 год. става занаятчийски чиракъ — почва да учи сапунарство и свѳцарство. Въ петата глава отъ споменитѣ си той дава описание на стопанския животъ на Казанлъкъ и особено на отншенията между чираци и майстори, толкова характерни за онова време.

Шестата глава носи надсловъ „Въ надвечерието на Освободителната война“ и дава интересна картина на духовното състояние на нашия народъ презъ тревожната 1876 г. Бозвелиевъ рисува положението на казаилѳчани, по-буднитѣ прояви на национално съзнание, критичнитѣ дни на възстанията, когато отъ дветѣ страни на Балкана започватъ кървави борби срещу турцитѣ, надеждитѣ за освобождение. Преживѳлъ всички вълнения на своитѣ страдания, Бозвелиевъ — съ своя искренъ и непосреденъ рѣзкавъ — ни пренася въ оная епоха и ни прави свидетели на толкова тежки, пълни съ изпитания и смущение дни.

Седмата глава е най-обширната (зема повече отъ половината книга, стр. 87—227) и несъмнено най-ценната, Въ нея сѳ описани най-подробно

преживяванията на автора и неговите близки по време на освободителната война. Бозвелиевъ е водилъ дневникъ за всички по-важни събития и сега обнародва тоя дневникъ, разбира се, въ обработенъ видъ. День по день проследява развоя на войната, преживява съ дълбоко вълнение всички нейни перипетии, съ искрена радост посрѣща свободата на родния си край. Това сж наистина забележителни страници и, струва ми се, почти единствени въ нашата мемоарна литература. Тъ дори сж по-подробни и отъ Влайковитѣ спомени за тая епоха въ „Преживяното“. Още едно обстоятелство ги прави особено интересни: авторътъ се намира въ мѣсто, гдето се водятъ оживени и решителни военни действия, гдето войната преживява най-критичнитѣ си мигове, гдето българското население се намира въ досегъ и съ дветѣ воюващи войски и непосредно понася ударитѣ на войната. Казанлъкъ, Шипка, Габрово, Търново и Горна Орѣховица — това сж все мѣстата сж свързани съ развоя на освободителната война, а тъкмо тамъ се намира и Бозвелиевъ. Ето съ какво дълбоко вълнение сж описани първитѣ дни на войната — когато още се носятъ смѣтни вести за нея, когато населението не знае за обявяването ѝ, но по държането на турскитѣ власти и по броя на минаващитѣ войски усѣща, че тя е вече започнала. Дневникътъ на Бозвелиевъ започва отъ 1/13 юлий 1877 г. Въ единъ отъ първитѣ дни още се понася мълвата за идването на „дѣдо Иванъ“ — мълва, която дълбоко развълнува всички — и българи, и турци. Следъ нѣколко дни вече войната приближава, за нея предизвѣстява екътъ на далечни топовни гърмежи, още нѣколко дни — и въ Казанлъкъ пристигатъ рускитѣ войски, посрещнати съ възторгъ и опиянение. Но идва и тежко разочарование. Руситѣ почватъ да се връщатъ назадъ следъ боеветѣ при Стара Загора, българското население хуква да бѣга презъ Балкана, приютява се въ Габрово, Търново, Горна-Орѣховица и други градове и села. Почва тежкъ бѣжански животъ. Обсадата на Плевенъ се затѣга. Българитѣ преживяватъ съ вълнение всѣка вестъ за хода на войната. Не веднажъ тръпнатъ предъ нейната неизвестностъ — до она моментъ, въ който най-сетне нейниятъ щастливъ край ги изпълва съ рѣдкото и толкова чакано щастие — да видятъ свободата си.

Ето тъкмо тия моменти Бозвелиевъ рисува съ многобройни ценни и интересни подробности. Страницитѣ, посветени на освободителната война, никога не ще загубятъ документалното си значение, защото ни приобщаватъ съ дълбокитѣ вълнения на българския народъ по времето на освобождението и защото възкръсяватъ така вѣрно и непосредно най-важния моментъ отъ неговата история на България. Паметътъ на Бозвелиевъ се оказва много свежа и жива. Отъ друга страна авторътъ проявява рѣдка наблюдателностъ, която му дава възможностъ да разказва за она епоха извънредно подробно. Като се прибави къмъ това и дълбокото национално вълнение, съ което той нѣкога е посрѣщалъ събитията и съ което сега предава споменитѣ си за тѣхъ, става още по-очевидна голѣмата стойностъ на неговата книга.

Петъръ-Диневъ

К. Мирчевъ, Гръцко-български речникъ и разговорникъ отъ 1876 г. изъ Южна Македония, Годишникъ на университета Св. Климентъ Охридски въ София, Историко-филолог. факултетъ, т. XXXVIII, 10, Отдѣленъ отпечатъкъ — София 1942, стр. 109.

Читателитѣ на сп. „Македонски прегледъ“ си спомнятъ за този речникъ отъ статията на К. Мирчевъ „Гръцко-български разговорници и речници презъ XIX в. и тѣхното значение за проучванията на българския езикъ“ (Мпр. г. XII, 1941, кн. 4., стр. 34—54). Тамъ въ нѣколко страници се дава представа и относно произхода и вида на занимаващия ни паметникъ, който представя твърде цененъ приносъ къмъ материалитѣ за проучване на говоритѣ въ областта на Долния Вардаръ. Както въ споменатата статия, така и въ този си трудъ г. Мирчевъ включва долновардарския речникъ въ цѣла редица подобни паметници, появили се твърде много презъ XIX в. като последица на съседството ни съ гръцкия народъ и неговото силно влияние върху нашия духовенъ животъ. При това въ този трудъ той се спира само върху оная частъ отъ паметника, която представя речникъ и разговорникъ. Оставилъ е частъта съдържаща нѣколко религиозно-поучителни разкази, които въ сжщностъ представятъ не малко цененъ говоренъ материалъ. По начина, по който сж издадени и другитѣ известни до сега български паметници, писани съ гръцка азбука, и г. Мирчевъ отъ стр. 21 до 44 изследва особеноститѣ на говора на речника. Въ това отношение не е отбелязано нѣщо твърде характерно и по-скоро изследвачтъ потвърждава познатитѣ ни особености на долно-вардарския говоръ, върху който вече имаме твърде ценни наши и чужди проучвания. Г-нъ Мирчевъ е вложилъ особенъ трудъ въ издаването на самия речникъ—толкова повече, че той е писанъ отъ почти неукъ човѣкъ и поради това отразява чистъ народенъ говоръ и, както се каза, самъ по себе си представя твърде цененъ езиковъ паметникъ.

Трѣбва да се забележи обаче, че невежеството на писача на паметника е позволило да се допустнатъ твърде своеволни тълкувания на нѣкои гръцки думи или твърде произволни сковавания на български думи. Къмъ това, като се прибавятъ и затрудненията при предаване на българска реч съ гръцки букви и явнитѣ опущения на самия писачъ, ясно е, че при транскрибирането ще се срещнатъ нѣкои трудности или може да се изпадне въ заблуждения, каквито срѣщаме и въ този трудъ. Като познавачъ на моя роденъ говоръ, на който е написанъ паметникътъ, позволявамъ си да дамъ нѣкои разяснения на нѣкои отъ неправилно транскрибиранитѣ думи или думи, които самъ г. Мирчевъ поставя подъ въпросителенъ знакъ и явно показватъ, че сж съ неясенъ смисълъ:

на писано	транскрибирано	разяснено
εβούδια	непомачка 4 ¹	непомагачка
ααπραυβριτος	неразговорунъ 13	неразговорин
ααχοπος	беснаѣтъ 14	беснаѣт
αρνάδα	ѣуница? 16	отъ ѣуниц
ζσο	псалеш? 17	отъ ψάλλω

¹) По пагинацията на паметника.

написано	транскрибирано	разяснено
αἰθιας	нүрци ? 24	блуждаещи люде
αχονῶ	наостравам 26	наострувам
βεργήζω	прѣшкам 30	прѣчкам
βορ, βοροι	тикна ? 30	отъ тикна
βανθάκια	бобаджа 33	бобаци (бобак')
βουρλοῦν	накут ? 33	така се нарича едно расте-
	ние, което се срѣща по	мочурливитѣ мѣста (камъшъ)
βρόμα	манджа ? 34	манджа
βαϊρίκακον	τζαρτζαλία ? 34	дзардзалина (кайсия)
γράφι	пишам 38	писам
δορκος	црѣкфа ? 41	црѣкфа или црѣкфа срв. 48, 145
σκοπέω	настувам ? 114	възнамѣрявамъ, кѣня се 8, 113
σκαρφηζω	спречувам 114	спрежувам срв. 111
τατη	синджер 123	синджир
ταλεπορία	пакисоѣя ? 123	отслабнали, изгладнѣли
υμνησεν	φάλιον 127	отъ ψάλλω, III л. мн. ч.
φιτρόναμεν	нинахме ? 131	никнахме
ηπατρις	тачфото 143	таццфото
αλατήντζικη	алатинчки 157	алатинци
τον χρομάτων	от сѣрбите ? 172	шѣрбите
ζοηροί	страсни 55	страшни
γωνητηση	носифа 56	ношфа
θειά	јаве ? 59	така е позната думата
θείαμα	јаве ? 61	сжшо
θιμαζωμεν	стожеме ?	служеме
ιππεύς	дгиванан 64	дг'ванан (яхнатъ)
λογνος	сморлиф ? 68	замаянъ, свѣтъ му се вие
μαζευμα	брѣчка 72*	брѣчка (отъ берам)
μήχον εριθρα	бозанка царвена 78	божанка царвена
οπιον	аухион ? 87	афион (макъ)
ροζάριον	члѣн 105	члан
σκάνδαλον	ζαλдор. 108	залир срв. 110, 117
σπρεγολ	пайда ? 109	така е позната думата (капанъ)
σπουρήτης	врачан, врансан 113	врачан

На края г. Мирчевъ ни дава и единъ нароченъ азбученъ показалецъ на думитѣ въ речника, като по този начинъ не само улеснява изследвача, но и твърде прегледно ни представя словното богатство на една областъ отъ долновардарския говоръ.

Кирилъ Младеновъ

Georg Stadtmüller, Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Geschichte, отдѣленъ отпечатакъ отъ Bulgaria, Jahrbuch 1940/41 der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft, Berlin.

Достоенъ приемникъ на добрия приятелъ на българския народъ G. Weigand, младиятъ професоръ въ Лайпцигския университетъ G. Stadtmüller проявява голѣмъ интересъ къмъ историята на българския народъ. На 26. 1.

1940 год. той държалъ сказка въ германо-българското дружество на тема „Българитѣ и тѣхнитѣ съседи въ историята“. Сказката е напечатана въ изданието на сжшото дружество *Bulgaria*. „Историята на всѣки народъ — казва St. —, дори на най-голѣмия и най-малкия, се опредѣля решително отъ отношението му къмъ неговитѣ съседи, които живѣятъ съ него Приятелски или враждебно“. Взаимнитѣ влияния на отдѣлнитѣ народи съставятъ сжществена частъ на тѣхната история. Дори има народи, чиито отношения съ съседитѣ съставятъ основна тема на собствената имъ история. Такъвъ е българскиятъ народъ. Отъ всичкитѣ му съседи гърцитѣ сж имали най-голѣмо значение за българитѣ. Взаимоотношенията между българи и гърци на политическа и духовна почва опредѣлятъ цѣлата история на бълг. народъ отъ VII до XIX вѣкъ. Авторътъ сравнява българо-грѣцкитѣ отношения съ германо-френскитѣ и намира нѣщо общо. На едната страна действува единъ народъ съ старо културно наследство и традиции — гърцитѣ въ Балканитѣ и французитѣ въ Западна Европа; а на другата страна стоятъ млади народи, необременени отъ стара традиция — българитѣ и нѣмцитѣ. Въ ранното сръдновѣковие виждаме две силни империи — българска и германска. После прониква грѣцкиятъ (византийскиятъ) и францускиятъ, духъ, а въ късното сръдновѣковие виждаме духовно освобождение на българския и германския народъ отъ чуждото влияние и създаването на цвѣтуща народна култура (търновското царство и нѣмската готика). Следъ това двата народа прекарвали нѣколко вѣкове въ политическо-духовна немощъ (българитѣ подъ турско и фенерско иго, нѣмцитѣ се разпаднали на множество малки държавици и нѣмскиятъ духъ билъ притисканъ отъ силно нахлувалата француска култура). Въ края на XVIII в. двата народа започнали да се възраждатъ. Каквото е Лесингъ за преодоляването на француското влияние, това е о. Пансий Хилендарски за освобождението на българитѣ отъ грѣцкото иго. Духовното пробуждане се завършило съ основаване на национална държава (германска въ 1870 год., българска въ 1878 год.).

Отношенията между българи и сърби нѣмали голѣмо значение за развитието на българщината. Тѣ се свеждали въ съперничество между „двама братя“, които, когато имъ е добре, се каратъ, но шомъ ги застраши обща опасностъ, се сдружаватъ. Тая характеристика може да е вѣрна само донѣкжде, защото още отъ времето на князь Борисъ сърбитѣ решително се противопоставили на българската държава и отъ времето на сръбския великъ жупанъ Неманъ тѣ се стремили да заграбватъ и заграбили български земи. Съ това тѣ поразили българщината въ цѣли стари български области (Бѣлградска, Браничевска, Тимошка).

По-нататкъ St. дава кратъкъ и ясенъ прегледъ на първото и второто българско царство, турското робство и третото българско царство. Прабългаритѣ начело съ Испериха били турански номадски народъ. Въ българската държава низшиятъ слой се състоялъ отъ славяни, които били подвластни на воинственитѣ прабългари. Българската държава водила борба за животъ или смъртъ съ Византия. Тя ту нападала Византия, ту пъкъ водѣла отбранителна война. Въ такава линия се развивали българо-визант. отношения до унищожението на първото българско царство. Авторътъ донѣкжде съ право смѣта, че приемането на християнството отъ източно-европейскитѣ народи било не толкова религиозенъ въпросъ, колкото поли-

тическа необходимост, но все пакъ не може да се отрече и религиозното убеждение на владѣтеля, който решилъ да въведе християнството въ държавата си. Въ 865 год. ханъ Борисъ приелъ християнството и въ знакъ, че започнала нова епоха въ българската история той „отхвърлилъ езическо-българската владѣтелска титла „ханъ“ и приелъ християнската владѣтелска титла „царь“. Сжщевременно той построилъ нова столица — Преславъ като срѣдище на християнското българско царство“. Трѣбва да поправа автора, че не Борисъ, а Симеонъ се провъзгласилъ за царь. Въ известнитѣ старобълг. паметници той е наричанъ по славянски князь. Относно Преславъ може да се твърди, че крепостта си води началото още отъ Омортагово време и въ времето на Симеона тамъ е българската столица. Както показватъ открититѣ основи на църкви-базилики въ Плиска, Борисъ не ще да се премѣстилъ веднага въ Преславъ, а искалъ да превърне старата българска столица въ главно християнско срѣдище на България.

Ст. ви дава ясна и вѣрна преценка за великото дѣло на св. Солунски брата. Тѣ сж били родомъ отъ Солунъ, „сир. отъ българската етнографска областъ“ (von der bulgarischen Volkstumsgrenze). Тѣ сж възвели „своето българско родно наречие“ (ihre bulgarische Heimatmundart) въ общославянски книжовенъ езикъ, въ т. н. църковнославянски. Тѣхното значение се състои не толкова въ тѣхната мисионерска дейност, колкото въ „издигането на старобългарския езикъ въ общославянски църковенъ и културенъ езикъ“. Съ това — казва авторътъ — българитѣ добили духовното водачество (die geistige Führung) на всички славянски народи, тѣ за пръвъ ижтъ „влѣзли съ самостоятелна мисия въ общеевропейската духовна история“ (in die Gesamteuropäischen Geistesgeschichte). Другитѣ славянски народи едновременно съ християнството приели и старобългарския езикъ като църковенъ и книжовенъ езикъ. Обаче по-късно чехи, словаци, еловенци и хървати се наклонили къмъ латинския свѣтъ и се прекъснали културнитѣ имъ връзки съ българския народъ. Руситѣ, сѣрбитѣ и украинцитѣ запазили и по-нататъкъ „църковнославянския“ езикъ като свой писменъ езикъ, който представлявалъ диалектизиранъ старобългарски езикъ (ein provinziell und mundartlich abgefarbtes und abgewandeltes Altbulgarisch). Тѣзи народи късно се освободили напълно отъ българското водачество, като всѣки отъ тѣхъ създадъ свой книжовенъ езикъ: руситѣ въ XVIII в., сѣрбитѣ и украинцитѣ въ XIX в. Византийската литература се разпространила въ славянска Източна Европа именно чрезъ старобългарскитѣ преводи. Заедно съ разцвѣта на българската литература вървѣлъ и разцвѣтътъ на изкуството, за което говорятъ дворцитѣ и църквитѣ въ Преславъ и Охридъ.

Биткитѣ на Самуила вѣрно сж преценени като война между два народа — българи и гърци. Тази унищожителна българо-гръцка война оставила живи спомени, които възбудили българитѣ да дигатъ въстания за освобождение отъ византийското робство. Авторътъ вижда въ богомилството втори български приносъ въ общеевропейската духовна история съ това, че то се разпространило въ Сърбия, Босна, Северна Италия и Южна Франция (подъ името катарии, албигойци). Той смѣта валдензитѣ (сектантѣ въ Лионъ) за „катарии“, сир. богомили, и разпространява богомилското влияние чакъ въ Чехия върху хуситството, понеже валдензи сж действували и въ тази областъ. Обаче валдензитѣ се отличавали отъ

катаритѣ по учение, тѣ стояли по-близко до древнитѣ монтанисти, отколкото до манихеитѣ.

Презъ време на византийското иго, както и много вѣкове преди, ромѣни и българи живѣли въ тѣсенъ културенъ, социаленъ и стопански симбиозъ, както се вижда отъ заемкитѣ въ ромѣнския езикъ. Двата народа съвършено се допълвали, повеже българитѣ били земеделци, а ромѣнитѣ — скотовѣдци.

Второто българско царство дало новъ полетъ на българскитѣ творчески сили. Съ омаломощаването на Византия започнала културно-духовна дейностъ въ България, българската култура достигнала за втори пѣтъ блестящъ разивѣтъ съ срѣдище въ царския дворъ и малкитѣ резиденции на боляритѣ. При този разивѣтъ българитѣ не простирали своето влияние много далече въ славянска Източна Европа, както при царь Симеона, но тая българска култура, споредъ автора, била по-плодна и по-самостояйна, както личи отъ дейността на патриархъ Евтимия и отъ фрескитѣ въ с. Бояна. И тогава ромѣнитѣ се намирали напълно подъ влиянието на българската култура. Ромѣнскиятъ народъ получилъ цѣлата си култура отъ българитѣ — своитѣ църковни, държавни и общественостопански форми. Многото славянски и именно български думи — казва St. — въ ромѣнския езикъ показватъ това безъ всѣкакво съмнение. За ранната история на ромѣнитѣ авторътъ намира, че досегашнитѣ изследвания сж довели само до хипотези. Той съ основание отхвърля т. н. теория на континуитетъ (Kontinuitätstheze) като продуктъ на политическа публицистика, като публицистично оржие въ политическата борба на трансилванскитѣ ромѣни. St. е по-склоненъ да приеме имиграционната теория, споредъ която ромѣнитѣ презъ XII в. били изтласкани отъ вътрешнитѣ планински области на Балканския полуостровъ и се заселили отвъдъ Дунава въ Карпатската областъ, като занесли всички културни придобивки, които добили отъ българитѣ. Затова въ новитѣ ромѣнски княжества цѣлата култура („староромѣнска“) „изглежда като провинциално особено развитие на срѣднобългарската култура“. Авторътъ твърди, че и новообразуванитѣ църкви въ Влашко и Молдавия били подчинени на Българската църква — Търновската патриаршия. Отъ актоветѣ на Цариградската патриаршия обаче се вижда, че Унировлашката митрополия, още при учреждаването си (1359 г.), била подчинена на тази патриаршия. Сжщо и молдавската — въ началото на XV в. Добре щѣше да бжде да се уясни този дисонансъ съ българското културно влияние.

Ако и бѣгло, но ясна картина ни рисува St. за турското робство. Турцитѣ изтикали българитѣ отъ градоветѣ, които представяли „ориенталско-турски чужди тѣла въ българското народно пространство“. Презъ „срѣдно-османското време“ (1600—1810), когато турската държава се намирала въ анархия, българитѣ пакъ взели да се връщатъ въ градоветѣ, но турскиятъ тероръ ги принуждавалъ да търсятъ убѣжище въ планинитѣ. Изобщо българскиятъ народъ показвалъ нечувана съпротивителна сила срещу турското господство, както показва фактътъ, че българитѣ най-малко се подали на потурчване, „по-малко отколкото гърцитѣ и много по-малко отъ албанцитѣ, сърбитѣ и хърватитѣ (башнацитѣ)“. Вече презъ първата половина на XIX в. гръцкото влияние било постепенно измѣствано отъ българския духовенъ

животъ: съ български училища, съ изгонване на българскитѣ владци, съ художествена литература, списания и вестници.

Авторътъ намира, че презъ турското робство отношенията на сърби и ромъни къмъ българитѣ били добри, дори приятелски. Навстина, Букурещъ билъ главно срѣдище на българскитѣ революционери, обаче за Бѣлградъ не може да се каже, че винаги гледалъ благосклонно на българската освободителна борба. Идеята за велика Сърбия действувала вече въ умоветѣ на срѣбскитѣ държавни мъже. Затова срѣбската пропаганда почнала да смущава българскитѣ градове въ Турция като Нишъ, Лѣсковецъ, Враня и др.

Книгата е написана преди освобождението на Южна Добруджа и разгрома на Югославия. Поради това авторътъ прави заключения относно възможността да се подобрятъ отношенията между България и съседитѣ ѝ Сърбия и Ромъния.

Ив. Скъгаровъ.

Th. Capidan, Die Mazedonimänen. Bucarest 1941, 146 стр.

Т. Капиданъ, авторъ на гореозначената книга, е безспорно единъ отъ най-добритѣ познавачи на македонскитѣ аромъни, особено на тѣхния езикъ. Отъ неговото перо сж излѣзли най-обстойнитѣ изследвания на аромънския диалектъ, между които отъ по-голѣмо значение за насъ е книгата му върху славянскитѣ елементи, проникнали въ тоя диалектъ (вж. Elementul slav în dialectul aromân. Bucureşti 1924). Разглежданата тукъ книга е предназначена за по-широкъ кръгъ читатели и има за целъ да даде обща представа за аромънитѣ, за тѣхния брой и разпространение на Балканитѣ, за тѣхната история, езикъ, домашенъ битъ и стопански животъ.

На първо мѣсто авторътъ ни запознава съ наименованията, които носятъ южнитѣ ромъни. Родствената връзка на последнитѣ съ останалитѣ клонове отъ ромънския народъ най-добре се подчертава споредъ него отъ името, съ което тѣ се явяватъ въ историята — ромъни и власи, т. е. сжщитѣ наименования, съ които сж познати въ историята и отъждунавскитѣ тѣхни сънародници. Само че старинното наименование ромънинъ (гошап отъ гошапис) у южнитѣ ромъни се явява промѣнено въ агашап или агошап поради характерната особеностъ въ тѣхния говоръ да се предпоставя звукъ *а*. Освенъ съ тия наименования обаче южнитѣ ромъни сж известни и съ други по-нови прозвища, които иматъ по-скоро насмѣшливъ характеръ, напр. цинцари, както обичатъ да ги наричатъ българитѣ и сърбитѣ, и кучовласи, както ги наричатъ на подбивъ гърцитѣ. Поради разпръснатостта си въ отдѣлни малки купчини изъ различни области на югозападнитѣ Балкани, южнитѣ ромъни често пжти наричатъ себе си съ наименования, които сж свързани съ тѣхното мѣстожителство. Напр. ония, които населяватъ Пиндъ и Тесалия, се именуватъ ергоѣи, настаненитѣ около Грамосъ се наричатъ грѣштустени, а скитацитѣ се по албанскитѣ планини овчари носятъ наименование фѣтсетѣи по името на мѣстността Фѣзѣи. Освенъ това голѣма частъ отъ аромънитѣ обичатъ да си прикачватъ имена москорѣни по името на градъ Moscopole.

Въ картината, която ни дава авторътъ за разпространението на южнитѣ ромъни, не е пропуснато нито едно населено мѣсто, въ което може

да се посочи и най-незначителен брой отъ аромънско население. Даннитѣ му обаче въ нѣкои случаи сж остарѣли. Така напр: за овая часть отъ Македония, която се намираше подъ властѣта на Югославия, се подчертава, че най-многобройно аромънско население е имало въ областѣта на Битоля. Изброяватъ се следнитѣ аромънски села: Търново, Магарево, Нижополє, Маловища, Гопешъ. Въ сжщность първитѣ две села отдавна вече представятъ само развалини, а населението имъ въ по-голѣмата си часть бѣше преселено въ Добруджа. Отъ друга страна аромънското население и въ останалитѣ села значително е орѣдѣло. Въ географскитѣ граници на Македония най-значителна група отъ аромънско население, следъ появата му на Балканския полуостровъ, споредъ автора, е имало нѣкога въ Солунско. Това се доказвало отъ факта, че въ говора на това население името на града Солунъ е звучало като *Sălună*, което напълно съответствува на старото римско название *Salona*. Известна представа за общата сждба, която е тегнѣла върху аромънското население, ни е дадена въ нѣколко реда, които сж посветени на така нареченитѣ меглено-ромъни, които населяватъ областѣта Мегленъ въ Южна Македония (стр. 26—17). Още презъ 1908 год., когато авторътъ посещава за пръвъ пътъ тамошнитѣ аромънски села, той забелязва силното влияние на околното българско население, вследствие на което известна часть отъ селата още тогава сж били напълно побългарени.

Да се установи броятъ на южнитѣ ромъни, е крайно трудна задача, защото се касае за население, което десетилѣтния наредъ е ставало жертва на чужди пропаганди, особено на гръцката. Голѣма часть отъ това население, съ течение на времето, бѣ безвъзвратно претопено въ чужди етнически маси. Усилията на ромънскитѣ власти да спасятъ отъ претопяване остатъцитѣ на това население, имаха за последица изселването на доста значителни групи въ предѣлитѣ на ромънската държава. Ето защо въ главата, посветена на броя на аромънитѣ (стр. 19—26), ние се запознаваме съ данни, които засѣгатъ само по-далечното или по-близко минало на южноромънското население.

Въ главата, посветена на жилището и домашния животъ на южнитѣ ромъни (стр. 29—45), ние се запознаваме съ нѣща, които въ общи линии бѣха направени достояние на учения свѣтъ отъ Г. Вайгандъ. Все пакъ тая глава се чете съ любопитство, защото е написана отъ човѣкъ, който произхожда непосредствено отъ срѣдитѣ, които описва.

Най-сжществена и най-важната часть отъ разглежданото тукъ съчинение на проф. Капиданъ съставляватъ главитѣ върху историята и езика на аромънитѣ. Въ първитѣ отъ споменатитѣ глави се прави опигъ да се постави въпросътъ за произхода на южнитѣ ромъни въ такава свѣтлина, която да убеди читателя, че тия най-южни ромънски народности разклонения сж въ сжщность автохтонни елементи въ северногръцкитѣ и македонскитѣ области. Отъ само себе си се разбира, че въпросътъ за произхода на македонскитѣ ромъни е тѣсно свързанъ съ заплетения и труденъ въпросъ относно произхода изобщо на ромънския народъ. Проф. Капиданъ споменава за мнението на нѣкои изследвачи-историци, които не приематъ, че между македоноромънитѣ и дакоромънитѣ сжествува нѣкаква близка връзка. Редомъ съ това мнение се привежда и схващането на изследвачитѣ

езиковеди, които съ право търсят да внесат съ помощта на езикознанието свѣтлина въ една епоха, за която нѣмаме други надеждни указания. Твърденията на езиковедитѣ, че е съществувала нѣкога ромѣнска езикова общност, сж напълно основателни. Езикътъ на аромѣнитѣ представя само диалектично разклонѣние отъ езика на дакоромѣнитѣ, при все че въ течение на вѣковетѣ между тѣзи два езикови клона сж успѣли да се развиятъ такива различия, които правятъ трудно взаимното разбиране между отдѣлнитѣ представители на всѣки единъ отъ тѣхъ. Старата езикова общност се подчертава, както отъ еднаквата езикова структура, така и отъ еднакъв начинъ, по който двата клоца сж търпѣли чуждитѣ въздействия, напр. славянското. Раздѣлата на тия клонове съвпада по време съ нахлуването на маджаритѣ въ днешнитѣ имъ живѣлища. Обстоятелството, че маджарски заемки се срѣщатъ само въ дакоромѣнски, се взема за доказателство, че въ тая епоха южниятъ ромѣнски клонъ се е билъ вече откъсналъ отъ дакоромѣнския. Понеже създаването на ромѣнската народност и на ромѣнския езикъ, споредъ господстващитѣ схващания въ днешната ромѣнска езиковедска и историческа наука, е станало въ севернитѣ области на Балканския полуостровъ, разположенъ на дветѣ страни на Дунава, то и прародината на македонскитѣ ромѣни ще се дири въ тия именно области. Проф. Капиданъ отъ своя страна се стареа да видоизмѣни тия схващания. Споредъ него, днешнитѣ южни ромѣни представятъ прастаро население, което е запазило днешнитѣ си мѣста отъ епохата на силната романизация на балканскитѣ области, прокарана презъ времето на римското владичество тукъ. Тѣй като основното възражение срещу такава теза би се опирало на факта, че областитѣ, въ които откриваме днесъ южнитѣ ромѣни, сж спадали не къмъ романизуваната, а къмъ елинизуваната частъ на Балканския полуостровъ, ромѣнскиятъ ученъ полага грижи да ни внуши, че елинизацията на известни части отъ Балканитѣ не е постигнала пълна денационализация на старитѣ елементи, скрити въ недостъпни планински мѣстности. Тя е засѣгала предимно важнитѣ въ търговско отношение морски крайбрежия, безъ да успѣе да проникне въ вътрешността на страната. Професоръ Капиданъ се стареа да омаловажи и значението на запазенитѣ надписи на гръцки езикъ, възъ основа на които историцитѣ чертаятъ границитѣ на дветѣ балкански области — елинизуваната и романизуваната. Тѣзи надписи, споредъ него, не могатъ да се взематъ за доказателство, че старото население е възприело окончателно гръцкия езикъ. На романизацията проф. Капиданъ приписва съвсемъ другъ характеръ. Тя е прониквала дълбоко въ недрата на Балканитѣ и е упражнявала мощно и трайно въздействие върху старото население, което съ течение на времето е било напълно романизувано. Остатъци отъ това старо романизувано население, което се е намирало въ Епиръ и Македония, сж и днешнитѣ македоно-ромѣни (сравни *Das Vorhandensein einer balkanischer Romanität im Mittelalter ist durch eine Menge Ortsnamen lateinischer Form bezeugt, die Procopius nicht nur für die Provinzen südlich der Donau — die von den Historikern als dem rumänischen Kulturkreis zugehörig betrachtet werden — anführt, sondern auch für Mazedonien und den Epir, стр. 50—51).*

Такива сж схващанията на нашия авторъ за произхода и прароди-

та на историческата наука. Въ всеки случай следващият прегледъ на езиковитѣ особености на аромънското население даватъ ясна представа за историческата общностъ на тоя езиковъ клонъ съ езика на отвъддунавскитѣ ромъни. Каквото становище и да се вземе къмъ хипотезата на автора за автохтонността на македоноромънското население въ дисшнитѣ му живѣлища, както и да се обяснява тѣхниятъ произходъ, едно остава напълно сигурно — южнитѣ ромъни сж наистина клонъ отъ ромънската народностъ. Ето защо толкова неоснователни се явяватъ и усилията на нѣкои гръцки учени да отричатъ тѣхниятъ ромънски народностенъ характеръ. Въ твърденията отъ този родъ на атинския професоръ Керамопулосъ (вж. *Ti elvxi of Kousoβλαχοι*. Атина 1934) има нѣщо много общо съ усилията на сръбскитѣ етнологи да отричатъ народностния характеръ на македонскитѣ българи. И у него се сблъскваме съ сжщитѣ неоснователни, необмислени и лишени отъ научна стойностъ доводи. Поразителна е напр. приликата въ следната точка. Споредъ Керамопулосъ името βλάχος не било народностно име, а значело „селянинъ“. Спомняме си за непочтената игра на нѣкои сръбски учени, споредъ които името „бугаринъ“ значело само „простъ човѣкъ“.

К. Мирчевъ.

R. Grousset, *L'Empire des steppes. Attila, Gengis-khan. Tamerlan* (Paris 1939), 8°, 639 pp., 30 карти, 20 образи въ текста.

Разположена на пѣтя между Западъ и Изтокъ, българската земя не веднѣжъ въ течение на вѣковетѣ е чувствувала непосредния отгласъ на голѣмитѣ събития въ Изтока. Нѣколко отъ най-важнитѣ, бихъ казалъ сждбоносни събития въ историята на нашитѣ земи трѣбва да се свържатъ тъкмо съ движенията на азиатскитѣ народи. Излишно е да се връщаме твърде назадъ къмъ първитѣ вѣкове на така назованитѣ „варварски нашествия“. Появата на Испериховитѣ първобългари презъ VII в., нашествията на печенежи, узи, кумани и татари презъ XI—XIII вѣкове, а по-късно — презъ XIV в. нахлуването на османскитѣ турци все сж отзвуци на борбитѣ и прѣдвижванията на азиатски народи и племена. Обаче, колкото и важна тази връзка между историята на нашитѣ земи и миналото на Изтока, тя остава все още съвсемъ незадоволително проучена. Това се дължи главно на обстоятелството, че не сж проучени основно и самитѣ исторически събития въ живота на онѣзи източни народи, които така или иначе сж свързани съ миналото на нашитѣ земи. Съ огледъ на това особено ценни сж за насъ всички онѣзи нови изследвания върху миналото на тѣзи народи, чиято историческа сждба е свързана по нѣкакъвъ начинъ съ живота на нашия народъ. Такава е именно обнародваната неотдавна книга на френския ученъ René Grousset „Империята на степитѣ“ (*L'Empire des steppes*). Възъ основа на добро и обстойно използване на богати източни иззори и изследвания върху миналото и бита на източнитѣ народи, Grousset е изложилъ обширно историята на „народитѣ отъ степитѣ“. Въ първата глава е дадена старата история на степитѣ — сиречь историята на скититѣ и хунитѣ до времето на Атила и неговитѣ приемници (pp. 30—124). Очертана, е по-нататъкъ, историята на тюркитѣ (Тои-кине) и на уйгуритѣ, отношението на тѣзи тюрки къмъ исляма до XIII в. и най-сетне състоянието на рускитѣ степи

отъ VI до XIII в. (pp. 124—242). Въ втората част на книгата е разказана въ голѣми подробности историята на „монголитѣ на Ченгизъ-ханъ“ (Les Mongoles Genjiskhanides) (pp. 243—546): управлението и дѣлата на Ченгизъ-ханъ, неговитѣ прѣки наследници, по-нататъкъ историята на Кипчакското ханство и на империята на Тамерланъ. Въ последната частъ отъ книгата (pp. 547—622) е предадена историята на „последнитѣ монголи“, дори до XVIII в. Въ една добавка (pp. 623—637) сж казани нѣколко думи за изкуството съ животински стилъ (l'art animalier des steppes).

Обширното и добре обосновано изложение на френския ученъ върху миналото на толкова народи, които иматъ най-тѣсна връзка съ историята на нашия народъ и земя, може, естествено, да допринесе извънредно много за изясняване и оточняване на редица събития изъ нашето минало, Има, обаче, и нѣщо друго, особено важно и ценно за насъ. Въ изложението си Grousset не е пропусналъ да посочи и множество битови особености и обичаи на засегнатитѣ източни народи. Благодарение на това той ни е далъ богатъ сравнителенъ материалъ за обяснение на културата на самитѣ първобългари, за проучването на която сж съвсемъ недостатъчни оскъднитѣ сведения на разполагаемитѣ домашни и чужди извори. Рѣдко може да се открие книга, въ която да се намиратъ така многобройни материали отъ този родъ. Особено занимливи сж указанията въ свръзка съ религията и държавното устройство. Достатъчно е да се посочатъ нѣкои отъ тѣзи материали.

Изказано е предположение (вж. В. Бешевлиевъ, Вѣрата на първобългаритѣ. ГодСУиф, XXXV. 1. 1939, с. 42), че първобългаритѣ сж принадлежали въ жертва сжитѣ животни, които сж били жертвопринасяни отъ нѣкои тюркски народи — коне, говеда и овце. У Grousset сж дадени нѣколко указания за жертвоприношения на коне (р. 22, п. 2: за находки въ гробници отъ сибирския Алтай, къмъ I в. пр. Хр.; споредъ нѣкои китайски извори, хаганътъ на източнитѣ Тон-киен, на име Ние-ли, презъ 626 г. билъ принуденъ да склучи миръ съ китайския императоръ Tai-tsong, при което извършилъ обичайното жертвоприношение — le sacrifice traditionnel — на единъ бѣлъ конь, pp. 138-39, р. 310). Почитанието къмъ вълка е засвидетелствувано за първобългаритѣ (вж. Бешевлиевъ, п. с., с. 38 сл.). Очевидно, съ това може да се съпостави вѣрването на тюркскитѣ народи, че вълкътъ е старъ тѣхенъ тотемъ (вж. Grousset, pp. 26 п. 1; 125 и п. 2, легендата, че една вълчица откърмила родоначалника на Тон-киен и му родила десетъ сина). Въ житието на Св. Климента, съставено отъ Теофилакта Охридски, българинътъ управителъ на града Бѣлградъ къмъ 885 г. е названъ Βερτάριχος; (Βερτάριχος?) (вж. Migne, P. Gr., CXXVI, col. 1221 B). Името не е напълно разяснено и досега. Въ първата частъ имаме, безсъмнено, думата βῆγι „вълкъ“, докато втората частъ представя, вѣроятно, титлата τάρχανος „тарканъ“ (ср. J. Németh, ИзвИДво, XI-XII. 1931/32, с. 173). Последната титла се срѣща въ нѣколко различни съчетания въ нашитѣ първобългарски надписи: ὁ ζαρά ταρχάνος (надпись на Омуртага, вж. В. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи. Уводъ, текстъ и коментаръ, ГодСУиф XXXI. 1. 1934, с. 41, № 2), ὁ ζουκάν ταρχάνος (другъ Омуртаговъ надпись, п. т., с. 41 № 3), ἔλγος τρχάνος (надпись на ц. Симеона, п. т., с. 52 № 48), както и въ нѣкои византийски извори (вж. указанията на Бешевлиевъ, п. с., с. 70). Въ свръзка съ почитанието на вълка всрѣдъ

тюркитѣ се посочва (Grousset, p. 125 n. 2), че приближенитѣ (les satellites) на владѣтеля се назоваватъ „büri“ (споредъ китайския написъ fou-li), сиречъ „вълци“ (ib., p. 132). Въ Boukhâra отъ 1041 (1042) г. до 1068 г. управлявалъ „Boüri — tégin“ (ib., p. 201), чието име, може би, има подобенъ произходъ. Може да се предполага, прочее, че всрѣдъ първобългаритѣ ще да е била запазена тази почетна титла „büri“, въ съчетание съ нѣкои длъжности титли. Познатъ е широко разпространениятъ, засвидетелствуванъ и за първобългаритѣ обичай да се пие изъ чаши отъ черени (вж. у Бешевлиевъ, Вѣрата, с. 17 сл.; сведението на G. Asgorolita, Hist., ed. H., p. 22, 8—14, за Калояна, обаче, е невѣроятно и се дължи очевидно на възпоминание за други събития). Grousset (p. 57 и п. 3.) посочва нѣкои сведения за Hiong-pou (предцитѣ на историческиятъ хуни), отъ които се вижда, че при сключване на договоръ тѣ сж пиели кръвь отъ човѣшки черепъ (друго сведение вж. *ibidem*, pp. 55-58 за черепи на убититѣ врагове; сжщо pp. 63, 65).

За времето на Ченгизъ-ханъ е засвидетелствувано, че при полагане на договорна клетва е билъ поднесенъ волски рогъ, изпълненъ съ кръвь (du sang dans une corne de boeuf, *ib.*, p. 268). Въ свръзка съ култа на мрътвитѣ е известно, че хуни и тюрки сж разрѣзвали лицата си съ ножове (вж. указанията, приведени отъ Бешевлиевъ, Вѣрата, сл. 57 сл.; къмъ това да се прибави и сведението на Agathias, Hist., HGM, ed. Dind., II, p. 382, 18—19, за дейността на войската на кутригурския владѣтель Заверганъ следъ нанесеното ѝ отъ Велизария поражение презъ 559 г.: τοῖς γὰρ ξιφίβοις τὰς παρειὰς καταξάινοντας ὀλοφύροντο κατὰ τὸ πατριον νόμον; възъ основа на това сведение може да се приеме — въпрѣки съмнението на Бешевлиевъ, п. с., сс. 57/8 —, че този погребаленъ обичай ще да е билъ запазенъ и всрѣдъ първобългаритѣ). Grousset е далъ нѣколко занимливи въ това отношение съпоставки (p. 37 n. 2 за тюркитѣ презъ VI в.; за Hiong-pou, p. 58). Знае се, че въ областта на първобългарскитѣ поселения, при Плиска се намиратъ на нѣкои мѣста поставени въ известенъ редъ голѣми камъни, чието значение и досега не е обяснено. Не би ли могло да се свърже това съ даденото отъ Grousset (p. 58) сведение, че при гроба на известни воини споредъ обичая на тюркитѣ отъ VI в. сж били поставяни толкова камъка, колкото е билъ броятъ на убититѣ отъ починалия врагове? Въ такъвъ случай, по тѣзи мѣста край Плиска би следвало да се търсятъ нѣкакви първобългарски гробове. Въ книгата на Grousset сж дадени множество посочвания относно вѣрването на тюркскитѣ народи въ единъ върховенъ богъ „Tängri“ „Небе“, когото, ако се вѣрва на единъ откъслеченъ първобългарски надписъ отъ Мадара (Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, с. 45 № 17: ἐπιθήσαν θεοθήαν ἢ τὸν θεὸν Τάγγρα; ср. сс. III/2), сж почитали и първобългаритѣ (вж. указанията на Grousset, p. 58: „le culte du Tängri ou Ciel divinisé“; pp. 129, 131 n. 3 съ сведения за нѣкои митове; 258, 274 n. 1, 275, 276 sqq., 287/8, 305, 336, 348, 428, 450, 455 pass.). Въ свръзка съ религията занимливи сж и сведенията за „каменнитѣ баби“ (Grousset, p. 92 n. 1).

Важни успоредици могатъ да се намѣрятъ и относно държавната уредба, сановетѣ и длъжноститѣ. Употрѣбяваната въ първобългарскитѣ надписи титла на първобългарскитѣ владѣтели *κανὰς ὑβήρη* (*ὑβήρη*, *ὑβρη*) (вж. у

Бешевлиевъ, Първобълг. надписи, сс. 43 сл., 65 сл.) и досега, въпреки предложената отъ W. Tomaschek съпоставка съ кумано-тюркското *öwēghū*, *erhaben, gepriesen**, не е задоволително обяснена. У нѣкои тюркски народи (напр., у уйгуритѣ) се срѣща титлата *Bilgä Kagan* (*der weise Kagan*) (вж. у G. J. Ramstedt, *Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei, Journal de la société finno-ougrienne*, XXX. 3. 1913/18, p. 12 ss.; ср. и Grousset, pp. 158/9, 160). Може би е твърде пресилено и смѣло да се съпостави тази титла съ първобългарското *ḫr̥ghū*. За успоредица къмъ нашата титла трѣбва да се спомене и указаната отъ Grousset владѣтелска титла *chan-yu*, засвидетелствуванa за Hiong-pou (вж. 54/5, 62 sqq., 65, 70, 162 pass.). Мжчно би могло да се предположи, че тази стара титла е могла да се запази чакъ до IX в. въ нѣкаква форма като *ḫr̥ghū*. Заслужава повече внимание съществуващата презъ VI. у западнитѣ тюрки владѣтелска титла *u a b g h o u* (вж. *ib.*, pp. 132, 133, 140 pass.). Тази възможност е допустима, особено като се има предвидъ, че първобългарскитѣ племена до това време сж били подъ владичество на тюркитѣ отъ западния клонъ. Ценни сведения сж намиратъ и за известнитѣ титли *хаганъ* („Kaiser“) и *ханъ* („König“), които сж били давани сжщо и на българскитѣ владѣтели (*ib.*, pp. 104, 126, 133, 273 п. 3 и др.) За жалостъ, посоченото специално изследване на K. Shiratori, *Khan and Khagan* (*Proceed. Jap. Acad.*, юний 1926) е недостъпна. Съ предадената въ стереотипна византийска формула титла на първобългарскитѣ владѣтели *ḫr̥ghū* *ḫr̥ghū* могатъ да се съпоставятъ нѣкои указани у Grousset титли, които изразяватъ сжщо и идеята за богоизбранността на владѣтеля (pp. 274/5: *mongka tängrī-yin kütchün dür „qaghan* (*qan*) *par le pouvoir, l'ordre ou la force du ciel éternel*, за Ченгизъ-ханъ; срв. общо за тѣзи схващания pp. 275/6; pp. 336, 348, 428, 456 *tängri-yin koutchou p dour „souverain par la vertu du Ciel“*, и др.). Извънредно интересна е въ това отношение уйгурската титла: *Tängrida qout boulmuch il ytmich bilgä qaghan* (*ib.*, p. 172 п. 3), *tängrida qout boulmuch „par le Ciel ayant obtenu la majesté* (*ib.*, p. 173 п. 1), *Tängrida boulmuch külüg bilgä; Tängrida boulmuch alp qoutlough oulough bilgä; Tängri bilgä; Ai tängrida qout boulmuch alp bilgä* (*ib.*, p. 174; ср. pp. 161, 178 п. 1, 277). Ср. къмъ това указанията у Бешевлиевъ Първобългарски надписи, сс. 111/2. Споменатата у Const. Porph., *De seret.*, ed. B., p. 681, 15 първобългарска титла *κωνσταντίνου* (правилно *κωνσταντίνου*, вж. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, с. 66) трѣбва, безъ друго, да се съпостави за втората си часть съ указаната твърде често у Grousset тюркска титла *tegin* „князь“ (вж. *ib.*, pp. 113, 130, 132, *tekin* или *tegin*, 157, 165, 198 и др.).

Заслужаватъ внимание сжщо нѣкои подробности въ изложението на историята на „народитѣ отъ степята“. Ценни сж, напр., указанията на Grousset (p. 37) за връзката между изнамирането на стремето и военната тактика. По поводъ нападението на Атила въ 448 г. става дума за Свищовъ (по-точно *Novae*, а не за *Chistova*, *ib.*, p. 123). Къмъ отбелязаното отъ Nicerh., *Brev.*, ed. De Voog, p. 71, първобългарско име *Καρκαυδίνος* (за него вж. у P. Mutačić, *Bulgares et Roumains*, Sf 1932, p. 163) може да се посочи името *Qaragan-qaghan* въ единъ орхонски надписъ (нач. VIII в.) (Grousset, p. 155). Недостатъчни и неизпълно вѣрни сж нѣкои указания за

първобългаритѣ презъ VI и VII в. (ib., p. 229 sqq.). Изложението на известни факти изъ българското минало (p. 232 sqq.) не е задоволително. Сведението на Grousset (pp. 331/3) за нападението на татаритѣ въ България презъ 1242 г. би могло да освѣтли нѣкои подробности въ изложението на В. Н. Златарски, История, III (Сф 1940), с. 424 сл. Не съвсемъ точно е изложена случката съ появата на Чака, сина на Ногая, въ българската столица Търново (ib., p. 481). Сведенията на византийския историкъ Г. Пахимеръ заслужаватъ, въ случая, повече довѣрие (вж. за това у П. Никовъ, Татаробългарски отношения, ГодСУиф, XV—XVI. 3. (1919/20. с. 31 сл.).

Къмъ изложението на Grousset сж прибавени голѣмъ брой географски карти, които улесняватъ читателя да следи развоя на описванитѣ събития.

Невъзможно, па дори и ненуждно е да се посочватъ тукъ обстойно всички сведения въ книгата на френския ученъ, които иматъ нѣкаква връзка съ нашата история. Изложеното дотукъ, колкото и кратко, е напълно достатъчно, мисля, да покаже, колко ценна е тази книга за изясняване на много въпроси изъ нашето минало.

Ив. Дуйчевъ

RÉSUMES DES ARTICLES DE LA REVUE

IV. Douitchev. Une brève description du Vardar datant du XIIe siècle

Dans l'œuvre anonyme de la première moitié de XIIe siècle, intitulée „Timarion“, il y a, entre autre, une brève description du fleuve du Vardar. L'auteur byzantin inconnu dit que ce fleuve prend ses sources dans les montagnes bulgares sous forme de plusieurs petites rivières qui successivement descendent vers le Sud, pour gagner la mer Egée. On y trouve, en outre, une description fort intéressante de la fête annuelle de St. Démétrius de Thessalonique, où venaient, en première lieu, les Bulgares des environs de la ville.

V. Doumev. Le parler de Vodène.

Le parler de Vodène appartient aux groupes des parlers bulgares appelés parlers du Vardar inférieur. Ces parlers se distinguent des parlers du Vardar moyen et du Vardar supérieur par trois particularités: la réduction des consonnes, la substitution du *ж* vieux bulgare et l'accent tonique. Selon l'auteur, le parler de Vodène représente un stade plus développé et plus parfait que les autres parlers du Vardar inférieur.

Au début de son article, l'auteur nous donne des informations géographiques et historiques sur l'arrondissement de Vodène qui englobe aussi la région de Meglen.

La ville de Vodène (l'ancienne Edessa) a été un certain temps la capitale du roi Samouïl et celle du patriarche. Plus tard la ville de Vodène a pris une part active dans la lutte des Bulgares contre le clergé grec. Jusqu'à la guerre balkanique l'arrondissement de Vodène comptait 55168 habitants dont 48923 Bulgares. L'arrondissement a 89 localités.

Dans le parler de Vodène se retrouvent tous les sons de la langue bulgare, y compris *с* et *ш*. Les sons vieux bulgares *ж* et *ѣ* ont perdu leur élément nasal et se sont identifiés à *с* et *е*. Le parler de Vodène ignore la prononciation *а* pour *ж*. Le son vieux bulgare *ѣ* s'est identifié avec *е*, mais placé après la consonne *и* il se prononce *а*. Le son *ѣ* s'est éclairci et devient *о* et *ѣ* (*сошъ, мошъ* mais *дѣшъ, рѣшъ*). M-r Doumev étudie ensuite la réduction et la disparition des consonnes *а, е, о*. Indépendamment de son origine, le son *о* n'est clair que dans les syllabes accentuées. De même, la voyelle *а* s'entend distinctement seulement dans les syllabes accentuées, tandis que dans les syllabes non accentuées elle se réduit au son obscur *ѣ*. Il en est de même du son *е*, sauf dans les dernières syllabes, mais il existe aussi des mots avec un *е* réduit.

M-r Doumev fait une comparaison intéressante entre le parler de Vodène d'une part et les parlers de Guevguéli et de Koukouch de l'autre.

L'étude de M-r Doumev continuera dans le numéro suivant de la Revue Macédonienne.

A. Tomov. Une œuvre culturelle remarquable entreprise en Macédoine au cours de 1918.

Alors que la guerre sévissait en Europe, les intellectuels de Skopje aspiraient à élever le niveau culturel de leur pays. Ils décidèrent de créer une puissante organisation qui devait avoir but l'étude et le développement de la vie culturelle et intellectuelle de la Macédoine. Cette tentative fut faite aux mois de juillet et août 1918, à la veille de la catastrophe.

À Skopje furent convoquées plusieurs assemblées pour débattre ce projet et procéder à sa réalisation. M-r Tomov, qui était un des initiateurs, publie trois des protocoles de ces séances, ainsi que des extraits des statuts de l'organisation fondée à Skopje sous le nom de : Société coopérative d'éducation nationale „Naprédak“. Cette société devait être le noyau d'une grande „Union bulgare des Coopératives d'éducation nationale“. Les nouveaux membres ne doutaient pas que tous les moyens matériels dont ils disposaient contribueraient à faire de cette Union un puissant levier pour l'encouragement des Sciences et des Arts dans le domaine national. On comptait principalement sur les Bulgares de Macédoine connus pour leur tenacité et les qualités qu'ils ont toujours déployées au service des œuvres sociales.

Iv. Stoïtchev. Médecin, guerrier, héros.

La famille Vezenkov, originaire de Krouchevo (région de Bitolia), avait émigré depuis une centaine d'années en Russie. Stoyan Vezenkov avait été voïvode en Macédoine et guide des armées russes pendant la guerre russo-turque (1877—1878). Son fils Vladimir fut officier russe et participa comme volontaire dans la guerre serbo-bulgare (1885). Le D-r Constantin Ivanov Vezenkov fut médecin dans la légion bulgare pendant la guerre de libération. M-r Stoïtchev rapporte quelques incidents où se manifestèrent la fermeté et l'héroïsme du D-r Vezenkov à Chipka. Au cours des terribles combats sur cette hauteur il arriva un moment où quelques légionnaires du 3-ième et du 5-ième bataillon abandonnèrent la position pour se réfugier au poste d'ambulance. Mais là, le D-r Vezenkov les accueillit sévèrement : „Ce que vous faites est honteux !“ Après quoi il les encouragea et les renvoya aux positions. Peu après le D-r Vezenkov participa personnellement à une attaque au cours de laquelle il fut atteint par une balle au poumon. En 1878 il mourut des suites de cette blessure.

Mihaïl Kovatchev. Zograph et les Bulgares de la Macédoine au XVIII siècle.

M-r M. Kovatchev a visité en 1937 le Mont Athos et a étudié là les manuscrits qui se trouvent dans les monastères Zograph et Hilendar. Il a réussi également à consulter le registre de Zograph qui contient des notes fort intéressantes sur des pèlerins bulgares venus de différentes villes des terres bulgares. Le registre commence par le mentionnement du grand incendie de Salonique en 1734. Les notes continuent jusqu'aux premières décades du

XIX-ième siècle et contiennent de précieuses informations aussi bien sur la vie dans le monastère que sur le passé des terres bulgares nouvellement libérées. On voit que le monastère Zograph unissait spirituellement tout le peuple bulgare et soutenait sa foi dans le triomphe de la Justice. Ici sont rapportées les informations concernant la vie des Bulgares de la Macédoine et des Confins Occidentaux. On trouve encore quelques notes sur hadji Païssy qui, selon M-r Kovatchev, doit être Païssy de Hilendar, le premier parmi les précurseurs de la Renaissance nationale bulgare.

V. A. Karamanov. L'administration du département de Koukouch.

V. Karamanov a été préfet du département de Koukouch pendant la guerre balkanique. Il nous donne ici, en se basant sur ses archives, un récit détaillé et émouvant des souffrances de la population bulgare qui, poursuivie avec un cruel acharnement par l'armée grecque, s'enfuit au nord vers Demir-Hissar, Pétritch, Gorna-Djoumaïa etc. Karamanov continua à remplir ses fonctions administratives de préfet de Koukouch à Pétritch. Son principal soin fut d'assurer le ravitaillement des nombreux fugitifs et leur cantonnement dans des localités moins exposées et surtout de les faire passer le plus rapidement possible dans les anciennes frontières du royaume.

M-r Karamanov raconte tout cela en témoin oculaire avec une profonde compassion pour les malheureux réfugiés, mais aussi avec une invincible foi dans le triomphe final de la cause bulgare. D'autre part, il nous fait comprendre comment les Grecs ont pu par leurs cruautés chasser les Bulgares qui peuplaient les beaux alentours de Salonique depuis le VI et le VII siècle.

Comptes rendus et nouvelles littéraires

G. Constantinov. L'ancienne littérature bulgare. De saint Cyrille et saint Méthode à Païssy de Hilendar. Sofia. 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

L'opinion que l'ancienne littérature bulgare est peu intéressante commence à disparaître. Dans son récent ouvrage sur l'ancienne littérature bulgare, G. Constantinov la représente comme „le reflet de la vie nationale“. Ce qu'elle a de plus caractéristique, dit-il, c'est qu'elle s'est posé comme but essentiel „la formation d'une nouvelle et active conscience nationale“. Un de ses autres traits, selon Constantinov, est son effort pour éclaircir tous les problèmes religieux. Cet effort s'est manifesté de la façon la plus marquante dans l'œuvre des bogomiles. M. Snégarov trouve que l'auteur surestime sur ce point la force morale d'enseignement des bogomiles.

Après une caractéristique générale de l'ancienne littérature bulgare, Constantinov parle en particulier et brièvement de ses représentants les plus notoires: saint Cyrille et saint Méthode, Climent, Naoum, Constantin, Ioan Exarque, etc.

D. Koïtchev. Sur les rives du lac azuré d'Ochrida. Notes de voyage et impressions. 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

Peu de temps après la libération de la Macédoine (1941), M. Koïtchev a été envoyé à Ochrida en sa qualité de professeur de lycée, pour une œuvre

culturelle. Animé d'un profond amour pour la terre natale de saint Clément et du roi Samouil, il a vécu avec la population libérée les heures de joie et d'enthousiasme indicibles et il a su, aujourd'hui, les faire revivre dans ces pages. D'autre part, il a puisé avec art dans les ouvrages relatifs à Ochrida et il relate d'une façon vivante l'histoire de ce sanctuaire de l'âme bulgare.

P. Dinékov. Les précurseurs de la Renaissance bulgare. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

L'époque de la Renaissance est considérée avec raison comme l'une des plus importantes de l'histoire bulgare. C'est pourquoi tous les ouvrages qui jettent plus de lumière sur cette époque sont particulièrement précieux.

P. Dinékov donne sous une forme populaire des informations sur les premiers pionniers de cette renaissance en étudiant d'abord les conditions qui l'ont favorisée. Il indique les conditions politiques et économiques dans lesquelles vivait le peuple bulgare, et l'influence des Grecs, des Serbes, des Russes, des Ragusiens ainsi que celle de l'Europe Occidentale. Parmi les précurseurs sont cités Hristophore Jéfarovitch de Doïran, Parténi Pavlovitch de Silistra, le moine du Rila Iossif Bradati, Païssy de Hilendar, le moine-prêtre Spiridon, Sophrony de Vratza, l'instituteur Théodor de Pirdop, hadji Ioakim Kertchovsky, Kyrille Peïtchinovitch, Théodossy Sinaïsky.

En ce qui concerne le lieu de naissance de Païssy de Hilendar, l'auteur admet, quoiqu'il ne dispose pas de preuves suffisantes, que Païssy est né à Bansko. Il partage de même l'opinion selon laquelle Païssy serait mort à Samokov en 1798.

Ces biographies sont exposées brièvement mais elles nous donnent pourtant une idée précise sur la vie des précurseurs de la Renaissance nationale bulgare et sur l'esprit qui les animait.

K. Bosvéliev. Souvenirs, Tome premier. Jusqu'à la guerre de libération inclusivement. Kasanlak 1942. Compte rendu de P. Dinékov.

M. Bosvéliev est un de ceux qui a contribué à l'édification de l'Etat bulgare actuel. Il nous donne dans ce récent ouvrage des souvenirs intéressants sur l'époque précédant la libération et sur la guerre de libération elle-même. Il jette d'autre part la lumière sur certains côtés obscurs de la vie du plus éminent représentant de sa famille : Néophite Bosvéli.

Dans le second chapitre du livre est décrite l'enfance de l'auteur lui-même et dans le quatrième sa vie scolaire. Cette partie est particulièrement intéressante, car elle nous fait voir ce qu'était une école bulgare avant la libération, nous présente ses méthodes, nous révèle ses méthodes d'éducation et d'instruction, cite les manuels employés, décrit les bâtiments scolaires, etc. Dans le sixième chapitre est analysé l'état d'esprit du peuple bulgare au cours de l'orageuse année 1876. Mais le chapitre le plus intéressant est sans contredit le septième où l'auteur nous décrit les heures angoissantes vécues par lui et les siens pendant la guerre de libération, alors que les opérations militaires se déroulaient à Chipka, Kasanlak, Gabrovo, Ternovo et Gorna-Oréhovitza.

K. Mirtchev. Dictionnaire gréco-bulgare et manuel de conversation, de 1876, de la Macédoine du Sud. Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté historico-philologique, T, XXVIII. Compte rendu de K. Mladenov.

Ce dictionnaire se rapporte au parler du Vardar inférieur. M. Mirtschev étudie ce parler et confirme certaines particularités qui étaient déjà connues. Cependant l'auteur du dictionnaire a donné quelques interprétations arbitraires de certains mots grecs et a forgé de nouveaux mots bulgares. Certains mots ne sont pas exactement transcrits et l'auteur du compte rendu les corrige.

G. Stadtmüller. Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Geschichte. Fascicule de Bulgaria Jahrbuch 1940/1941 der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft Berlin. — Compte rendu d'I. Snégarov.

Le jeune professeur de l'Université de Leipzig Stadtmüller manifeste un grand intérêt pour l'histoire du peuple bulgare. Le 26 janvier 1940, il a tenu une conférence devant la Société germano-bulgare sur le thème ci-dessus. De tous les voisins du peuple bulgare celui qui joue le rôle le plus important est, selon Stadtmüller, le peuple grec. Les relations greco-bulgares déterminent toute l'histoire du peuple bulgare du VII au XIX siècle. Stadtmüller découvre une certaine communauté entre les relations bulgares-grecques et les relations germano-françaises.

Stadtmüller donne un exposé bref mais précis sur le premier et le second royaume de Bulgarie, le joug turc et le troisième royaume de Bulgarie. Le premier royaume de Bulgarie était en lutte continuelle avec Byzance, et menait des guerres tantôt agressives, tantôt défensives. Le jeune savant allemand apprécie à sa juste valeur l'œuvre des saints frères de Salonique, qui élevèrent la langue vieux bulgare à la hauteur de langue ecclésiastique et culturelle commune à tous les Slaves". Par là les Bulgares devinrent les guides spirituels de tous les peuples slaves. Les Serbes, les Russes et les Ukrainiens demeurèrent longtemps sous la direction culturelle bulgare jusqu'au moment où ils créèrent leur propre langue littéraire.

Le second royaume de Bulgarie donna un nouvel essor au génie créateur bulgare dont un des représentants les plus éminents fut le patriarche Ephthimy. Les fresques de Boyana témoignent également de cet essor.

Th. Capidan. Die Mazedorumänen. Bucuresci 1941. Compte rendu de K. Mirtchev.

L'auteur étudie d'abord le nom que portent les Roumains du Sud. Leur parenté avec les autres rameaux du peuple roumain ressort, selon lui, de la désignation sous laquelle ils apparaissent dans l'histoire: Roumains et Valaques. Il cite toutes les localités où se trouvent des Roumains du Sud ou Aroumains et entre autres les villages de la région de Bitolia: Ternovo, Magarévo, Nijopolé, Malovichta et Gopech. Cependant les deux premiers ne présentent plus depuis longtemps que des ruines et la plus grande partie de la population a été transférée en Dobroudja. Dans les autres villages, la population aroumaine a fortement diminué. M. Capidan consacre un chapitre spécial à l'indication du nombre des Aroumains dans le passé lointain ou plus récent.

La partie la plus importante de l'ouvrage a trait à l'histoire et à la langue des Aroumains. M. Capidan veut nous persuader que les Aroumains en Grèce et en Macédoine sont des autochtones, ce qui semble peu probable.

Des données linguistiques témoignent qu'il a existé jadis une communauté linguistique roumaine et la langue des Aroumains représente une ramification de la langue des Dacoroumains.

R. Grousset. L'Empire des Steppes. Gengis-khan. Tamerlan. Paris 1939. Comptes rendus d'Ivan Douitchev.

M. Grousset a mis à contribution pour écrire cette histoire „des peuples de la steppe“ sa connaissance approfondie des monuments de l'Orient ainsi que les études des investigateurs sur le passé et les mœurs des peuples orientaux. Il commence par l'histoire des Scythes et des Huns jusqu'à l'époque d'Attila et de ses successeurs. Il passe ensuite à celle des Turcs et, de leur rapports avec l'Islam jusqu'au XIII siècle, à celle des Mongols de Gengis-khan et à l'empire de Tamerlan.

Grousset donne un riche matériel comparatif pour l'explication de la culture des protobulgares, principalement au point de vue de leur religion et de l'organisation de leur Etat. Certains peuples turcs sacrifiaient des chevaux; ils honoraient le loup (il existe une légende selon laquelle une louve aurait allaité leur ancêtre). On peut supposer que chez les protobulgares s'était conservé le titre „buri“.

Grousset parle des croyances des peuples turcs dans un Dieu suprême appelé Tangri c.-à-d. le ciel. Quelques savants déchiffrent Ταγγρά (tangra) dans l'inscription de Madara.

